

KÖNYVISMERTETÉS

PAVEL KOUŘIL – DALIBOR PRIX – MARTIN WIHODA

HRADY ČESKÉHO SLEZSKA (A CSEH SZILÉZIA VÁRAI)

Brno–Opava, Archeologický ústav Akademie věd ČR Brno, 2000.

A magyarországi várkutatásban már ismert, de még komolyabb visszhang nélkül maradt a csehországi castellológusok immár öt éve megjelent nagyszabású munkája a jelenlegi Csehország területére eső történeti Szilézia várainról. A több mint 600 oldalas kötet egy viszonylag kis régió várainról a lehető legteljesebb képet nyújtja. Már nem is okoz meglepetést, hogy a csehek egy újabb színvonalas könyvvel álltak elő a várkutatásukról. Úgy tűnik, hogy a cseh várkutatás már utolérhetetlen színvonalra emelkedett Közép-Európában, és sem a magyar, sem a lengyel vagy a szlovák kollégák nem képesek lépést tartani vele. Mert ugyan melyik más közép-európai országban készült ilyen színvonalú könyv egy-egy kisebb régióról az elmúlt húsz évben?

A kötet jóval több, mint egy egyszerű várkatalógus, de több ez egy átfogóbb hely- vagy régiótörténeti munkánál is. A könyv szerkezetének ismertetése majd önmagában jelezni fogja, hogy mennyire sokoldalú és alapos (és egy divatos szóval is élve: interdiszciplináris) munkát végeztek a szerzők. Ha már a szerzőknél tartunk, ez esetben nem látszik szükségesnek külön-külön bemutatni őket. Bár nem akarózik a három kutató közül kiemelni Pavel Kouřil, de éppen ő az, akinek több évtizedes szakmunkássága sajátos mesterjelként előre jelzi a színvonalat. Csak a tárgyalt kötet irodalomjegyzékében több tucatnyira tehető Pavel Kouřil hivatkozott szakcikkeinek, régészeti publikációinak száma.

A stílusosan a „Cseh korona földjeinek” (*Zemím koruny české*) ajánlott kötet elején a szerzők kiemelik, hogy a cseh Szilézia, bár az egykori korona alá tartozó harmadik összetevője volt a középkori Cseh Királyságnak, eddig meglehetősen elhanyagolt területe volt mind a történeti, mind a régészeti kutatásnak. Az utóbbi fél évszázad is legfeljebb annyi változást hozott, hogy több figyelem irányult a szláv erősségek felé, s ezáltal az azokra épült késő középkori várakra is egy-két esetben „sor került”. Érdemben azonban az utóbbi évtizedekig a klasszikus középkori kővárakkal nem foglalkoztak. Még szembevetőbb a lemaradás, ha összehasonlítjuk a lengyel vagy német „Szilézia-kutatással”. Természetesen a 19. századi, 20. század eleji történeti kutatás a cseh Sziléziát sem kerülte el. Ezek a túlnyomórészt helyi vagy németországi német kutatások termékei nagyon sok esetben túlhaladottá váltak, s leginkább az akkori forráskiadványok jelentenek ma is – időnként egyetlenként – használható támpontot.

A könyv fő céljait már maguk a szerzők ismertetik a bevezető fejezetben. Ebben bemutatják a tárgyalt régió, vagyis a cseh Szilézia elhelyezkedését és földrajzát. Leírják a két „szubrégió” jellegzetességeit is, ahol az egyik egy alacsonyabban fekvő, hagyományos települési terület, míg a másik „szubrégió” a hegység lejtőinek magasabb szintjén

lévő (300 m felett), a kolonizációval és a bányászat elterjedésével létrejövő, időben és térben is változó, újabb megtelepedésű körzetek együttese.

A kötet alapját adó katalógus 31 helyszínt ismertet. Ebben a várak a történeti nevük (ha volt olyan) cseh változatainak abc-sorrendjében következnek, természetesen minden esetben feltüntetve az egyéb névváltozatokat is. A várnév mellett szerepel a mai terület közigazgatási hovatartozása is. A „történeti adatok” alatt az egyes váraknál minden rendelkezésre álló forrás felhasználásával igyekeztek a lehető legteljesebb képet felvázolni. Ahol a középkorból, vagy a 16-17. századból sem volt semmilyen említés, kép vagy egyéb jellegű forrás az épületre vonatkozóan, ezt külön is megemlítik. Minden várhoz tartozik egy külön leíró és régészeti vonatkozású fejezet is. Külön kiemelendő, hogy sok esetben komoly régészeti publikációval is felérnek a leletanyag magas színvonalú rajzai és leírásai (igazából ezek ténylegesen régészeti publikációk). A közölt anyag eddig publikálatlan volt. Minden tétel végén egy időrendi összefoglaló van és egy saját, külön arra a várra vonatkozó, teljességre törekvő bibliográfia. Itt említem meg, hogy ez a kötet a cseh szakirodalomból ismert különféle erődítmények közül (hrad, tvrz, zámek) kizárólag a *hrad*-ként jellemzett épületeket tárgyalják. A történeti részből kitűnik, hogy az ismertetett területen számos *tvrz* (erősség, őrhely, erődített udvarház?) is volt, azok azonban nem kerültek a katalógusba.

A katalógust egy nagyon részletes történeti leírás követi. A történelmi ismertetést az első írott források megjelenésével indítják a 9. századtól és a 15. század végén zárják a cseh-magyar háborúkkal, amikor Mátyás királynak köszönhetően a helyi várállományt először érte jelentősebb szervezett pusztítás. A szerzők nagyon komoly munkát végeztek a történeti kutatás területén is. Minden lehetséges esetben hivatkoznak a forrásokra, s a cseh nyelvű fordítások mellett a lábjegyzetekben eredeti – német vagy latin – nyelven is idézik ezeket. Nem csak különféle várakról szól a könyv, hanem Szilézia történetének sokoldalúan megközelített képét adja. Megismerjük a politika- és gazdaságtörténetet, de alapos képet kapunk a sziléziai városok kialakulásáról, a település-szerkezet változásáról. Mindehhez fantasztikus mennyiségű forrásanyagot használnak, amelyhez nagyon jó bibliográfiát is kapunk a kötetet záró irodalomjegyzék elején.

Hogy ne csak dicsérjem, megemlítenék néhány hibát is. Természetesen ezek annyira jelentéktelenek a kötet előnyeire képest, hogy talán kár is lenne foglalkozni velük, ha nem jelentene segítséget a könyv használóinak. Időnként nehéz összefüggést találni a szövegben szereplő adatok és az ugyanott hivatkozott kép között. Egy kiragadott példa (szerencsére még pár hasonló rémlik): Opavai Přemek herceg bizonytalan 1432. évi megtéréséről szóló mondat végén (489. o.) szereplő hivatkozás a 315. képre vonatkozik, amelyen Kobeřicei Vilmos egy 1367. június 11-én kiállított oklevélről származó pecsétje látható. A szövegben sem rokoni, sem valamiféle szellemi kapcsolatokra nem tesznek utalást, de még az sem segít, hogy a pecsét a šternberki Ágostonosok jelenleg Brnóban levő levéltárából származik. A nyomdahibák és elírások ezt a kötetet sem kerülhették el. Egy ilyen, sajnos zavaró elírást tartok fontosnak megemlíteni a 490. oldal felső negyedik sorában, amikor felcserélték a két opavai vajda nevét: I. Opavai Přemek helyett I. Opavai Přemysl szerepel (opavský vévoda Přemysl I.).

Érezhető hiány volt az egykori hercegségek időközben a határ túloldalára (Lengyelországba) került más, sok esetben ugyanazok által építtetett, átépíttetett várainról szóló információ. Ugyan nagyon sok helyen találkozunk említéseikkel, de ez nem elegendő egy egységes kép kialakulásához. A szerzők a szövegben – nagyon hasznosan – vastagabb szedéssel kiemelték a katalógusban szereplő várak neveit.

Mivel a szakirodalomban kevés hasonló jellegű – a várak sorsára és történetére koncentráló – mű van, érdemesnek tűnt egy részletesebb „kivonatot” készíteni a történeti részből, ami a kritikai ismertetés után következik.

A morva-sziléziai határvidék a 12. század végéig

A morva-lengyel határvidék viszonylag későn, de meglehetősen váratlanul került a közép-európai történelem színpadára. Az első megbízható adataink a 9. század utolsó harmadából, egy anonim összeállításból származnak. A Bajor Geográfusként ismert szerző művében meglehetősen felszínes ismertetőjét adja a Dunától északra fekvő területekről, több mint hatvan helynevet sorolván fel, melyek többségét azóta sem sikerült azonosítani. Az összeállítás neveiből kettőt – opolánok és holászcikok – lehet egyértelműen az Odera felső folyásához kötni, s a rövid kommentárokból az is kiderül, hogy az opolánoknak húsz, a holászcikoknak öt erődített települése volt. Miközben az opolánok területe – Opolsko – Felső-Szilézia szinonimájává vált, Holászia csak a Piast-féle várszervezetrel kapcsolatban szerepel, a 12-13. század fordulóján már egy přemyslida provincia jelölése, míg a 13. század közepe előtt eltűnik, ugyanis nagyjából ekkortól a régió felveszi központjának nevét – Opava. Ezek a törzsek szállhatták meg a Jeseníky hegység északi lejtőjét és talán a Beszkidekét is, valamivel a 9. század fordulója előtt.

Természetesen a korai törzsek nem nélkülözték saját erődített településeiket, még ha az írott forrásokban szereplő „civitas” nem is feltétlenül tűnik megfelelő elnevezésnek. Közvetlenül a holászcikok törzséhez kapcsolható Váno (Osoblaha környéke) erőssége, amely a szisztematikus régészeti feltárások szerint a kései 7. századtól indul. Az erődített terület nagyjából 0,5 ha, háromszoros, alapjuknál 2 m széles sánrendszer védte. Már ekkor is kulcsszerepet játszott Hradec nad Moravicí (Hradec u Opavy, vagyis Opava melletti Hradec) vára. A területen már az őskor óta erősség állt, s a középkori megtelepülés legkésőbb a 8. század közepétől indult, s megszakítás nélkül állt fenn, amíg kővárrá nem alakították a 13. században. A Morva kapu északi előterét védte Landek vára, Odera és Ostravica összefolyásánál. Ettől még északabbra, a fő kereskedelmi út folytatásánál állt Chotěbuz-Podobora erőssége, amely viszont egy fontos folyami átkehelyet felügyelt. Míg a 8. század folyamán létesített Landek vára viszonylag kicsinek mondható a 0,61 ha-s területével, a chotěbuzi erődítmény már 1,8 hektárnyi területet foglalt el. Chotěbuz a 8. század második felétől keltezhető, s lakottsága egészen a 10. század elejéig követhető, majd egy rövid cezúra után újra majdnem száz évig használhatták, amíg szerepét és a régió irányítását át nem vette a tēsini várhegyen felépített korszerű vár a 10. század végétől.

Arra a kérdésre, hogy ezen időszak alatt, vagyis a 9. század folyamán, Szilézia mely államalakulat fennhatósága alá tartozhatott, a régészeti leletanyag adhat választ. Chotěbuz feltárásai nagy mennyiségben szolgáltatnak déli eredetű tárgyi anyagot (szekercék, sarkantyúk, zablák, fülbevalók, stb.), s ezzel egyértelműen a Morva fejedelemséggel való kapcsolatra mutattak. Érthető, hogy az erősödő Morva állam erőteljes terjeszkedési politikája nem maradhatott hatás nélkül észak felé. Ugyanakkor Chotěbuzt nem pusztították el, hanem megszállták, s a Visztula felé való terjeszkedés kiindulópontjaként hasznosíthatták. A morva befolyást megerősíti egy morva harcos sírjának felfedezése is az opavai Hradec mellett, s hasonló eredményeket mutatott a Stěborčicei sláv temető kutatása is.

Ezek alapján úgy tűnik, a történelem színpadára éppenhogy fellépő holászcisi törzs rögtön a morva fejedelemség befolyási, illetve megszállási körébe került. További nagyszámú morva-jellegű lelet – a Morva-kaputól északra – arra mutat, hogy valamivel később, talán Svätopluk uralkodásakor, Alsó-Szilézia is morva fennhatóság alá kerülhetett, de legalábbis annak egy biztos befolyási területévé vált.

A rövid morva intermezzo hatása, akármennyire is erős lehetett, Szilézia további sorát nemigen befolyásolta. Az Odera mente igazából a cseh Přemysleknek köszönhetően vált a közép-európai hatalmi tér részévé. I. Boleslav fejedelem szállta meg a 10. század második felében a Prágán és Krakkón keresztül kelet felé vezető kereskedelmi útvonalat. Így valószínű, hogy Holászia legalább a 970-es évekig – a krakkói cseh hatalom megdöntéséig – cseh fejedelmek alá tartozott. Ugyanakkor, Opole és Olomouc esetével ellenétben ennek semmilyen nyoma nincs a környék régészetiileg megfogható anyagi kultúrájában, mint ahogyan Kis-Lengyelországban sem. Az erősségeket tekintve erre az időszakra stagnálás volt jellemző. Néhány elpusztult központot ugyan megújítottak (Chotěbuzt és Landeket biztosan), de a színvonal nem volt összemérhető az előző időszakéval.

A cseh államot a mély válságból végül Oldřich fejedelem (1012-1034) emelte ki, s a II. Mieszko halála után kirobbant lengyelországi pogány lázadásokat is kihasználva a csehek bosszút állhattak (legalábbis a krónikaíró Kozma szerint) a 10. század végén elszenvedett sérelmekért. A zavaros lengyel állapotokat sajátos formában rendezték a cseh fejedelem, I. Břetislav hadjáratai, amelyek során 1039-ben még Gnieznót is sikerült elfoglalni, és rövid időre hatalmas területeket szálltak meg az Odera medencéjében. A Német-Római Birodalom politikai érdekeit sértették ezek az egyoldalú cseh sikerek, így III. Henrik császár támogatásába vette Kázmért, az egyik lengyel fejedelmet, aki még ugyanabban az évben (1039-ben) céljául tűzte a lengyel állam megújítását. III. Henrik személyesen vezetett hadjáratot I. Břetislav ellen, s 1041-re sikerrel is járt, aminek Regensburgban kötött békeszerződés lett a végeredménye, de a csehek még így is nagy területeket tartottak megszállva Lengyelországban. Az altaichi évkönyvek szerint 1039 után még I. Břetislav tartotta kezében az Odera felső folyása menti opolei és boroszlói (wrocławwi) régiókat. A lengyeleknek csak valamivel 1054 előtt sikerült újra győzedelmeskedniük, amikor is Kázmér lengyel fejedelem kiűzte a cseh csapatokat. Ennek ellenére 1054 májusában Quedlinburgban mégis évi 500 talentumnyi ezüst és 30 talentumnyi arany adó fizetésére kötelezték, illetve Holászia területén egy kis enkláve – az Opava menti Hradecnél – megmaradt cseh kézen. Bár a quedlinburgi megállapodás elviekben rendezte a határvonal ügyét is, és időleges megnyugvást hozott a határtartomány életében, ami a német-római uralkodónak tökéletesen megfelelt, azonban éppen III. Henrik kulcsszerepe miatt csak idő kérdése volt, mikor esnek egymásnak a két szomszédos szláv állam csapatai. A megalázó adófizetési kötelezettség végtelen provokációk forrásává vált, nyílt ellenségeskedéshez vezetve, és gyakran katonai összecsapásokban végződött. Már 1060-ban II. Bátor Boleslav sikertelenül ostromolta az Opava melletti Hradecet. A szerény, de veszélyes cseh előretolt helyőrség irritálta a lengyel nagyhatalmi ambíciókat. A cseh fejedelem, Vratislav vezette 1068-as támadás újra kiprovokálta a császár beavatkozását, akinek a közvetítési kísérlete ezúttal azonban a lengyelek makacsságán bukott meg. Az elindított nyílt intervenciót IV. Henrik saját belső gondjai – szász felkelés – miatt állította le. A váratlan fordulat akkor jött el, amikor az 1079-ben elűzött és Magyarországra menekült II. Bátor Boleslav helyére Vladislav Heřman (Władisław Herman, 1079-1102) került, aki baráti viszonyokat ápolt a cseh II. Vratislav fejedelemmel. Ráadásul az utóbbi lánya, Judit – Kozma tudósi-

tása szerint – az 1085-ben királlyá koronázott Vladislav felesége volt. Elég volt azonban 1092-ben a közben ugyancsak királlyá koronázott Vratislavnak meghalnia, s a viszály újra feléledt. Vladislav – valószínűleg Šetěch palatinus befolyása alatt – megtagadta az évi adó fizetését, cseh részről viszont II. Břetislav szívesen nyújtott menedéket a lengyel uralkodó nagyszámú hazai ellenfelének. Természetesen hamarosan következett a nyílt fegyveres összeütközés: 1093-ban csehek a balparti Sziléziát szállták meg, a lengyelek viszont Morvaországot pusztították. 1096-ban II. Břetislav megerősítette a csehek pozícióit, megostromolva Kladskót (Kłodzko), kifosztva Bardo nad Nisou várát, s attól keletebbre Kamenec (Kamieniec) néven újat építetve. Közben a lengyel király Šetěch halála után a fiaival küszködött, s lecsendesítésük érdekében 1099-ben kezükre juttatta Lengyelország nagy részét. 1103-ban a már ismert forгатókönyv szerint II. Bořivoj végigpusztította a lengyel Sziléziát, ekkor már az olomouci helytartó, Svatopluk is segítette, erre viszont a következő évben a lengyel seregek észak-morvaországi területeket szállták meg, viszont további előnyomulásuk során súlyos vereséget szenvedtek. A nem túl sikeres lengyel kísérlet ellenére Svatopluk II. Bořivoj félreállítását kezdte tervezni. A prágai trónhoz vezető első lépcsőfokként koalíciót kötött, vagyis egy addig elképzelhetetlennek tűnő szövetséget kötött III. Ferdeszájú Boleslaval (Bolesław Krzywousty), természetesen odaigérve az összes határmenti várat. Ehhez még Kálmán király támogatását is megszerezték. A szövetség már két év múlva véget ért, mert Boleslav felismerve a realitásokat inkább elfogadta II. Bořivoj ajánlatát, s Kamenec (Kamieniec) váráért cserébe kivonta csapatait a cseh területekről. Svatopluk erre maga ostromolta meg Prágát. Az elkövetkező majd évtizedes háborúskodásnak egy találkozó vetett véget, amikor Vladislav cseh fejedelem és testvére, Soběslav békét kötött III. Ferdeszájú Boleslaval a Nysa folyó mellett. A lengyel fejedelem az Odera felső folyásának és a kedvező fekvésű Kamenecnek (Kamieniec) megszerzésével végre biztosította a veszélyeztetett kladskói (Kłodzko) bejáratot. A lengyel túlsúly a konfliktus utolsó éveiben jelentősen lecsökkentette a Přemyslek helyi ambícióit, s Vladislav megelégedett a már régebben megszerzett opavai (Hradec u Opavy) enklávával. Szilézia ezzel a lengyel befolyási övezet szerves és vitathatatlan részévé vált. Érdekes módon a Sziléziában megújuló cseh-lengyel harcokhoz a Magyarország elleni – a Sajó menti csatában (1132. július 22.) súlyos lengyel vereséggel végződő – lengyel támadás vezetett. II. Béla komoly diplomáciai sikereit jelzi, hogy I. Soběslav háromszor is vezetett hadjáratot Lengyelországba magyar szövetségese érdekében (az ügy háttérében a trónkövetelő Borisz herceg ármánykodásai álltak). Részben III. Lothar császár nyomására I. Soběslav és III. Ferdeszájú Boleslav újabb cseh-lengyel békeszerződést kötöttek Kladsko (Kłodzko) várában, a kortárs krónikások beszámolóit szerint.

A közvetlen lengyel-cseh összeütközések viszonylag kis területen – a kladskói völgy és a Morva-kereszt között – zajlottak. Ez volt az oka annak az egyedülálló jelenségnek, hogy egy szűk földrajzi folyosón, a mai Ostrava és Krnov (Jägerndorf) között páratlan sűrűségű várhálózat jött létre. A régi központok (Landek és Hradec u Opavy) mellé számos új erősség alakult még a 11. század közepe előtt: Opava–Kylešovice; Opava–Jaktař; Cvilín nad Úvalnem és Holasovice. Az írott források szűkössége miatt leginkább régészeti kutatással lehet ezekről bővebben mondani. Az opavai Kylešovice várát az Opava folyó holtága által határolt földnyelven építették fel, ez igazából Szilézia egyetlen síkvidéki jellegű erőssége. Az egyrészes vármagot 18 m széles rácsos szerkezetű sánc védi, amelynek külső síkját egy kőfallal megerősítették. A belső lakó-, műhely és gazdasági épületek valószínűleg ugyancsak fából épültek. Úgy tűnik az erősség 10-11. században

alakult, amit egy erődítetlen 9. századi település előzött meg. A csökkenő mértékű lakottság a 12-13. század fordulójáig követhető, többek között megfogható volt egy, a vár részleges megújításával járó fázis is. A sánc méretei és szerkezete, amely a cseh földeken ritkának számít, északi – lengyel – hatásra mutat. Egy, a vár közelében előkerült és azóta nagyrészt elkallódott depóelet összetétele amellelt, hogy egy kiterjedtebb váralja települést is sejtet, megerősíti a lengyel kapcsolatot.

Cvilínben, egy a már őskortól kezdve erődített helyszínen alakult ki egy szláv erősség, amely viszont az őskorinak csak egy kicsi – legmagasabban fekvő – részét hasznosította. A még így is szokatlanul nagy kiterjedésű vár régészeti leletanyaga – bár még mindig közöletlen – a 10-11. századra mutat, s még a 11-12. század folyamán is fennállhatott. Teljesen azonos a keltezése az Opava-Jaktař melletti Kostelní kopec (Templom-hegy) tetején épült erősségnek. Itt a múlt századi földmunkák pusztításai nehezítik a kutatók dolgát, de a szórvány kerámia 9. századi eredetet, 10-11. századi virágkort, és 12. századig tartó használatot jelez. Egyes feltételezések szerint az Osoblaha melletti Dívčí Hrad jelenleg is álló reneszánsz várkastélya is egy korábbi szláv erősségre épült, amelyből egy hatalmas sánc és árok maradt meg. Régészeti kutatás hiányában ez megmarad feltételezésnek. Szerencsésebb helyzetű a történeti és régészeti szakirodalomból is jól ismert, az egykori törzs nevét őrző Holasovice vára. Az itt feltárt templommaradványok és soros, csontvázas temető a 12-13. századra keltezik a lelőhelyet. IV. Adorján pápa egy 1155-ös oklevele a vár funkciójára is rávilágít, megemlítve, hogy ez a Piastok egyik vártartományának székhelye volt. A holasoviceihez hasonló vártartományi várak gyakorlatilag megfelelnek a Magyarországon ismert ispánsági váraknak (így a cseh kastelánsky hrad – ispánsági vár, kastelánia – vártartomány vagy várispánság, kastelán – várispán). Ezek a várak az Odera felső folyásánál a 10. század végén vagy a 11. század elején épültek, s a hadi és gazdasági funkciók mellett fontos szerepet játszottak a helyi és a távolsági kereskedelemben. Nagy a valószínűsége, hogy Kylešovice a lengyel Piast vártartomány egyik székhelye volt, csak a szerepét később átvette a 11-12 km távolságban levő korszerűbb Holasovice. Könnyen elképzelhető, hogy egy olyan klasszikus esetről van szó, amikor a régi törzsi erősséget áthelyezik, hogy az új állam egy vártartományának székhelyévé alakuljon, amire cseh, morva, luzsicei vagy lengyel környezetből számos példa ismert.

A várak mellett a települések többsége erődítetlen – nyílt – falu volt, leginkább művelhető, jól termő síkvidékeken, a vízfolyások közvetlen közelében, általában 250-300 méteres tengerszint feletti magasságban, ami az Opava völgyének felel meg. A magasabban fekvő területekről, például Těšín (Cieszyn) körzetéből, máig nem ismert egyetlen egy korabeli település sem. A hiányosan megismerhető szláv településszerkezetet egészíthetik ki a még szórványosabban ismert temetkezések (Hradec és Holasovice templom körüli temetői, illetve Hněvosice és Stěbořice temetkezései).

A Piastoké mellett a cseh várszerkezet eltörpült. Igaz, hogy a hegyekre támaszkodó rendszernek nem is volt szüksége több elemre. A várszerkezet központi pillére az opavai Hradec volt. E vár 1039 előtt kerülhetett cseh kézre, amikor I. Břetislav megszállta Lengyelország opolei és boroszlói (wrocławwi) tartományait. Az 1054-es quedlinburgi békeszerződés alapján Hradec már hivatalosan is egyike lett Csehország határvárainak. Békeidőben az itt futó kereskedelmi utat és a közeli vámszedő helyet őrizte. Az írott források alapján 1155 és 1160 közé tehető a várhoz tartozó területek annexiója. 1155-ben még lengyel várispánságként említik, míg 1160-ban, a hradeci premontrei monostor alapítólevelében említik a Hradec melletti vámszedőhelyet. Még a 12. század közepe

előtt Hradecet a přerovi vártartományhoz csatolták, ugyanis az egykori vártartomány – Holászia – jelentős része lengyel kézen maradt.

A megszilárdult *status quo* lényegében változatlan maradt a 12. század utolsó negyedéig, amikor az őgrófi rangú, fiatal, de ambiciózus Přemysl, kihasználva az adódó erőfölényt, egy váratlan rajtaütéssel 1179 körül elfoglalta Holászia vidékét. Ezen esemény felborította az addigi egységes adminisztrációt, s ezzel a 12. század vége előtt három viszonylag független területi egység jött létre a Morva-kapu északi előterében. A legnyugatibb Otmuchów területe a boroszlói (Wrocław) püspökségen keresztül kapcsolódott Alsó-Sziléziához, Holászia a cseh államhoz került, Těšín (Cieszyn) régiója viszont Opole és Krakkó felé orientálódott.

Opava a 13. században

A 13. századi változások legmélyrehatóbbak a Přemyslida irányítású Holásziában – az opavai régióban – voltak. Egy 1201 tavaszára keltezhető privilégium szerint I. Přemysl Ottokár átengedte az olomouci püspökségnek a holásziai tizedeket. Ezzel a lépéssel leginkább a cseh állam hatalmi túlsúlyát jelezte a morva-sziléziai határ menti területeken. Ugyanakkor ez a Felső-Szilézia irányú přemyslida terjeszkedés záró eseményeként is felfogható, mert egészen a 12. század utolsó negyedéig ez a terület a boroszlói (wrocławwi) egyházmegye szerves részét képezte. Bár a Piastok válaszlépései nem ismertek, egyáltalán nem valószínű, hogy önként lemondtak volna a jól jövedelmező régi területeikről. A lengyel püspökség területi és jogi integritása érdekében Vavřinec püspök lépett fel. Az olomouci Róbert püspökkel jó barátságban lévén a cseh belső világi-hatalmi harcok rendezésébe befolyva, s végül a pápai közreműködést is megszerezve, 1229-re végül elért valamit. Azonban a IX. Gergely által kihirdetett verdiktum igazából rögzítette a *status quo*-t. Vavřinec magatartása még ezek után is több mint korrekt maradt Róberttel szemben, aminek hátterében többen komoly juttatásokat sejtettek.

A feljebb bemutatott rövid eseménysor természetesen ezzel nem zárult le, ennek ellenére az egyházi jövedelmek átruházása, amelyekről a cseh királyok bőkezűen rendelkeztek, jelentősen nem változtatott a helyi hatalmi és társadalmi helyzeten. Azon inkább Vladislav Henrik (Vladislav Jindřich) tevékenysége alakított számottevően, aki morva őgrófként folytatta testvérének gazdasági és jogi reformokat meghonosító politikáját. Gazdasági szempontból legjelentősebbnek a tehetős királyi városok korai kialakulása és terjeszkedése tekinthető, amelyek közül Bruntál, Opava és valószínűleg Glubczice a korabeli cseh állam legkorábbi városi településeihez tartoztak. A Jeseníky-hegység bányászatának fellendülése a sikeres kolonizációs folyamattal párhuzamosan erőteljesen átformálta az opavai régiót még a 13. század közepe előtt. A társadalom dinamikus fejlődése a terület közigazgatásának reformjaiban tükröződött, amelyből a megerősödő nagyobb városok már követelték saját részüket. A városokra vonatkozó első közvetlen írott említés 1223-ból van, eszerint már tíz év telt el a Bruntál város jogaival rendelkező Uničov alapítása óta. Mindezek alapján a terület legfontosabb városa Bruntál volt, amelynek ma is látható városias középkori magja azonban nem teljesen esik egybe az alapításkori településsel. A központtól 3 km-re található Staré Město már a nevében is az eredeti központra utal, s bár nem igazán városias, a településen uralkodó, stílusában a 13. század második harmadára keltezhető Nagyboldogasszony-temploma megerősíti

ezt az elképzelést. A későbbi központ 13. század végén elkezdett, s a 14. század első felében befejezett plébániatemplomát még évszázadok múltán is maga mögé utasító Staré Město-i egyház egy egyutcás falu központját alkotta. Nyilvánvaló ezek után, hogy a városi kiváltságlevél egyáltalán nem járt rögtön egy településkép városiassá alakulásával. A város alapításának komoly céljai voltak. Amellett, hogy a cseh állam ezzel lezárta a borszlói püspök nagyszabású kolonizációs terveinek útját, fontos alapot jelentett a Hruby Jeseník hegység akkoriban felfedezett aranylelőhelyeinek kiaknázásában. Ezt Bruntál város 1287-es pecsétjén szereplő bányászfigura is elárulja. Bruntál meggazdagodásának megvoltak az alapjai: a változó személyi kiváltságok mellett a városhoz tartozott egy vámhely, kereskedelmi szabadság meglehetősen nagy területen, és telepítési szabadságok. A város kiváltságait 1306-ban és 1325-ben megerősítették, és gyakorlatilag 1352-ig Bruntál volt a magdeburgi jog felső székhelye Észak-Morvaországban.

Az 1220-as évekre még egy város tűnt fel a cseh Szilézia területén. Alapításának *ante quem* időpontját I. Přemysl Ottokár 1224-es oklevele adja, amelyben már opavai polgárokat említenek. Mégis, a hely jelentőségének legjobb bizonyítéka az, hogy már 1220-ban találkozunk az „*Opaviensi prouincia*” elnevezéssel, és a század közepére ez az elnevezés teljesen átveszi a régi – Holászia – név helyét. Ugyanakkor, mivel a magdeburgi jog „anyavárosa” Bruntál lett, ezért Opava alapítása nem tehető 1213 elé. Opava városának a távolsági kereskedelemben volt nagyobb szerepe, ugyanakkor a szomszédos Hlubčicében volt egy vámhelye is. Érdekes, hogy a legfőbb export-árucikk a bor volt. Az opavai polgárok rendelkeztek továbbá szabad ingatlan adásvételi joggal. Hlubčice szerepe már bizonytalan. Ugyan a vámhely már a 13. század húszas éveitől itt volt, mégis a település városi jellegéről az első tudósítás 1253-ból származik, amikor a királyi alkamárás, Cvilíni Beneš, hlubčicei joggal várost alapított Horní Benešovban. Ugyancsak kevés forrás áll rendelkezésre Krnov (Jägerndorf) kezdeteiről. I. Vencel egyik oklevelében ugyan említik önálló településként, de annak ellenére, hogy egy egész körzet névadó helye, semmi konkrét adat nincs a városi jellegéről. Alapítása minden jel szerint a 13. század második harmadának végére tehető, a Nízky és Hruby Jeseník északi lejtőinek, illetve az Opava és Opavica folyók felső folyásának kolonizációs folyamataival összefüggésben. Horní Benešov lehetőségeit már kezdettől behatárolták Bruntál és Krnov (Jägerndorf) közelsége, illetve a mezőgazdasági tevékenység korlátozottsága. Ugyanakkor ez az egyetlen olyan város, amelynek megmaradt az eredeti alapítóokmánya 1253-ból. Jogilag ugyan a király, gyakorlatban azonban Cvilíni Beneš alapította. Éppen ez vezetett ahhoz, hogy hamarosan a Benešovi urak örökségének részévé vált, majd a 14. század első negyedében az opavai vajda kezére került, s mindezek miatt már nem játszhatott komolyabb szerepet a régió további gazdasági fejlődésében.

Még néhány további, városi jogállást mutató települést lehet megemlíteni. II. Přemysl Ottokár alapíthatta Hlučint még az 1270-es években, de csak 1303-ban találkozunk először a nevével. Klimkovice helyzete még bonyolultabb, ugyanis az első említése 1364-ben egyértelműen a Kravafeí urakkal hozza kapcsolatba. Ugyanakkor a címerben levő oroszlán és a település német neve – Königsberg – egykori királyi alapításra utalnak, talán ugyancsak a 13. század utolsó harmadában. A – stratégiaileg kiemelkedő területen – hirtelen nagyszámú város alapítása mögött nem feltétlenül a přemyslida dinasztia céltudatos gazdasági és települési politikáját kell látni. Mivel az előnyös helyzetű városok szoros kereskedelmi kapcsolatokat építettek ki az ugyancsak dinamikus fejlődésű Odera menti régióval, nem meglepő, hogy a 13. század végére Opavát már települések sűrű és

viszonylag egységes hálózata fedte. Ugyanakkor fontos megemlíteni, hogy jogilag a városok többsége soha nem érte el a királyi városok rangját és függetlenségét, mert a városi földek felett a nemesek rendelkezettek.

Az időszak várai közül természetesen Hradec nad Moravicí volt a legjelentősebb. A tartományszékhelyi funkciókat ellátó erősség a 13. század folyamán gyakran váltott tulajdonost, s különböző főnemesi családok kezén volt. A várat 1240-ben megszerző Deblíni család birtokolhatta a legtovább, talán egy negyed századig. Valószínűleg ők építették át a már elavult épületet, klasszikus középkori vár jellegét adva.

Átépült ekkoriban a Krnov melletti Cvilín vára is. A szabályos négyzetes alaprajzú vár déli sarkában egy hengeres őrtornyot emeltek, bár a kivitelezés egyes elemei archaikus vonásokat mutatnak. Kézenfekvő az építkezéseket a feljebb említett Beneš alkamarással hozni kapcsolatba, aki viszont a 13. század 70-es éveiben kegyvesztett lett, s várfogságba került. Ezzel egyidőben a család jószágainak többségét elkobozták, a családi fészeknek számító Branice kivételével, s így Cvilín is királyi tulajdonba került.

II. Přemysl Ottokár várépíttető tevékenységének eredménye Edelštejn vára is az Arany-hegységben (Zlatý Hory). A várat I. Opavai Miklós 1281-es oklevele említi, amikor azt kártérítésként adományozza a boroszlói (wrocławwi) püspökségnek, néhány familiárisa hatalmaskodásai által okozott károkért. A vár a 13. század harmadik negyedében épülhetett, s méretei, különleges helyzete – az Arany-hegység védelme, és az opavai fejedelem rendelkezése mind arra mutat, hogy ez is királyi alapítás volt.

Bruntál egymérföldes jogának érvényességi határán, a morva-sziléziai határvidéken épült a 13. század közepén Freudenštejn vára. A szárazon rakott monumentális várfal viselte a védelmi feladatok nagy részét, s az erősség egyszerűsége provizórium-jellegű használatra mutat. A vár a jeseniki kereskedelmi út egy szakaszát ellenőrizte a ritkán lakott és bizonytalan hatalmi helyzetű területen, ugyanakkor a Hruby Jeseniky hegység belsejébe irányuló cseh expanzió alapját is jelentette. Ugyan a források nem emlékeznek meg a várról, Bruntál 1213-as alapításával összefüggésben lévén, valószínű, hogy tartományi erősség volt, a régészeti leletek alapján II. Přemysl Ottokár uralkodásának kezdeteire keltezhető.

Hasonló egymérföldes távolságban a közeli várostól, Krnovtól található Luginsland vára, a régi települési terület legszélén. Régészetileg ez is inkább a 13. század második felére – 14. század második negyedére keltezhető. Archaikus jellege alapján ezt a várat is a helyi – Nyugat-Opavai hegyvidék – kolonizációs folyamattal hozhatjuk összefüggésbe.

A két vár alapján már kiderült, hogy a 13. század első felében komoly betelepítési folyamat indult meg Opava nyugati területein. A hegyvidéki régió leginkább a bányászattal válhatott vonzóvá, ennek központjává viszont – a ritkán lakott területen – Bruntál bányaváros vált. A szélsőséges körülmények és Bruntál áthelyezése lelassította a kolonizációt, de a század második felének újabb betelepülési hulláma stabilizálta a város helyzetét és a középkori településhálózat alapjait.

A tartományi várak hálója korábban védelem nélkül hagyta Opava délkeleti sarkát, ezért éppen itt épült fel az egykori királyi vár, Fulnek, amelynek létezését először egy 1371-es adat igazolja, felépítését mégis már a 13. század végére tehetjük.

A morva-sziléziai határvidék hat vagy hét uralkodói vára a Přemyslida dinasztia erejét és hatalmát jelképezte, és a városok sűrű hálózatával együtt a helyi hatalom olyan szilárd alapját adta, amely képes volt ellenállni a szomszédos területekről kiinduló terjeszkedési kísérleteknek. A kialakult várhálózat fontossága teljes mértékben megmutat-

kozott a tatárjárás idején, amely 1241-ben Sziléziát is elérte, s jelentős károkat okozott Opavának is. Mégis, a várhálózat fejlesztésének még erősebb lökést adott az 1253-as lengyel-orosz támadás, amely pedig a babenbergi örökséget folytató, a Přemysl és az Árpád-ház közötti küzdelemnek csak egy kisebb fejezete volt. Az ipatievi évkönyv számol be részletesebben a betörésről – orosz szemszögből –, s a leírásból jól látszik, hogy Dániel Romanovics halicsi fejedelem csapatai fennakadtak a városi erődítményeken és a kisebb várakon is. Opava és Hlubčice sikeresen szállt szembe a támadókkal, de a vitatott azonosítású Násile vára is eredményesen feltartóztatta a lengyel-orosz csapatokat, pedig valószínűleg egy másodrendű erősség lehetett.

A kulcsfunkciókat természetesen még most is, ahogy a kezdetektől fogva is a királyi várak birtokolták, amelyek közül leginkább Hradec nad Moravicí emelkedett ki. Az uralkodói erősségek sűrű hálózata kétségtelenül tekintélyes védelmi rendszert képviselt. Opava – már csak fekvésének köszönhetően is – sajátos ugródeszkat jelentett a cseh terjeszkedésnek a Piast tartományok irányába. Természetesen nem véletlenül éppen itt ért véget II. Přemysl Ottokár poroszországi kereszties hadjárata 1255-ben, s ugyancsak a város jelentőségét mutatja, hogy a következő év júliusában itt látták vendégül a birodalmi gyűlés tagjait. Az opavai terület rendhagyó helyzetét – a többi Přemyslida provinciával összehasonlítva – közvetve az is dokumentálja, hogy Přemysl házasságon kívüli fia, Miklós, 1269-től az Opava ura (*Nicolaus dominus Opauie*) címet viselte. Ez a szokatlan titulus minden jel szerint rendelkezési jogára utal a királyi uradalmak egy része felől, s így nem jelentett öröklési jogokat a területre, és valószínűleg még nem jelentette Opava hercegséggé válását, amit a király 1271-es adománylevele is alátámaszt. Mindenesetre ezzel megmutatkozott a későbbi fejlődés útja.

Érdeemes átnézni az opavai egyházzervezet főbb pilléreit is. Még a 12. század utolsó évtizedeiben a tartomány területén megjelentek a johannita lovagok, akikről azonban az első hiteles forrás 1213-ból van. A különféle 13. századi kiváltságok közül említésre méltó az 1243-as megerősített hely (vár?) építését engedélyező oklevél. A rend jogait II. Přemysl Ottokár az 1260-as években megerősítette. Még a 13. század elején telepedett meg Opavában a konkurens német lovagrend is, akiket I. Přemysl Ottokár támogatásával a király testvére, Vladislav Henrik hívott be, s 1204-ből már egy rájuk vonatkozó pápai megerősítő oklevél is ismert.

A tartomány gazdasági fejlődésében jelentős szerepet játszottak a szerzetesrendek is. A legjelentősebb birtokokkal Opava területén az olomouci Hradisko premontrai monostora rendelkezett. Az 1201-ben említett opavai kocsma mellett övük voltak Střelná kiterjedt erdősegei. Az ő versenytársaik voltak a velehradi ciszterciek, akik kiemelkedő ipari tevékenységgel a tartomány leggazdagabb egyházi intézményévé váltak és 1270-re már húsznál is több faluval rendelkeztek a hercegségben. A birtokok ilyen mértékű koncentrációja szükségessé tette egy helyi irányító-hivatal létesítését Stěbořicében. A nagyobb intézmények mellett számos más, kisebb, s nem feltétlenül opavai székhelyű egyházi intézmény is kapott kisebb-nagyobb adományokat a hercegségek területén, de – a gazdasági és a társadalmi életre való befolyásukkal – egyik sem versenyezhetett az olomouci püspökséggel. Számos falu mellett Olomouc birtokolta az osoblahai uradalmat is, amit Róbert püspök hivatala alatt, valamikor 1240 előtt szerezhetek meg. Bár hét év múlva a morva őgróf, Přemysl Benešovi Andrásnak adományozta ezt a területet, mégis 1253-ra rendezték a vitatott birtokok jogi helyzetét és megerősítették Olomouc helyi jogait. A vita eredményes lezárásával intenzív betelepülés indult meg, amely csak részben épült a

régi településhálózatra. Bruno püspök 1267-es testamentumából kiderül, hogy 1253-hoz képest kilenccel nőtt a helyi falvak száma és Osoblahát városi rangra emelték.

Olomouc osoblahai összefüggő birtokteste a püspökség gazdasági alapjának egyik legfontosabb eleme lett, s megszerzése a 13. század harmadik negyedében a püspöki familiárisok céljává vált. A legsikeresebb ebben a Fulštejni család volt, amelynek első tagja, Fulštejni Herbert étékfogóként szolgált a püspöki udvarban. A magas tisztség megmutatkozott a család új székhelyének kiépítésében is, amit 1255-ben említenek először. Bruno püspök azzal a feltétellel engedte át Fulštejn várának felét Herbertnek, hogy a tulajdonjog tartósan az étékfogói szolgálathoz lesz kötve. Fulštejn kezdeteit nagyon részletesen tárgyalja az 1275. április 30-i eladási szerződés, amelyből kiderül, hogy a káptalan jóváhagyásával Bruno eladta a vár felét Fulštejni Eriknek és testvérének, Jánosnak 250 opavai grivnyáért. Az írott forrásokat áttekintve a vár kezdeteit egyértelműen 1249 és 1253 közé lehet tenni, ugyanakkor régészetiileg ez a periódus nem nagyon fogható meg a helyszínen. Ennek talán az lehet az oka, hogy a 15-16. század fordulóján az épületegyüttest szinte az alapjaitól kezdve átépítették, ezzel elrejtve Herbert székhelyének alaprajzát. Jelenleg csak annyi biztos, hogy a 13. századi vár ebben az esetben is egy korábbi – őskori – erősség akropoliszát hasznosította. Bár a Fulštejni család nem volt az egyetlen hűbérese az olomouci püspökségnek, a többi jóval szerényebb rezidenciákkal dicsekedhetett. Talán ilyesminek a nyomait jelzi a Dívčí Hrad reneszánsz várkastélya előtti sáncárok és a mögötte található várfalszakasz három, befelé fordított toronnyal. Sajnos azonban a források ezt nem erősítik meg. Hasonló problémával találkozunk Medlice váránál, amelyről az olomouci püspökség familiáris könyveiből kiderül, hogy 1317-1320 között ez a vár Šternberki Zdeslav kezén volt. Ugyan már 1249-ben találkozunk Medlicei Lajos névvel, nem lehet kétséget kizárva hozzá kötni a vár alapítását.

Osoblaha kapcsán ki kell térni egy modern tragédiára is. A múlt század 50-60-as éveiben az érvényes törvények, valamint a műemléki szakértők és hivatalok tiltakozása ellenére a város történeti belvárosát teljesen átépítették. Ezzel teljesen megsemmisítették az egykori beépítettséget, lebontva többek között a különleges Mária Magdolna templomot (milyen ismerősen cseng ez a titulus!) és az ún. fejedelmi ház maradványait, amely a város nyugati szélén állt a városfalakon belül, az egykori Felső-kapu közelében. Valószínűleg ezt a megerősített házat említi Bruno püspök 1275-ös levele. A püspöki városi rezidencia egykori kinézetét egy 18. századi metszet adja vissza nagyvonalakban. Az épületegyüttes magját akkor egy négyszögletes, többrészes ház alkotta, mellette pedig egy erőteljes hengeres torony állt, magas hegyes toronysisakkal fedve. Természetesen ez a ház nem hasonlítható össze Fulštejnek székhelyével, mégis a püspökségnek az egyházi intézmények közötti kiemelkedő rangját szimbolizálta.

A 13. század közepéig a földesúri uradalmak igazából elég provinciális szinten mozogtak. Röviddel Holászia Csehországhoz való csatolása után megjelentek az első előkelőbb családok képviselői. Egyikük – Morkovicei Semislav – valamilyen hivatalt viselhetett az opavai Hradecben, s ezzel összefüggésben szerezhette meg a dél-opavai viszonylag kiterjedt, de elsősorban erdőségek borította birtokait. 1222 előtt a morva örgróf, Vladislav Henrik bizalmába férkőzött Kloubuki Lev, Medlovi István és Trnavai Wernhard. Mégis, a tartomány előnytelen fekvése miatt nem tudta felkelteni a morva arisztokrácia érdeklődését, ezzel azonban lehetővé tették a helyi – „alsóbb” – nemesség felemelkedését, amely a 13. század második felére már számos jelentős hivatalt betöltött. E nemesség várai közül, mint a tartomány első magán kövára, Velké Heraltice érdemel

említést, amely még II. Přemysl Ottokár idejében épülhetett. Első említése 1295-1296 tájáról származik, amelyben éppen az eladományozásáról esik szó. A heralticei erősség egy kis uradalom központja volt. Alaprajzilag egy szabályos elrendezésű négyszögletes vár, 2 m vastag körítőfalakkal, 9,4 m átmérőjű őrtoronnyal az egyik sarokban és vele szemben egy hosszú téglalap alaprajzú palotaszárnyal. Az épületegyüttes építtetője kétségtelenül a közeli Cvilín várát vehette alapul, ugyanis Heraltice annak egy kicsinyített mása. Sok vonása alapján építtetőként leginkább Heralticei Vojslav jöhet szóba, aki a király híres „vas lovasságához” tartozott.

A 13. század közepétől Opava területén megtelepedő idegen eredetű főnemesség első-sorban II. Přemysl Ottokár terveinek megvalósításában segédkezett. Komolyabb szerepet játszott a tartomány életében a Strakonicei Bavorov-család, illetve a Rožmberkek. Az utóbbiak telepítették be a prudniki enklávé. Nem hagyható ki a felsorolásból Fulštejni Herbert. Mégis, talán a legfontosabb helyet a tartomány 13. századi történetében a Benešov család foglalta el, amely már az 1240-es évektől részt vehetett Opava életében, és talán az 1248-1249-es felkeléssel összefüggésben jelent meg. Az első közvetlen rájuk vonatkozó adat Horní Benešov 1253-as alapítása. Beneš akkor már a tartományi birtokok kezelője volt, királyi alkamarás, de ugyanakkor kitűnt a harcokban is. Az 1253-as lengyel-orosz támadáskor ő irányította Opava város védelmét, de részt vett a szerencsétlen bajorországi hadjáratban is 1257-ben, amikor más urakkal együtt beragadt Mühldorf mellett az Inn folyónál. Kilenc napig állt ellen a túlerőnek, amivel szabad elvonulást nyert magának és a társainak is. Annál meglepőbb Beneš Veveří várában való bebörtönzéséről szóló adat, ami állítólag az életébe is került. Úgy tűnik, hogy a legendák övezte történetből már soha nem lehet kideríteni a lovag sorsában bekövetkezett ennyire drámai fordulat okait. Apja kudarca ellenére II. Beneš megtartotta és tovább gyarapította a családi örökséget. Sajnos a Horní Benešov városából kiinduló kolonizációról nincs elegendő forrás. A többi területen az úr a fejedelmekhez mérhetően viselkedett. Erre számos egyházi intézmény javára (többek között a Hradiskói premontrei monostor részére) tett nagylelkű adomány utal. Az adománylevelekben szereplő helynevek alapján nagyjából meg lehet húzni a családi uradalom határait. A jogi intézmények valószínűleg Horní Benešovban székelték, ahol ugyanakkor nem volt földesúri rezidencia. A 13. század második harmadában ezt a szerepet Cvilín vára töltötte be, majd Beneš 1265-ös halála után a székhelyt áthelyezték a közeli Branicébe, az Opava bal partjára, ahol II. Přemysl Ottokár idején kisebb várat építettek, amelynek maradványait alaposan elrejtette a mai sörfözde. Beneš sikeres karrierje előnyösen befolyásolta a többi családtag előmenetelét. Így Benešovi Drslav is, bár csak 1255-ben szerepel a tartománnyal összefüggő ügyekben, hamarosan már „opavai” előnévvel szerepel a forrásokban. Drslav jelentőségét mutatja, hogy a fiai, Vok, Zbyslav, Beneš, János és Jaroslav tekintélyes birtoktestet kaptak Kelet-Opavában. Ráadásul a legidősebb, Vok, aki 1269-ben Kravařében telepedett le, feleségén, Annán keresztül I. Opavai Miklós herceggel állt rokoni kapcsolatban. A benešovi uradalmak eredete 1263 elé nyúlik vissza. Igazából még az sem tisztázott, hogy hol volt az eredeti családi központ. Formálisan nem zárható ki Dolní Benešov, de hasonló eséllyel szóba kerülhet a Štítina melletti Přerovec, amely határában egy egyszerűbb – régészetileg a 13. század első felére keltezhető – föld-fa szerkezetű erősség volt. Talán egy átmeneti építmény lehetett, amely csak addig játszott a családi központ szerepét, amíg a családtagok nem osztozkodtak meg, és Štítinában nem épült fel a korszerű kővár, amellyel értelmetlenné vált a přeroveci korszerűsítése.

Összefoglalva Opava 13. századi történetét, érdemes kiemelni a század végére elért fejlődés háttérében álló tartományi városok kialakulását, a Zlaty Hory, Bruntál és Horny Benešov környéki fejlett mezőgazdaságot és nem utolsósorban a széleskörű kolonizációt. A dinamikusan fejlődő társadalom kihatott a városok további fejlődésére is. A kulcsszereppel hagyományosan a hercegi (tartományi) várak rendelkeztek, amelyek közül a legfontosabb Hradec u Opavy volt, s mögötte következett Cvilín. A tartomány-, s egyúttal az államhatárok védelmét Landek biztosította. Hasonló szereppel bírt Edelštejn, amely ugyanakkor Zlaty Hory nemesfém-lelőhelyeit is vigyázta. Freudenštejn és Luginsland leginkább a kereskedelmi utakat vigyázták, és a Nízky és Hruby Jeseník betelepítését segítették elő. Opava egyértelmű gazdasági fellendülése mögött nem csak a tartományi hivatalok álltak. Nem feledkezhetünk meg az egyházi intézmények szerepéről, többek között a velehradi ciszterciek, a hradiskói premontreiek, a třebičí bencések s leginkább az olomouci püspökség járultak hozzá a tartomány felvirágzásához. A 13. század végére az egyház kezén volt a hercegség földbirtokainak harmada. Az egykori királyi regále – a várépítés – a 13. század második felében kifinomultabb szabályozást ért el, s így az egyház kezén már két vár volt: Fulštejn és Medlice, ráadásul mindkét vár eredete a püspöki familiáris rendszer vitathatatlan terméke. Az erős központi hatalom és a kiterjedt egyházi uradalmak ellenére ebben az időszakban megjelentek a nemesi birtokok is.

A fejedelemségtől az Opavai hercegségig

Az opavaihoz hasonló fejlődési folyamat megfigyelhető az otmuchówi vártartomány területén is. A Piastok egykori vára a 12. század folyamán a boroszlói (Wrocław) püspökséghez került. IV. Adorján 1155-ös oklevelének szerződését nagyon elnagyoltan fogalmazhatták, s érvényessége valószínűleg csak a központi vár közvetlen környékének lakott területeire terjedt ki. A délebbre elterülő erdőségek megmaradtak az uralkodó, Boroszló (Wrocław) fejedelmének kezében. Azonban éppen az erdőségek kiterjedésének jogi szabályozatlansága akadályozta a – kétségtelenül kedvező tulajdonságokkal rendelkező – terület ésszerű kihasználását meglehetősen hosszú ideig. Elsőként 1198-1201 között sikerült kiegyezni Jaroslav püspöknek Hosszú (Dlouhý) Boleslavval. 1224 körül a boroszlói püspöknek a határvidéki aranybányák kiaknázására vonatkozó korlátozásai kiváltották a prágai udvar beavatkozását. Az események II. Jámbor (Pobožny) Henrik herceg halálával gyorsultak fel, aki az 1241. április 9-i szerencsétlen kimenetelű legnicai csatában vesztette életét. Ezt az uralkodói hatalom hanyatlása követte Alsó-Sziléziában. A tehetős és vállalkozó szellemű I. Tamás püspök könnyen kihasználva a kolonizációs hullámot 1248-ban megállapodást kötött Vrocivoj lovaggal a Vlčice folyó melletti „püspöki” erdők megtisztításáról, ezzel teljesen felborítva a határmenti területek helyzetét. A megállapodás érdekessége az a kikötés, hogy az új települések német jogállásúak lesznek, viszont az új telepéseknek lengyeleknek kell lenni. Tamás püspöknek ezzel valószínűleg az volt a célja, hogy szükség vagy vita esetén a szláv telepésekre hivatkozva a helyi birtokok régiségét és ezzel az otmuchówi vártartományhoz való tartozásukat igazolja, amely viszont a boroszlói püspökséghez került. Az első megállapodáshoz hasonló szerződés született 1249-ben is, amikor ugyancsak Tamás püspök megbízta Smila lovagot, hogy Hlucholaz (Głucholazy) környékén szervezze meg az új telepéseket.

A betelepülési folyamat olyan gyors volt, hogy a 13. század második harmadának végére már két kisváros, Vidnava és Javorník jöhetett létre az egykori sűrű erdők helyén. Vidnava 1268 előtt alakulhatott ki, míg Jeseník (*Vrienwalde*) valamikor a 13. század második harmadának végén, I. Tamás közvetlen utasítására. A településhálózat további fejlődését azonban károsan érintették az újabb politikai események. 1281 tavaszán a boroszlói IV. Probus Henrik, aki II. Přemysl Ottokár udvarában nőtt fel és a morvamezei csata után a király politikai hagyatékának egyik folytatójaként szerepelt, nyilvános panaszt emelt hercegi jogai megsértése miatt. Kladsko (Kłodzko) uraként közvetlen kapcsolatba került a boroszlói püspök újonnan betelepített területeivel, s így kísérletet tett a prosperáló régió megszerzésére.

Ami egy egyszerű pernek indult hamarosan elkeseredett harccá fajult és 1284-1287 között a frissen kolonizált területek elpusztításához vezetett. IV. Henrik 1284-ben már ultimátumban követelte az összes új telepítésű terület átadását az egykori határerdőségben. A súlyosbodó konfliktus már fegyveres összecsapásokhoz vezetett, s II. Tamás püspök székhelye – Boroszló (Wrocław) – elhagyására kényszerült, és Otmuchówba visszavonulva értesítette a káptalant és más egyházi intézményeket a fejedelem kiközösítéséről. Közben a fejedelem számos falut foglalt el az otmuchówi tartományban, megtámadta Nysát és megszállta Edelštejn várát. Edelštejn jogilag nem tartozott a püspökség otmuchówi birtokaihoz, mert a cseh király volt a tényleges ura. A bőkezű adomány mögött I. Opavai Miklós állt, aki nem sokkal a magyar fogságból való hazatérése után ilyen formában kapcsolódott be a boroszlói viszályba. A szokatlanul nagylelkű adományt a meglepődött IV. Henrik is megerősítette, de a hercegi szó csak 1284-ig tartott. A vár megszállása alapot szolgáltatott a püspöknek, hogy a prágai udvarhoz forduljon segítségért, arra való hivatkozással, hogy a boroszlói fejedelem által erővel elfoglalt vár cseh területen fekszik. Emellett II. Tamás értesítette a pápai kúriát és felhívással fordult a szomszédos fejedelmekhez is az őt ért különféle sérelmek miatt. Közben IV. Henrik 1285 nyarára elfoglalt minden erődítményt az otmuchówi tartományban, s Tamásnak már Ratiborba (Raciborz) kellett menekülnie, aki még így sem adta fel. A püspök megerősítette a kiközösítést, kiterjesztve azt a fejedelem minden birtokára és kiátkozta Otmuchów fejedelmi várnagyát. Ugyan a fejedelem reakciója nem ismert, de mivel minden célját elérte, már csak egy béke-megállapodásra várt, a boroszlói püspök ezzel szemben a püspökség jogainak teljes helyreállítását követelte, Otmuchów és Edelštejn visszaszolgáltatásával.

A megoldást IV. Henrik hozta meg, amikor megérezve halálának közeledését, nem bírt megbékülni a bűneivel. Jogi szemszögből a harc egy széles kiváltságokat adó privilegiális levél kiadásával zárult 1290. június 23-án, amelyben IV. Henrik átruházta jogait a boroszlói püspökségre, s ezzel megnyílt az út, hogy az otmuchówi várispánságból Nysai hercegség alakuljon. Ugyanakkor nem sikerült mindenkivel elfogadtatni az új viszonyokat. Bolko, Świdnica-Münsterberg hercege a kiközösítés fenyegetése ellenére nyíltan kétségebe vonta IV. Henrik rendelkezésének hitelességét és 1294-ben a megszervező ellenzék vezetőjévé vált. Az újabb pusztításokat jelentő viszályt ugyan 1295-ben lezárták, az anarchia mégis még majd⁹ egy évtizedig folytatódott. A Bolko és János püspök közötti szerződés érdekessége az, hogy belőle értesülünk a Bolko-féle várépítésről Bělában, illetve megtudjuk, hogy megvette Kaltenštejn várát. A szabálytalan ovális alaprajzú, 45×30 m területű vármagban állt a 10,6 m átmérőjű hengeres őrtorony (bergfrit) és egy kétszakaszos palotaszárny. A várat valószínűleg valamelyik Piast hallgatolagos

támogatását bíró a tartományban csak a 13. század legvégén megjelenő Wüstehube család építtette 1295 előtt, majd I. Svídnicai (Świdnica) Bolko megvette tőlük, és 1296-ban átadta a boroszlói püspöknek. Ezután a 14. század folyamán a vár ilyen-olyan formában a püspökség kezén maradt. Nagyjából ebben az időszakban épülhetett Javorník vára is, amely átvette az alatta levő korábbi falu nevét. A Kladsko (Kłodzko) és Nysa közötti utat ellenőrző erősséget Valdovi Henrik építtette, de a 14. század közepétől a Świdnicai herceggel kötött megállapodás értelmében ezt is a boroszlói püspökség kapta meg.

A 13. század utolsó évtizedeinek kaotikus eseményeiben bukkant fel a beszédes nevű Wüstehube család, amely – valószínűleg IV. Henrik beleegyezésével – elfoglalta az egykori határerődöség településeinek döntő többségét valamikor 1290 előtt. Az első adatok a család tagjaira 1303-1309 közötti időből származnak, az említett János „Wusthube” a swidnicai-fürstenbergi tisztviselők körében fordul elő. A következő, 1313-as említésben már arról értesülünk, hogy VI. Henrikkel összeütközésbe kerülő Wüstehube János, „Kolštejn örököse” átmenetileg elveszítette Slezská Středai birtokait. A család hatalmaskodásai és támadásai az egyházi birtokok ellen komoly károkat okoztak a boroszlói püspökségnek, s még azt is kiváltották, hogy a 14. század elején készült formulárisban eretnekeknek titulálták. Mindez azonban nem jelentett akadályt, hogy 1325-ben Wüstehube János felesége, Erzsébet és fiai, János és Henrik egyetértésével a családi birtokok egy részét a kameneci (Kamieniec) monostornak adományozta, hogy biztosítsa a rokonok lelki üdvét. A megkésztet jánborság nem feleltette azonban azt a tényt, hogy a család erőszakoskodásai és a harcok fékeztek a Rychleby hegység lejtőin zajló gazdasági fejlődést és szétzilálták a nysai hercegség déli vidékének közigazgatását.

A Wüstehubék családi központja Kolštejn vára volt, amelynek fekvése a tartományi határ morva oldalán kényelmes kiindulópontot jelentett a Szilézia, Kelet-Csehország és Észak-Morvaország elleni támadásokhoz. Másik várak – Frýdberk – kezdete Wüstehube János nevéhez köthető. Az ovális körítőfalakon belül szabadon álló hengeres őrtoronnyal (bergfrit) és a mögötte levő palotaszárnyal – a már megismert típussal – találkozunk itt is. 1340-ben Haugvice Henrik örökölte az erősséget, majd pedig 1358-ban a „sok igazságtalanságot és kárt okozó” várat Přeclavi Pogarel boroszlói püspök vette meg óriási összeget áldozva érte. Ugyancsak a rettegett családhoz kapcsolható a Račí potok (Rákos patak) völgyében található Rychleby vára is, amelyről semmilyen írott forrás nem ismert. A régészetileg a 13. század legvégére - a 14. század elejére keltezhető vár érdekes alaprajzi elrendezést mutat, amely teljesen identikus a Wüstehubék Kaltenštejn, Kolštejn és Frýdberk várainak elrendezésével: egyszerű ovális védett területen egy szabadon álló hengeres őrtorony volt. A patak völgyében vezető kereskedelmi utat védte még Pustý zámeck (Pusztavár). A kis méretű fa, vagy föld-fa szerkezetű erősség, amelyből jó kilátás nyílt Nysa völgyére, a Rychleby vár valamiféle előretolt helyőrsége lehetett. A leletanyag a 14. század közepéig engedni keltezni a jobb híján őrhelynek nevezhető épület fennállását. Talán éppen az uradalom tulajdonviszonyaiban 1358-ban beálló változások vezettek a pusztulásához.

A boroszlói püspökség évszázados harcokkal súlyosbított sanyarú helyzetét végeredményben Pogareli Přeclav püspök tevékenysége rendezte, aki jó barátságban lévén a cseh királlyal, 1345-1358 között jelentős anyagi áldozatok árán fokozatosan visszavásárolta az elorzott birtokokat, többek között Kaltenštejn, Javorník és Frýdberk várakat. Ezzel megkezdődött a püspökség virágkora. Bár csak idő kérdése volt, hogy a visszaszerzett területeken kemény munkával létrehozott új településhálózatot és az összevásárolt birtokokat mikor nyeli el a lavinaszerűen növekvő adóssághalmaz.

A nysai anarchia hátrányosan érintette a közvetlenül szomszédos területek gazdaságát és kolonizációs folyamatait is. A Černá (Fekete) Opava völgye fontos kapocs volt Morvaország és Szilézia között, ennek ellenére sokáig a cseh és lengyel elit látókörén kívül maradt. A növekvő cseh érdeklődést először Bruntál alapítása jelzi, ugyanakkor a Zlatý Hory (Arany-hegység) régiójában intenzívebbé váló cseh jelenlét egyáltalán nem jelentette azt, hogy a Přemyslek céltudatosan igyekeztek megszállni a fontosabb hegyi átkelőket, hanem egyszerűen az akkor még gyéren lakott területeken felfedezett aranyléhelyek rendelkeztek elég nagy vonzerővel. A folyóvölgyben futó kereskedőút mentén épült a már említett Freudenštejn vára, amelynek nevét csak a bruntáli tartomány 1579-es térképe őrizte meg. A környék védelmét is szolgáló II. Přemysl Ottokár idejéből származó Edelštejn és a valamivel későbbi Leuchtenštejn kevésnek tűntek a növekvő forgalom biztonságának szavatolására, így ezeket két kisebb várral egészítették ki. A környék északi és északkeleti előterének védelmét Quingburg vállalta. Régészetiileg a 13. század végére keltezhető vár mellett állt egy kisebb, s minden jel szerint későbbi erősség. Drakov egy sziklabérc adta előnyöket kihasználva épült, közvetlenül a folyó és a főút mellett, és Quingburk sajátos előretolt őrhelyeként és megerősített vámszedőhelyként működött. Hasonló kettős vár – Weisenštejn-Rabenštejn – védte a Bílý potok (Fehér-patak) völgyében Bukovice és Jeseník felé vezető kereskedelmi utat. A régészeti leletanyag a 13. század végére teszi Weisenštejn felépítését, források csak a 14. századtól említik, Linavai Ulman tulajdonaként, aki a század első felében ebből a várból támadta meg és fosztotta ki a boroszlói püspök embereit. Az opavai polgárokkal is összeütközésbe kerülő Ulman figyelemre sem méltatta a felszólításait, így Opava megegyezett Hlubčicei Heynekkal, hogy együtt fegyveresen lépjenek fel. Sajnos nincs több adat arról, hogy Ulman végül megkapta-e a méltó büntetését, régészetiileg nem zárható ki, hogy a kettős vár valamikor a 14. század közepén – második felében pusztult el. Egy újabb vár, Koberštejn, amelynek a nevét csak az 1687-es urbárium őrizte meg, csak 4 km-re fekszik a főúttól, és a vár területéről tökéletes kilátás nyílik rá. Írott források hiányában csak feltételezhetjük, hogy a vár építtetője egy befolyásosabb személy lehetett. Černá Opava völgyében ez az opavai fejedelemség hatalmi körzetéhez tartozott, s valamelyik sziléziai fejedelem – beleértve a boroszlói püspököt – építhette. Összességében a terület várhálózata három alapítási hullámban alakult ki. Az elsőhöz a 13. század harmadik negyedében épült Freudenštejn és Edelštejn tartozik. A második már a településhálózat fejlődésével és a szomszédos nysai fejedelemség uralkodói birtokrendszerének felbomlásával függ össze, s ezt a kettős Weisenštejn-Rabštejn és Quingburk várak képviselik. Már a 13-14. század fordulójának békés időszakában egészítette ki a rendszert Koberštejn és Leuchtenštejn.

Přemysl halála 1278-ban a Morvamezőn romba döntötte a dinasztia és híveinek terveit. Ugyanakkor hatalmas lehetőségeket nyitott Rudolf és támogatói előtt. A terveiben zavaró, a környéket több napja fosztogató sereg nagy részét hazaküldte, többek között IV. László csapatait, és észak felé indult. Dyjákovice mezején nagylelkűen fogadta a morva nemesség hódolatát és megegyezett Bruno, olomouci püspökkel. Még ugyanabban az évben a római császárnak behódolt Olomouc és Hlubčice. Ugyan a kortárs krónikák szerint Rudolf célja a cseh állam feldarabolása volt, de az megelégedett Morvaország öt éves megszállásával. Az özvegy cseh királyné – elveszítve birtokainak nagy részét

– kénytelen volt az opavai tartományból befolyó évi 3000 grivnyányi jövedelemmel vigasztalódni, amely jövedelem azonban Přemysl házasságon kívüli fiáé volt. Miklós, Opava ura, joggal elvárhatta híveitől, hogy kifizetik érte a váltságdíjat. Addig azonban Kunigunda királyné berendezkedett az új területein. Székhelyévé az opavai Hradecet tette, ahol Bruno püspök védelme alatt egy kis udvar alakult ki. Az ismertebb országos méltóságok mellett a királynéi udvarban megjelentek a helyi előkelők is: Benešovicei urak, Dědici Milota, Branicei Beneš, Kravafei és Fulštejni Vok és Fulštejni Herbert fiával, Henninggel. A kezdeti békés és egyetértésben élő udvart elég gyorsan komoly viszály rázta meg, amelynek fő okozója Falkenštejni Závís volt, aki 1280-tól kezdve egyre közelebbi viszonyba került a királynéval. A lovagi udvariasságból hamarosan intim kapcsolat alakult, annyira, hogy valamikor 1284 előtt az özvegy királyné egy fiúnak adott életet. A szerelemtől fejét teljesen elvesztett királyné maga ellen fordította nem csak az egyházat, de a nemesség nagy részét és a gazdag tartományi városokat is. Közben eljött az idő I. Miklós visszatérésének. Sajnos nem tudni, ki vagy kik váltották ki a fogságból, az egyes források akár Rudolfra is mutathatnak, és valóban, Miklós visszatérése teljes mértékben megfelelt a Habsburg diplomáciának. 1281-ben Opava frissen szabadult ura ellátogatott a Nysai fejedelemségbe, ahol nagylelkűen kárpótolta II. Tamás boroszlói püspököt a familiárisa, Linavai Ottó által okozott károkért. Természetesen ezzel nemcsak a túlélését és kiszabadulását köszönte meg Istennek az egyházon keresztül, hanem igenis a saját érdekeiben folytatott céltudatos politikát. Szuverenitását hamarosan IV. Probus Henrik is elismerte. A számos régióban megbízható hívekkel rendelkező Miklóst Krnov város polgársága hívta be. Éppen ott, két Benešovicei, két Fulštejni és Hlubčicei urak jelenlétében adományban köszönte meg a város hűségét, ugyanakkor őt ismerték el valódi uruknak. Hasonlóan jó viszonyt igyekezett kiépíteni Miklós az egyházi intézményekkel. A még fejedelemség nélküli fejedelem sorra látogatta a tartományi városokat, s egymás után a maga oldalára állította az egyházi és a világi nemesség képviselőit. Mindezzel Kunigunda hatalmának az alapjait rombolta le. Ugyan az írott források hallgatnak róla, de éppen emiatt tűnik valószínűnek, hogy 1283 körül Hradec u Opavy – a tartomány legfontosabb városa – önként behódolt Miklósnak. Egyes adatok arra mutatnak, hogy az életét egyre jobban féltő Závís a környező kisebb várakban bujkált. Úgy tűnik, hogy közben Opava ura megpróbált kapcsolatba lépni a prágai udvarral (más adatok szerint ez éppen fordítva történt, vagyis a prágai udvar kereste meg az egyre növekvő befolyású herceget).

A királyné kegyencét még kevésbé kedvelő, az időközben trónra lépő Vencel irigyledve nézte féltestvére növekvő befolyását. I. Miklós már vitathatatlanra nőtt befolyását jelentősen megrázta a király 1283 végén kiállított oklevele, amelyben Opava polgárainak egy sor fontos kiváltságot adományozott. A meglepett Miklós kezdetben próbálta megakadályozni a kihirdetését, de alulmaradt a várossal szemben. Végül elismerte a város összes régi és új privilégiumát, többek között a II. Vencel által adományozottakat, amelyek pénzverési és pallosjogot adományoztak, továbbá rögzítették, hogy a fejedelem nem építhet várat sem a városban, sem a városfalak mellett (egymérföldes jog). Ugyanakkor Opava polgárai megígérték, hogy II. Vencel és Miklós esetleges összeütközése során nem állnak egyikük oldalára sem. A tekintélyen esett csorbán kívül a korábbi harcok komoly károkat okoztak Miklós birtokaiban. Egyik ilyen – a régészeti adatok szerint ekkoriban lerombolt – Přerovec várának elvesztése volt. Az Opava város mérföldes jogának határán épített vár a Benešovicei uradalmakkal lehetett összefüggésben, s ezzel zavarhatta a város polgárságát.

Miklós beadva a híres diplomáciai tehetségét végül Tóbiás prágai püspök menlevélével Prágában tárgyalóasztal elé ülhetett fiatalabb testvérével, Vencellel, s meg is állapodtak, hogy Opava névleges ura három évre megkapja a tartomány királynak tekintett jogait, a további sorsáról majd Rudolf császárral való egyeztetés után döntenek. Az ügy iránt növekvő császári érdeklődést még szemléletesebben jelzi, hogy a rövid idő alatt befolyását visszaszerző Miklós 1285. februárjában feleségül vette Adelheidot, Rudolf távoli rokonát. A Habsburg támogatással I. Miklós hamarosan bekerült a cseh előkelők legmagasabb köreibe, ahol az özvegy kegyence, Falkenštejní Závís vezette vítkovi „klán” is mozgott. Kunigunda váratlan halála 1285-ben hirtelen elbizonytalanította Závís helyzetét, aki kéréssel fordult a királyhoz, hogy adományozzon neki egy kiterjedt birtokot a cseh-morva határvidéken. Általános csodálkozásra II. Vencel elfogadta a kérést, és a következő hónapokban Falkenštejn urának társaságában utazgatott országában. Még hihe- tetlenebb esemény történt 1286 februárjában, amikor az egykori hírhedt harcos, Obřani Gerhard behódolt és hűbéresi esküt tett II. Vencel előtt a brnói Špilberkben, a tanúk között Závís és Miklós is ott volt. Természetesen az elmúlt évek cselekményeit a behódolás látszólagos elfogadása sem feledtette, s II. Vencel 1288 utolsó napjaiban várbörtönbe záratta Závist. Egyes források ezt az eseményt I. Miklóssal összefüggésben említik, mint ahogyan azt is, hogy 1289 legelején a király elkobozta Závís jószágait.

Az 1280-as évek végének meglepő eseményei mögött a prágai udvar külpolitikai irányvonalának váltása állt. A 13. század első két negyedének déli – dunai irányú – politikája után II. Vencel észak felé fordult. Röviddel Závís bebörtönzése után a prágai udvart meglátogatta Kázmér bytomi fejedelem, aki 1289. januárjában átruházta fejedelemségét a Přemysl-házra. A szerződés szövegének megerősítését a prágai és az olomouci püspökök nevei nyitják, majd őket Svidnicei (Swidnicai) Bolko és Opavai Miklós aláírásai követik. Miklós baráti viszonyt ápolt IV. Probus Henrikkel, így részt vett a fejedelem által 1284-ben rendezett nysai lovagi tornán. A Piast hercegekkel való jó kapcsolata eredményezte, hogy 1289 augusztusában Opavában rendezett gyűlésen II. Vencel komoly szövetségeket kötött több felső-sziléziai fejedelemmel. Amikor 1291-ben Olomoucban behódolt Opoli Bolek és Těšini Měšek (Cieszyni Mieszko), a tanúk között ott volt Miklós is. A cseh érdekek 1292-ben egészen a kujaviai Sieradz váráig vezettek, ahová Vencel keményfejű ellenfele, Łokietek Vladislav (Władisław) – mellesleg Károly Róbert apósa – fészkelte be magát és végül kapitulált.

A királlyal vívott elhúzódó, 1286-ban véget érő küzdelem lezárásaként a cseh király, II. Vencel háromévnyi haszonélvezetre adományozta féltestvérének, Miklósnak az opavai grófságot. Miklós opavai uralkodása azonban hosszabbnak bizonyult. 1293-ban Miklós Opava Hercege titulusa kiegészült a „Cseh Királyság marsallja” (*maršalk království českého*, ti. *Nicolaus dei gracia dux Opauie et marsalcus regni Boemie*) címmel, bár éppen az új titulus mutatta, hogy a régi gyakorlatilag semmit nem jelentett. 1295-ben ugyancsak Vencel Krakkó és Nagy-Lengyelország kormányzásával bízta meg a testvérét.

A hercegi hatalom alapjait, amellyel ekkor II. Vencel élt leginkább, a tartományi városok és a korszerűbb kővárak jelentették. Kezdetben a legfontosabb várak egyike Edelštejn, volt, amit azonban 1281-ben Miklós eladományozott. Az újonnan építettek közé tartoztak Leuchtenštejn, amit először csak egy 1687-es urbárium említ és Koberštejn. Cvilin vára a herceg egyik legkedvesebb tartózkodási helyévé vált, azonban a közeli Krnov város és a Benešovi család birtokai különleges helyzetbe hozták az erősséget. A vár jelentőségét az is mutatja, hogy 1283-ban itt volt a tartományi gyűlés. A herceg-

ség legfontosabb erődítménye, Hradec u Opavy Kunigunda alatt átmenetileg elveszítette jelentőségét, amit 1285-ben visszaszerezve hamarosan újra régi fényében tűnik fel, mint az uralkodót fogadó vár, illetve több jelentős királyi adomány kiállításának helye. A heralticeai magánvár is megtartotta kiemelkedő szerepét, sőt egy tulajdonosváltást követve a 13. század legvégén a tartományi várak sorába került. A királyi – valószínűleg II. Přemysl Ottokár – alapítású Fulnek egy fontos útszakaszt ellenőrzött, amely Opavát Nový Jičinnel, Přerovval és Olomouccal kötötte össze. Első közvetett említése 1293-ból való, amikor csak Fulneki Albert nevével találkozunk.

A kisebb jelentőségű magánvárakhoz a 13. század legvégén még viszonylag kevés épületet lehet sorolni. Az Opavai Miklós visszatérését megelőző kaotikus időben létesülhetett Štítina vára. Bár a vár először csak a tartomány felosztását tárgyaló 1377-es forrásokban szerepel, előnévként már 1282-ben előfordul, Miklós közeli baráti köréhez tartozó családdal összefüggésben. A herceg szolgálatába 1282-ben lépő Baruti Siegfried lett Landek várnagya, amely a közeli Hlučín városával együtt hamarosan a Baruti rokonság családi fészekévé vált. 1303-ban Siegfried a „landeki várában – *apud Landek castrum nostrum*” privilégiumot állított ki a hlučini polgároknak. A kortárs források által elhanyagolt Fulštejn birtokosai viszonylag biztosan kézben tartották az uradalmakat. A tekintélyes kort megérő Fulštejni Herbert a morvamezei csatában elveszítette hasonnevű fiát, de a családi vonalat Ekrik (*Ecric*) s unokája III. Herbert folytatta.

Az eladósodott virágkor

Miklós gondtalannak induló lengyel tevékenysége elég gyorsan rémálommá vált. Miután a cseh uralom Lengyelországban összeomlott, 1306 legvégén már a mindennapi szükségletek hozták vissza Miklóst másodszor is Opavába, éppen amikor Habsburg Albert elfoglalta Prágát. Már úgy tűnt, hogy sikerül megállapodni a városokkal, és Miklós bátran leírhatta: „*Nicolaus, dei gracia dux, dominus et verus Heres Terre Opauie*”, amikor három év múlva a felkelt nemesek mégis elűzték, s a hercegséget Legnica-Boroszló (Wrocław) grófjainak zálogosították el. A reményt vesztett herceg visszavonult, majd Brnóba ment, ahol jelentős anyagi áldozatok árán felépíttette az impozáns Szent Jakab minorita templomot, ahol 1318. július 25-én el is temették.

A tartomány visszaváltásáért az összeget valamivel 1311 előtt fizethették ki. Ezzel Opava tulajdonjoga visszaszállt a cseh uralkodóra, aki rövidesen megállapodott Miklós hasonnevű fiával. Az ifjabb Miklós 1318. július 3-án tette le a hűbéreskút János király előtt és kezébe vehette az Opavai fejedelemséget. II. Miklós eskütételével a végéhez érkezett az opavai provincia vazallusi hercegséggé való alakulása, s ezzel rögzült Opava jogi helyzete is mint a Morva örgrófság keretein belüli területnek. Többen kiemelik, hogy a prágai udvar ennek ellenére csak az 1320-as évek után fogadta el Opava különálló jogi státusát. E mögött azonban az a tény is állhatott, hogy 1312 nyarán II. Miklós támogatta egyes morva urak felkelését, bár utána elsőként kapott kegyelmet. Az eskü utáni változások annyiban merültek ki, hogy a tartomány élére Vartenberki János személyében kineveztek egy morvaországi tisztartót. Még az opavai herceg 1318 júniusi hódolata előtt Luxemburgi János király a nemesi nyomásnak engedve elfogadta a hatalmát megnyirbáló követeléseket. Ezek értelmében – a *Chronicon aulae regiae* szerint – az uralkodó elküldte udvarából és országból az összes Rajna-menti lovagot és idegen harcost.

A cseh urak „tanácsa” hamarosan megtérítette az opavai přemyslidáknak okozott károkat, megnyitva a néhai I. Miklós elsőszülött fia előtt az örökség felé vezető utat, amely nemcsak a tartomány feletti irányítás, hanem a királyi udvarban elfoglalt pozíció miatt is jelentős volt. Ezzel II. Miklós a királyság egyik leghatalmasabb földesura lett, s a neve hosszú ideig ott volt az uralkodó közvetlen környezetéhez tartozó lovagok névsorában. Zászlaja nem hiányozhatott 1327 elején a krakkói városfalak alól, amikor a meglepett Łokietek csak Károly Róbert beavatkozásának köszönhetette, hogy nem kellett dicstelenül megadnia magát az egykori legfőbb ellenfele fiának. A kortársak körében komoly tiszteletet és megbecsülést vívott ki II. Miklós 1345 júniusi sikereivel, amikor Kázmér lengyel király a magyar seregekkel egyesülve betört Opava területére. A védők nem hátráltak meg a jelentős túlerő előtt, és egészen a cseh felmentő csapatok megérkezéséig tartották a ratibori Žárý városát, felborítva ezzel a lengyelek terveit, akik kénytelenek voltak ezután visszavonulni. Az opavai herceg e tettét több korabeli forrás is megörökítette, többek között önéletrírásában IV. Károly is. A Luxemburgi ház nagyra becsülte a herceg diplomáciai tehetségét is. II. Miklós többek között 1327 februárjában Opavában összehívatta a Felső-Sziléziai fejedelmeket (hasonlóan apja 1289-es szervezéséhez), s elérte, hogy azok behódoljanak a cseh királynak. A névsorban olyan nagy nevek szerepeltek, mint Opoli Bolek, Těšini Kázmér, Ratibori Lešek és Kozeli Vladislav. Az ő hűségük biztosítása megnyitotta a csehek előtt az utat a Piast terület mélyébe. Ezzel még február folyamán Bytomban megszületett a szövetségkötés Osvětim-Zátori János (Oswięcim-Zátor) fejedelemmel, és áprilisban készséggel behódolt a büszke és gazdag Boroszló (Vratislav, Wrocław) városa is. II. Miklós gyakori prágai látogatásai szükségessé tették egy helyi reprezentatív székhely megvásárlását, vagy inkább felépítését. Ez a ma is létező épület a Dobyččí trh (Állat-piac, mai Károly tér) területén található, a Nové Městóban, s korábban a legnagyobb prágai rezidenciák egyike volt. A herceg hűsége, tehetsége és magabiztossága megnyitotta előtte az európai diplomácia ajtait is. 1335-ben Luxemburgi János feleségével a bajor Dunamentéhez tartott, 1347 elején már IV. Károlyt kísérte a veszélyekkel teli tiroli útján. A karrierje csúcspontjának viszont az 1350. év tekinthető, amikor Pardubicei Arnošt mellett találjuk a pápai udvarba, Avignonba küldött követség élén, hogy előkészítsék a talajt IV. Károly császári koronázásához. Bár a követség nem járt sikerrel, ez nem rontott II. Miklós hírnevén. Az utolsó hivatalos külföldi útja 1361 márciusában Nürnbergbe vezetett, ahol IV. Károly az összegyűlt hívei körében bejelentette a várva-várt trónörökös (a leendő Vencel király) megszületését.

Ne felejtjük el azonban, hogy a királyi s majd a császári udvar csalóka ragyogása kétségbeejtő adósságok csapdájába lökte a látszólag sikeres herceget, amelyek mértéke aláásta a tartományi kamara stabilitását. A kezdeti kísérletek a helyi adók megnövelésére nagyon hamar az opavai rendek felháborodásához vezettek. Ugyanakkor az állandó eladósodottság mellett II. Miklós komoly reformokat hajtott végre. Így 1327 végén létrehozta az opavai helytartói tisztséget, amelynek élére elsőként a híres Stoši familiából származó – és Miklós bizalmát bíró – Hlubčicei Heynek állt. Még valamivel hamarabb, 1325. június 16-án Opava, Hlubčice, Krnov (Jägerndorf) és Bruntál városoknak pallosjogot adományozott. Hozzájárult emellett az opavai textilkereskedelem fellendítéséhez, malmokat építtetett és fellépett az aranyelőhelyek gyakorlati védelmében. Ez utóbbi célból épülhetett a Pokrzywna melletti erődített település a Biskupská kupa (Püspök-halom) északkeleti lejtőjén. Az írott forrásokban nem szereplő erősség körzetében található kutatóaknak és a területéről származó, a 14. század első felére keltezhető kerámia viszonylag jól dokumentálják a bányászat fellendülését a második morva herceg alatt. Miklós pénz-

ügyi helyzetének ennyire törékeny egyensúlya nem magyarázható kizárólag prágai udvari kiadásaiival, illetve a külföldi utazások kényyszerű reprezentációs költségeivel. Jelentős bevételkieséssel járt a herceg 1339. július 8-i titkos adománya, amelyben Luxemburgi János javára lemondott a Zlaty Hory aranylelőhelyeinek minden jogáról. Ugyan az átruházó szerződésben nagyon sokszor szerepel az a kitétel, hogy Miklós önként adta át a jogokat, valószínűleg ez éppen fordítva történt. A viszonylag sok összeszedhető adat arra mutat, hogy 1339 nyarán II. Miklós hirtelen kegyvesztett lett a cseh uralkodónál, bár az okok nem derülnek ki egyértelműen. Valószínű, hogy II. Miklós csatlakozva Károly morva örgróf merész terveihez, azok bukása után jövedelmező bányákkal kellett, hogy fizessen. A kárpótlásra a herceg egészen 1361-ig várhatott, IV. Károly csak akkor csatolta vissza Opavához a tárgyalt területeket.

Az „ajándékozással” Opava elvesztette Edelštejn várát, a nyugati védelmi rendszerének alappilléret. A környező Leuchtenštejn, Koberštejn és Quingburk korszerűtlensége miatt II. Miklós elrendelte Koberštejn átépítését, s azzal egyidőben a hercegség délnyugati sarkában levő Zámecká Hora (Várhegy) tetején, 854 m tengerszint feletti magasságban új erősséget építtetett: Fürstenwalde várát. A Středná, Bíla és Černá Opava összefolyásánál álló Fürstenwalde első említése 1348-ból származik, a régészeti leletek tükrében feltételezhető, hogy nemcsak a helyi várrendszer tagja volt, hanem vadász- és pihenőlakként is szolgált. A Zlaty Hory (Arany-hegység) időleges elvesztése nem az egyetlen csapás volt, amit Miklós fejedelemségének el kellett szenvednie. Még 1339 folyamán a hercegségről végérvényesen levált a prudniki enkláve, és a cseh király egyetértésével Falkenberki Bolek örökségévé vált. Fontos azonban aláhúzni, hogy ez nem az uralkodói harag újabb megnyilvánulása volt, hanem egyszerűen Luxemburgi János már 1337-ben eladta Boleknek Prudnik városát és a környékét.

II. Miklós erőfeszítései által összehozott felső-sziléziai Piast fejedelmek viszonylag egységes táborát 1337-ben éppen a cseh király bomlasztotta fel. Amikor 1337 januárjában a boroszlói (Wrocław) találkozon az elhunyt Lešek fejedelem meglehetősen gazdag ratiboři (raciborzi) örökségének sorsát tárgyalták, Luxemburgi János a hűbèresi jogok értelmében a legközelebbi hívének, II. Opavai Miklósnak adományozta a megürült trónt. A váratlan lépéssel a király nyíltan mellőzte a közvélekedést, felborította és szétzilálta a fejedelmek gyűlését, s a felháborodásuk mély ellenségességhez, majd pedig az 1350-es években nyílt támadásokhoz vezetett. Ráadásul Miklósnak át kellett adnia Kozlí és Hlívce városokat, s az általa birtokolt két fejedelemség közötti kapcsolat soha nem lépett túl a perszonálunió szintjén.

Az átmeneti kegyvesztettség és a felső-sziléziai fejedelmek újabb keletű ellenséges viszonya ellenére, II. Miklós egyértelműen a cseh állam hatalmi elitjének része volt, és ennek megfelelően a hercegi reprezentációt a világi szintről az egyházi síkra is átvitte. Elsőként az opavai ferences kolostorra irányította figyelmét, ahová áthelyezte a családi temetkezőhelyet, és ahol 1365 végén kialakította a saját végső nyughelyét is. Hasonlóképpen támogatta és kiemelte a herceg a ratiboři (raciborzi) domonkos apácák kolostorát, ahol, többek között a helyi Piastok is nyugodtak. A régi intézmények mellett 1331 előtt II. Miklós alapította Opava városfalainál, a ratiboři elővárosban a johannita ispotályt, amely hamarosan a korábbi eredetű helyi német lovagrendi konvent komoly ellensúlya lett. A herceg életvitele egyértelműen mutatja, hogy előnyben részesítette a gazdag városok viszonylagos kényelmét, a várak által nyújtott ugyancsak viszonylagos biztonsággal szemben. Éppen ez a jellemvonása eredményezte a városi erősségek válto-

zását. II. Miklós részben átépíttette Hradec u Opavy várát, ami által az épületegyüttes egy klasszikus főnemesi székhellyé vált. Cvilín viszont már teljesen kikerült a hercegi látótérből, s a vár a 14. század harmadik negyedében az egyik familiárisához került. Landek valamelyest javított a tartományi várrendszer hanyatló helyzetén, ugyanis a 14. század elején Baruti Siegfried uradalmához került vár valamikor 1349 és 1359 között visszakerült a tartományi szintű erősségek közé. Ugyancsak fejedelmi várnak számított Fürstenwalde, amely valamikor a 14. század közepe előtt felváltotta egyrészt a reménytelenül elavult Freudenštejnt, másrészt az átmenetileg elveszített Edelštejnt.

A tartományi szintű várrendszer szemmel látható felbomlásának oka nem kizárólag az opavai herceg érdektelenségének volt köszönhető. Számottevően hozzájárultak ehhez az aránytalanul magas kiadások és, nem utolsósorban, az állandó javítási és karbantartási kényszer. Ezek után érthető, hogy a fejedelem súlyos anyagi gondjai jelentősen lecsökkentették az opavai herceg ellenőrzése alatt álló erődítések számát. Éppen II. Miklós uralma idején szűnt meg majdnem teljesen a Černá Opava völgyének várrendszere. Így, például valamikor a 14. század második negyedében szűnhetett meg Luginsland, amelynek pusztulását – a feltárás során érzékelt vastag égési réteg és a belőle származó rengeteg súlyos kőgolyó alapján – drámai események okozhatták. Elvesztette tartományi rangját Heraltice, amely Bystřice-i urak tulajdonába került (még 1330 előtt) és Fulnek amelynek új ura nem sokkal 1318 után már Kravaře I. Vok. Éppen Fulnek érdekessége, hogy közvetett adatokból a létezése elég korai időtől fogva feltételezett, ugyanakkor magát a várat mint épületet csak 1371-ben említik, amikor Vok fia Drslav fia Vok, Beneš és II. Drslav megosztzkodnak rajta. Benešov címere került Štítina várára. Valamikor ebben a korszakban, a 14. század második harmadában két új vár épülhetett már magán kezdeményezésből. Vartnov esetében még a létezése is bizonytalan, egyedül a Vartnovi urak neve tekinthető közvetett utalásnak. A Moravica középső folyása melletti hegyes területen levő Vikštejnről semmilyen forrás nincs. A fekvése alapján sorolják a Lublicei és Heralticei Vitek – Vitkov városának alapítója – birtokaihoz. Talán éppen ő emeltette új székhelyként ezt az erősséget az 1340-es években (?).

II. Miklós idejében Opava elismert és fejlett tartománnyá vált; jogi kereteit privilegiumok és oklevelek sorozata határozta meg. Úgy tűnt, hogy a fejlődése töretlenül folytatódik a herceg utódja alatt is, legalábbis II. Miklós elsőszülött fiának, Jánosnak szánta a trónt. A halála mégis váratlanul érte 1365. december 8-án az örökösöket, mert a tartomány további sorsára vonatkozóan nem volt írott végrendelet. Természetesen az elhunyt fiai és testvére is részt akartak kapni a rendelkezés nélkül maradt hagyatékából. Ugyanakkor éppen a testamentum hiánya jelentette a legnagyobb akadályt a rokonságon belüli békés megegyezéshez. A családtagok önzése és kapzsisága marakodáshoz és a tartomány feldarabolásához vezetett. A négy részre való felosztás végérvényesen 1377. április 18-án rögzítették, amely alapján I. Vencel és I. Přemysl kapták meg a hercegség déli felét, ahol az ő birtokaik Opava és kis Hlučín városok és két vár: a kiterjedt uradalommal bíró Hradec és jóval kisebb Landek lettek. A többi várat (Fulnek, Odry, Štítina és Vikštejn) mind a helyi nemesség birtokolta. Elég rövid időnek kellett azonban eltelnie az új komoly változások bekövetkeztéhez. 1378 végén meghalt a császár, majd 1380 folyamán egymás után távoztak el előbb az egykori fejedelem özvegye, Falkenbergi Jutta, majd a legidősebb fia I. János, 1381 nyarán őket követte I. Opavai Vencel herceg. A megmaradt tizenhat éves I. Přemeknek egyedül kellett szembenéznie a császár halála után kitört belső harcokkal és az örökségre pályázó rokonokkal.

Těšín – a kis hercegség

A fentebb írt zavaros és időnként tragikus események árnyékában bizonyos átalakulás jellemezte Těšín (Cieszyn) hercegségét is. Az eredeti vártartomány, amelyet már Adorján levele említ Valter boroszlói püspökhöz 1155. április 23-án, Měšek herceg által bírt Ratiboř (Raciborz), majd később Opolé részévé vált (amit később a Habsburgok anynyira oda akarták ajándékozni az erdélyi fejedelmeknek Erdélyért cserébe). A herceg örököseinek elhúzódo vitái végeredményben a családi tulajdon négy részre való szakadásához vezettek. Az egyik volt maga Těšín (Cieszyn), amelyet 1289-1290 körül foglalta el Měšek herceg, s megalapította a Piastok těšíni (cieszyni) ágát. A těšíni (cieszyni) Měšek hosszú távú együttműködésre koncentrált a Přemyslida dinasztiaival. 1291-ben II. Vencel királlyal szövetségi szerződést kötöttek és a herceg lányát a trónvárományos III. Vencelhez adták feleségül. A barátságos viszony megmaradt 1306 után is. Kázmér, Měšek fia a Piast dinasztiaiból elsőként ismerte el Luxemburgi Jánost szuverén uralkodónak és IV. Károly alatt befolyásos helyhez jutott a császári kúriában. Apja és nagyapja szellemi örökségét folytatta těšíni (cieszyni) Přemek, akit nem csak diplomatának ismertek el, hanem sikeres uralkodónak is. A cseh befolyás növekedése a sziléziai Piast hercegségekben leginkább az Opavai terület különleges Přemyslida státusával köthető össze. A sziléziai hercegségek között egyedülállónak számító Opava hagyománya a 13. század második felében gyökerezik, amikor a Piast hercegek többsége csodálta és igyekezte felülmúlni II. Přemysl Ottokár királyi udvartartását. A „vas és arany” király fennmaradt a fia, I. Miklós politikájában, sőt az ő hasonnevű utódánál is. II. Miklós talán ennek is köszönhette a Ratiboři hercegségért vívott örökösödési harcokban elért sikereket 1336-ban. Igaz, hogy három év múlva már kegyvesztett lett a cseh királynál, amikor ismeretlen okokból Luxemburgi János javára lemondott Edelštejn váráról és a környékbeli aranybányákról. A jövedelmező területek birtoklását az opavai herceg 1361-ben szerezte vissza, IV. Károly segítségével, s Miklós kecsgetető örökséget tudott felmutatni az örököseinek. Bár II. Miklós kiemelkedő egyéniség volt, mégsem tudta megakadályozni fiai széthúzó törekvéseit, akik 1377-ben, a halála után tizenkét évvel az opavai hercegség két részre való osztásakor az északnyugati terület III. Miklósé lett, a délnyugati rész ratiboři Jánoshoz került, Kelet-Opava viszont Vencel és Přemek közös tulajdona lett. Éppen opavai Přemek tett kísérletet a következő években az opavai hercegség egykori dicsfényének visszaállítására. A Morva-Szilézia határvidék a későközépkori időszakba kis, szétaprózódott és gyakran marakodó fejedelemségek együtteseként lépett.

A těšíni Piastok kiemelkedő befolyása a királyi s majd a császári udvarban azt a téves elképzelést eredményezheti, hogy a tartományuk is – a hatalmukkal arányosan – Közép-Európa egyik fejlett, sikeres régiója. A forrásokban 1155-től szereplő egykori vártartomány 1163-ban került a ratiboři (raciborzi) majd Opolét is megszerző Měšek (Mieszko) fejedelemhez. Önállóvá a régió Měšek (Mieszko) hasonnevű unokája alatt vált 1289-1290 táján, s ezt a 14. század elején Žitavai Péter cserélte el.

A nem túl nagy kiterjedésű teš kimaradt a 13. század forrongásaiból, ami nem csak a felemás betelepítésekben, hanem az első városok kései kialakulásában is megnyilvánult. A városi jogok kezdetei Těšínben nem tehetők 1270 elé. Az erődítések száma megfelelt a tartomány arányainak. Szerencsére éppen e területre vonatkozóan fennmaradt egy 1327. február 18-i oklevél, amely szerint a hűbéreskü minden hercegi városra és várra vonatkozik, tudniillik „*Teeschyn civitate cum castro, Freyestat et Belicz civitatibus,*

Zchotschow et Jemnicz oppidis cum municionibus et Ostravia castro... nostro” (vagyis Těšín (Cieszyn) város és vár, Fryštát és Bílsko városok, Skočov és Jemnice települések erősségekkel és Ostrava vára). Ezek alapján a tartományban a székhely mellett csak egy tényleges vár létezett, Ostravában, amely létezéséről már a 13. század végéről vannak adatok. Nagyon fontos a forrásban, hogy a szerzője kétféle erődítést különböztet meg: *castrum* és *municium* (cseh nyelvben *hrad* és *tvrz*). A hercegség elmaradottságát jelezte a helyi nemesség hiánya is. Az uralkodó Piastok jelentős mértékben a saját kezükben tartották a helyi földterületeket és megakadályozták nagyméretű összefüggő magánbirtokok kialakulását. A helyi hagyományokat csak az első idegen eredetű arisztokrácia módosította, többek között Baruti, Kornicovai és Bludovicovai családok. A fentiek alapján – éppen Těšín példáján látszik, hogy egyszerre több „párhuzamos” fejlődési modell létezett egymás közvetlen közelében.

Opava a késő középkorban

A hradecki uradalom elvesztésével Přemek gyakorlatilag hatalmi és gazdasági támasz nélkül maradt a tartományában. Tanulva az eseményekből és szakítva édesapja és testvérei költséges politikájával, Přemek elkezdte újjászervezni birtokát, amelynek centrumává Opava városát tette. A tartomány névadó és leggazdagabb városával való együttműködés kölcsönösen előnyösnek bizonyult. Már 1382. március 22-én a herceg megerősítette Opava összes addigi kiváltságát, lényegében a város magdeburgi jogait, azok viszont cserébe kivették Přemek nagyapja által 1284-ben tett ígését, hogy Opavában nem épülhet hercegi vár. A polgárok tisztában voltak a tartomány urának nehéz helyzetével, aki Hradec elvesztésével a székhelyét is elvesztette. Ezekből következik, hogy a városi vár építése valamikor 1383-1386 között kezdődhetett. A vár tulajdonságait erőteljesen befolyásolták Přemek anyagi lehetőségei és a rendelkezésére álló idő. Az egyetlen háromszakasos palotájával és szerény méreteivel az épület jóval elmaradt a korabeli nemesi várak többségétől. A vizes árok által kerített szabályos négyzetes alaprajzú erősség védelmét növelte a palotával szemben elhelyezkedő két masszív torony. Mivel a tornyok nem álltak ki a várfal síkjából, a vár kifejezetten defenzív jelleget kapott. Přemek anyagi helyzetét leginkább II. Miklóstól örökölt családi adósságok terhelték. Az adósságok egy részét vállaló III. Opavai és Hlubčicei Miklóssal kiegyező herceg Landek várát zálogosította el a kért összeg fejében, amely várhoz tartozott Hlučín városa és komoly kiterjedésű uradalom is. Az Olešníkai családdal kötött szerződés értelmében a herceg csak akkor kapta volna vissza a várat, ha minden adósságot törlesztett, ennek ellenére Přemek szinte azonnal közvetlenül birtokolhatta az utolsó tartományi várat. A herceg hatalmának megerősítéséhez igyekezett megragadni minden lehetőséget. Ilyen volt, például, egyik lovagjának, Bítovi Jánosnak „hűtlensége”, akinek kezén volt Štítina vára. Az 1383 körüli események során Přemek megszerezte a kisméretű várat, de ettől még nem érezte magát nagyobb biztonságban, ezért egy sor olyan lépést tett, amelyekkel bebiztosította helyzetét a tartományán kívül is. Ilyen lépés volt a herceg részvétele a boroszlói (wrocławwi) találkozón, amelyen a cseh király, IV. Vencel helyzetéről és Jagelló Ulászló cseh politikájáról tárgyaltak a sziléziai fejedelmek, a városi tanács és, természetesen a boroszlói püspök. 1389. január 8-án pedig, Osoblahában Přemek csatlakozott a morva-sziléziai ligához (landfrýd). A herceg utóbbi lépésével kísérelte meg biztosítani maga számára Vikštejn

várát Opava déli határán. Vikštejn egy összefüggő és gazdag uradalom központja volt, amelyhez Vítkov városa és több környékbeli, a vár mindenkori urait szolgáló kisenemesi falu tartozott. A vár korábbi tulajdonosa, Vikštejni Bernard már többször összeütközésbe került a szomszédaival, 1384-1385-ben pedig nyílt harcba bocsátkozott Ratiboři (Raciborzi) II. Vas János herceggel, Přemek rokonával és szövetségeseivel. 1390-től pedig Bernard, várára és a kisenemességre támaszkodva már önálló politikába kezdett. Nem tudni, hogy Bernard halála vagy egyéb okok siettek Přemek segítségére, de 1394 nyarán a herceg már elkobozta és birtokba vette a váruradalmat. Ahogyan az opavai herceg helyzete kezdett konszolidálódni, felmerült az igény Hradec várának minél hamarabbi visszaszerzésére. Nem maradt fenn eredeti írott adat Hradec kiváltásáról, de egy 1386-os töredékes forrás arra mutat, hogy abban az évben Přemek kifizette a Kravařei uraknak a tartozást. A féltestvérével, III. Miklóssal való szoros kapcsolatai is meghozták gyümölcsseit, amikor az 1394. július 9-én gyermektelenül meghalt, a korábbi megállapodások és szerződések révén a herceg jogot formálhatott Miklós birtokaira, így Cvilínre, a hlubčicei (glubczycei) uradalomra hlubčicei városi várral és Edelštejnnel. Összességében közvetlenül a huszita háborúk előtt, 1419 végén Přemek kezén már legalább hat vár volt (Cvilín, Edelštejn, Hlubčice (Glubczyce), Hradec, Opava, Vikštejn és valószínűleg Leuchtenštejn és Koberštejn). Közvetve a herceg alá tartozott a familiárisok további hat vára (Branice, Fulnek, Odry, Raduna, Štítina, Třebovice és talán Kružberk), továbbá elég sok kisebb tartományi őrhely (tvrzí a hrádky), és komoly esélyei voltak, hogy végérvényesen kiváltja Landeket, amivel Meidburk és Hučín váraihoz is hozzájutott volna.

Mivel a herceg elég gyakran megfordult Prágában, jól informált lehetett Husz János terjedő reformnézeteiről, de ha onnan nem is, rokona, II. János, biztosan értesítette, aki 1397-től a cseh királyi tanács tagja és Kladsko (Kłodzko) és Frankenštejn királyi helytartója volt. Ott volt még Kravařei Lacek, Landek várának zálogosa, aki nem csak élénken érdeklődött az új tanok iránt, hanem támogatta is azok terjedését. A császárválasztások körüli zűrzavart fokozták a pápai udvar botrányai. A közeledő társadalmi válságra Přemeket figyelmeztethette az 1410-es prágai felkelés is. Husz János tragikus elítélése, amit a cseh területeken sértésként értelmeztek, és amihez a Konstanzba küldött tiltakozó levelek hozzá is járultak, hatalmas közfelháborodást váltott ki Csehország szerte. A levelek aláírói között Přemek alattvalói is voltak. Az opavai herceg azonban, leginkább a Luxemburgi Zsigmonddal (Zikmund Lucembursky) való személyes kapcsolatai miatt is, a konzervatív katolikus oldalra állt. Hatalmának szilárd támaszát a konszolidált belső helyzet és a tartományi várak rendszere jelentette. Přemek ugyanakkor nem volt tisztában azzal, hogy éppen katonai szempontból várainak többsége rég elavult, felújításukra és korszerűsítésükre hosszú évek óta nem fordítottak pénzt; az egyetlen újabb vár Opavában alapvetően archaikus volt és legfeljebb egy rövidebb ostromnak állhatott volna ellen. Amikor 1419 nyarán teljes erejében kirobbant a huszita felkelés a herceg, és általa formálisan az egész Opava, a hagyományos uralkodó dinasztia támogatását vállalta, amelyet IV. Vencel halála után (1419. augusztus 16.) már egyedül Zsigmond képviselte. A husziták nem hagyták Zsigmondot kihasználni az átmeneti morvaországi győzelmeit, már azért sem, mert a lengyel-litván csapatok 1423-ban megtámadták Morvaországot, a harcok hamarosan az őrgrofság központi területeire terjedtek át, és 1424-ben már Opava is sorra került. Přemek az év karácsonyán Zsigmond király budai udvarában tartózkodott, és a hazatérésekor már a határmenti harcok szemtanúja volt. II. Vas János sógora, a litván herceg, Korybut Zsigmond számítva a ratiboři (raciborzi) herceg és Opavai Přemek sem-

legességére, Ratibořon, Hlubčicén át, Osobláhát érintve Csehországba akart jutni, ahol a husziták egyik pártja már odaigérte neki a cseh koronát (mindezt a lengyel szövetségesei ellenére). Osoblaha védelmét a II. Ratiboři (Raciborzi) János krnovi familiárisai vállalták, és súlyos harcok révén kényszerítették Korybutot a város ostromának felhagyására és sietős távozásra Csehországba. A rövid harcok tökéletesen megmutatták a régi várak gyenge pontjait és Opavát is fenyegető veszedelem sokkoló példajaként szolgáltak Přemeknek.

1426 végén Opava keleti határainál kiújultak a súlyos harcok. Decemberben harmincnapos ostrom után Cimburki Tovačovský Jánosnak megadta magát Přerov, majd a huszita csapatok a korábbi kroměříži legyőzőjük, Jičini János birtokai ellen fordultak. Elfoglalva és kifosztva a központot, Nový Jičint, észak felé haladtak tovább, ahol átkeltek Opava oderai határán és kifosztották Fulneket. Úgy tűnik azonban, hogy a település feletti várat, amit Jičini János várnagya, Kralici Szilveszter védett, nem tudták elfoglalni. Élve a meglepetés erejével, az elpusztított váralját elhagyva végigrabolták a třebiči prépostság březovai birtokait, amelyeket addigra szekularizáltak, és amiken Opavai Přemek és Jičini János meg is osztozkodtak. Mindezek után a husziták a következő kroměříži ellenfelük, Šternberki György városára, Odryra törtek. Ezt is a városi várával együtt elfoglalták és kifosztották, de innen már nem mentek tovább, hanem a következő harcok támpontjává tették. A kampány kiütötte Přemek főbb szövetséges szomszédjait, s már csak idő kérdése volt, mikor éri el Opavát a huszita támadás teljes ereje. Az eredménytelen olomouci tárgyalásokon a sziléziai hercegekkel, Přemek elvetette Odry visszaszerzésének lehetőségét. Az elmúlt támadás azt mutatta, hogy a nagyobb, jól megerősített, a városoktól távolabb fekvő várak (így kevesebb az ellenség helyi utánpótlása) sikerrel ellenállhatnak a huszita harcmodornak (Fulnek mellett ilyen volt még a morva Starý Jičín); a kisebb városi erősségek viszont nem. Přemek ezekből okulva számított Hradec, Cvilín vagy Edelštejn váraira, Opavai rezidenciában már nem bízott annyira.

1428 telén a táboríták és az árvák egyesült hatalmas huszita serege Holý (Csupas) Prokop, Bukovinai Jaroslav és Kralupi testvérek vezetésével felégette Magyarország nyugati határvidékét, és február 17-e után északra – Opava felé fordult. Útközben csatlakoztak hozzájuk Tovačovský kelyhesei, akik egyenesen Opava és Hradec felé vettek irányt. Hradecet akkor Přemek legidősebb fia, II. Vencel védte, míg Opavát Přemek és olomouci, ratiboři (raciborzi), olešniki és kozelski szövetségesei. A huszita csapatok február 28-án kerítették be Hradecet, amelynek ura figyelembe véve az ellenség jóval nagyobb létszámát és elszántságát, kiegyezett a vezetőkkel. A Vencel alá tartozó területekre érvényes béke megállapodás meglepő módon nem váltott ki széthúzást az opavai védők körében, de nem is jelentett egyoldalúan hátrányos megegyezést. Vencelt nem ejtették túsul, nem dobták fogságba, de nem is kényszerítették kehely erőszakos elfogadására vagy erősségeinek lerombolására. Valószínűleg a huszitáknak elég volt az, hogy biztosították a hátukat és felvonulási területet nyertek Opava előterében. Az Opavát ekkor védő koncentrált katolikus erők létszáma mutatta, hogy Přemek szemében a tartomány oszlopa maga a székhely volt. A kelyhes vezetők tisztában voltak az esetlegesen sikeres ostrom és egy ily gazdag város elfoglalásának jelentőségével és kedvező következményeivel. Mégis a háromnapos szakadatlan harc sem vezetett eredményhez, így március 3-án az ostromlók felkerekedtek és elvonultak Opole felé, ahol már több győzelmet értek el, de leginkább fosztogattak. Nem tudni, hogy a később szintén elfoglalt és felégetett Hlucholazy (Gluchołazy) felé vezető útukon mekkora fenyegetés érhetette a husziták látóterébe kerülő Leuchtenštejn, Edelštejn és Koberštejn várakat. Talán mivel ezek II. Vencel uradalmának részei voltak a főerők

kikerülték az erődítményeket, ugyanakkor nem tudni, hogy a huszitákéhoz hasonló nagy méretű, szedett-vedett és kezelhetetlen sereg egyes csapatainak mennyire támadt kedve az erdős-hegyes eldugott területeken való mászkáláshoz, mint a kényelmesebb főúthoz. Az első támadást sikerrel háritották el Opava urai. Přemek elszánt harccal, fia, Vencel okos, de a kor lovagi etikája szemében kérdéses szerződéssel. A hercegnek az átmeneti győzelem ellenére számot kellett vetni a tartományt ért súlyos károkkal: számos kifosztott és felégetett falu, Opava elpusztult elővárosai, emberi és vagyoni veszteségek okozhattak álmatlan éjszakákat. Mindezt súlyosbította a védelemre fordított és fordítandó további kiadások tömege, mert a fenyegetettség csak eltávolodott, de nem szűnt meg.

Husziták fényes domažlicei győzelme a német lovagok felett 1431. augusztus 14-én nagy mértékben megnövelte a kelyhesek öntudatát és a harci moráljukat. A következő hónapokban az éppen Sziléziában harcoló husziták egyik vezetője felelevenítette, hogy 1431. július 31-én Opavát súlyos tűzvész pusztította. A lehetőséget kihasználó csapatok azonnal a védtelen városhoz vonultak. Siralmas helyzetét Přemek is világosan látta, s a városra való tekintettel a mérsékelt husziták egyik képviselőjével, egyúttal a vejével, Jičini Jánossal kezdett tárgyalásokat. A herceg megígérte, hogy nem akadályozza a huszita csapatok ellátását, mozgását és hogy egy év múlva, 1432. szeptember 28-án a fiaival egyetemben elfogadja a négy tételt. Mivel a husziták nem bíztak a hercegben, a feltételeket 4000 grivnyányi összeg követelésével növelték meg, amit a következő egy év folyamán kell befizetni a prágai óvárosi városházán; s mindezen felül addig is katonailag köteles támogatni a huszita hadműveleteket. A következő évből sajnos alig van adat, valószínű, hogy a várt stabilizáció nem a terveknek megfelelően zajlott, amit az is akadályozta, hogy a közeli ratiboři Miklós herceg még azután is harcolt, hogy már majdnem az összes szomszédja behódolt vagy békét kötött a huszitákkal.

Az öreg opavai vajda még véletlenül sem pihenhetett le, mert időközben a fiai – a legidősebb II. Vencel és a másodszülött IV. Miklós – között konfliktus robbant ki. Přemek felidézve fiatalkorának viszontagságait és nehéz kezdeteit, amelyek mögött részben a hercegség szerencsétlen felosztásai, részben az atyai végrendelkezés hiánya álltak. Éppen ezért 1433. szeptember 18-án Přemek Hradec várában tollba mondta a végrendeletét, amelyben felhívta a négy fia figyelmét, hogy legalább addig, amíg tartanak a huszita harcok, ne osszák fel a tartományt és mindig tartsanak össze. Szigorúan kikötötte továbbá, hogy a makacsul különválni akaró IV. Miklós ne részesüljön semmiféle földbirtokban a hercegi örökségből, hanem a jussát pénzben kapja meg, bizonyos évenkénti összegekben, de szükség esetén ő is vegye ki a részét a közös kiadásokból. A végrendelkezés után tíz nappal, pontosan a be nem tartott megtérési ígérethez képest két évre halt meg I. Opavai Přemek herceg.

Bár Přemek öröksége nem volt túl fényes, kezdetben úgy tűnt, hogy a helyzet nem reménytelen. A vezető szerepet a családban II. Vencel vitte, együttesen a testvérek Opava egykori területének háromnegyedét birtokolták, bár a hercegség területi integritását néhány kisebb zálogba adott birtok sértette. Ez az olešniki hercegek kezén levő hlučini és krzanowicei uradalomra vonatkozott leginkább. A hlučini körzet központjává egy kis városi erősség lett, amely felváltotta a régi, a huszita háborúkban talán sérüléseket is szenvedett Landek várát. A krzanowicei várról ugyan közelebbit nem tudni, de talán még fennállt a 15. században. A tartomány másik vesztesége Odry városának és várának huszita megszállása volt. A várban berendezkedett Pozořici Boček fosztogatásaival és betöréseivel folyamatosan rettegésben tartotta Opava déli határvidékét. A megmaradt várak közül Hradec teljesen kimaradt a harcokból, Opava kis erőssége sikeresen ellenállt

a háromnapos támadásnak, bár nem a korszerűségének, hanem a támadók felkészületlenségének köszönhetően, de a hátrányok így is kiderültek. Vikštejn erejében a néhai Přemek annyira bízott, hogy 1433-ban ide küldte feleségét, hajadon lányait és a legifjabb fiát, annak ellenére, hogy a vár közvetlen közelében futott az a főút, amely összekötötte a főbb huszita erősségeket. Értékes volt Cvilín is, amelyet nem értek el a huszita betörések, s ahová a fejedelmi pénzverdét áthelyezték. Hlubčice uradalmának székhelyét jelentő Edelštejn is érintetlenül őrizte a Zlatý Hory (Arany-hegység) aranybányáit. Kérdéses viszont, hogy a két közeli kisegítővár mennyire létezett még a 15. század közepén. Leuchtenštejn régészeti leletei nem nagyon engedik a vár keltezését a 15. század közepéig, s nem zárható ki, hogy egy kisebb összecsapásban, 1428-1433 folyamán elpusztult. Még kevesebb az adat Koberštejnről. Sértetlen és feladatait tökéletesen ellátó maradt Hlubčice városi vára is.

Különleges helyzetben voltak a kravaíei Jičín (Jičínský) János uradalmának várai. Ahogy tudjuk, Fulnek ellenállt a huszita ostromnak. A kravaíei földesúr későbbi áttérése a továbbiakban is megőrizte a fulneki vár és a třebovicei őrhely (tvrz) biztonságát. Jánosnak a csak kényszerből megtért Opavai Přemekkel meglévő rokoni kapcsolatainak köszönhetően a katolikus liga koncentrált támadásai nem vették célba birtokait, a szomszédos huszita betörések is csak később váltak gyakoribbá. Mindezek ellenére a családi fészket János 1432-ben áttette Třebovicéből Fulnek várába, ahová a feleségét, Opavai Ágneszt is átvitte.

Úgy tűnt az atyai tekintéllyel megerősített testamentumot a fiak betartják. Még 1433 őszén a Přemek után megmaradt adósságok megfizetéséhez szükséges készpénz összegyűjtéséhez a négy fiú egyetértésben a tartományi városoknak – Opava, Hlubčice és Zlatý Hory – eladták a pénzverés eddig a herceget illető jogát. Mégis 1434. február 2-án megosztozkodtak, s úgy tűnik tényleg IV. Miklós erőltette, mert csak a neki juttatott hlubčicei uradalomról esik részletesebben szó. A területére eső aranybányák jövedelme még az osztozkodás után is egyenlő részben illette a testvéreket, mint ahogyan egyenlően kellett állni a legfiatalabb, még kiskorú Přemek örökségének és az özvegy mostoha anyjuk jussának részleteit. Mindez nem tartott túl sokáig, mert még 1434 nyarán ismeretlen okból Miklós a teljes birtokát átengedte II. Vencelnek. Vencel minden erejével próbálta betartani apja végrendeletét, de mostohaanyja halála után a két másik testvér is önállósodott, magukkal ragadva a hercegség őket illető egy-egy negyedét. Az egyik távoli rokonával, V. Ratiboří (Raciborzi) Miklóssal 1436-1437 táján kirobbant konfliktus Edelštejn várába került Vencelnek, s ezt a veszteséget az a néhány falu sem ellensúlyozhatta, amiket a krnovi (jägerndorfi) uradalomtól csatoltak át. A legrosszabb azonban még csak ezek után jött. 1436 és 1438 között a Cseh korona földjeit egyszerre árasztották el a Habsburg és a Jagelló trónjelölt támogatói, fosztogatva, rabolva, pusztítva. A morva-szléziai határvidéket érő súlyos csapás Vencelt rendhagyó lépésekre indította.

Az anyagi gondok, amiket a huszita háborúk okozta adósságok súlyosbítottak, arra kényszerítették II. Vencelt, hogy megváltja kincstárának egy részétől és Zlatý Hory-i (Arany hegység) uradalmától, beleértve az ottani aranybányákat védő Edelštejn várát. A szomszédos Prudník fejedelemségének urával, Opolei Bolekkel 1440. április 3-án kötött szerződés azonban olyan záradékot tartalmazott, amellyel opavai Přemyslek végérvényesen elveszítették ezeket a területeket. Bolek mindezek mellett felvásárolta a nysai zsidóktól a IV. Miklós által elzálogosított családi ezüstedet, amelyek elvileg II. Vencelt illették. Vencel 1446-es halálával az utódaira hagyott örökségre leginkább az eladósodottság volt jellemző, bár már az is csodával ért fel, hogy legalább ennyit sikerült megtar-

tania. A hercegnek a szomszédos Šternberki urakkal folytatott pereskedés végén ugyan sikerült megtartani Fulneket, azonban Edelštejnén kívül elveszett Třebovice, Štítina; a visszavívott Raduň és Odry várait familiárisainak adta, de Opavát és Vikštejnt fiatalabb testvérei birtokolták. A hercegi székhelynek Vencel alatt Hradec és Hlubčice városi vára számított, sőt a kiállított oklevelek arra mutatnak, hogy Hradec jelentősége a 15. század második negyedében jelentősen megnőtt. Vencel testvéreit a hercegség felosztása után is folyamatosan nagyon szoros együttműködés jellemezte, annyira, hogy esetükben igazából a hatalom osztatlanságáról beszélhetünk. Egyrészt mindketten kezdetben Opava városában laktak, s közösen birtokolták Vikštejn várát már 1434-től. Vilmosnak (Vilém) 1446-ban sikerült kiegyezni klimkovici Bítovský Tas-szal, amivel a hercegség kamarai várainak sorát kiegészíthette Štítinával. A viszonylag kicsi erősség megszerzése a tartomány összes megmaradt várainak csekély számához képest igen fontos lépésnek számított. A lassan száz éve nyomasztó adósságok miatt Vilmos 1452. október 23-i halála után a helyzet még rosszabbra fordult.

A rettegett Mátyás

1451 folyamán III. Frigyes császár elismerte Csehország helytartójának a nagyravágyó és a huszitizmus kelyhes irányzatához tartozó Poděbradi Györgyöt, akit ebben a tisztben az áprilisi országgyűlés megerősített. Ezen a gyűlésen azonban a távolabbi tartományok nem képviseltették magukat. Az opavai hercegek tisztában voltak azzal, hogy az új helytartó könnyedén felélesztheti az alig halványult ellentétet a katolikus Szilézia és Opava, illetve az utrakvista Cseh és Morva tartományok között. Poděbradi György viszont inkább pacifikálta a husziták radikális szárnyát, és békéltetőként lépett fel. Opava hercege, Arnošt (az elhunyt Vilmos öccse) eközben, még mindig elmerülve az adósságok tengerében minden adódó lehetőséget kihasználta, hogy javítson helyzetén, lelkiismereti aggályok nélkül nyúlt testvére fiát illető uradalmakhoz, amelyeknek gondnoka volt, s amikor még az is kevésnek bizonyult még radikálisabb módszerekhez folyamodott. Arnošt anyagi problémáit Opolei Bolek „segítette” megoldani, aki már megszerezve néhány szeletet a hercegségből és éppen kitérve II. Vencel fia, Hanuš Zlaté Horyt illető kiváltási kísérlet elől, kiváló alkalmat látott Opava további részeinek bekebelezéséhez. Az opavai herceg 1455-1457 között először elzálogosította Bílovec hercegi jogait, majd 1457-ben a hercegség öt illetve két negyed végleges eladásáról is döntött. Arnošt ezzel nem elég, hogy nem oldott meg semmit, hanem felszámolva örökségét, a családi fészket, Opava városát is elvesztette, s gyakorlatilag földönfutóvá vált. Átruházva két maradék várát, Štítinát és Vikštejnt is a familiárisaira, végre kifizetve az adósságait, Arnošt a maradék pénzével, jobb híján a királyi udvarhoz csapódott. György király nem engedte, hogy az ősi cseh uralkodói Přemyslida dinasztia leszármazottját elzavarják, így az vagy a prágai udvarban vagy a király fiának kladskói (kladzskói) várában töltötte idejét. Éppen Kladskóban kötött a herceg szorosabb barátságot Viktorinnal, amelynek köszönhetően 1485-ös halálakor Viktorin rendelkezése alapján a szülőföldjén, Opavában a családi kriptában temették el.

Opolei Bolko a megszerzett opavai birtokokkal elég sok gondot is átvett. Opava városi várán kívül egyetlen egy vár sem tartozott közvetlenül alá, ráadásul a kamarai jövedelmek nagy részét a hercegek eladták vagy elzálogosították. Bolko hirtelen halála 1460-ban az ő örökségét is vitatott helyzetbe hozta. Mivel nem volt törvényes örököse, testvére,

Opolei Miklós kapta meg Bolko családi és szerzett örökségét. Poděbradi György azonban bejelentette, hogy a háramlási jog révén Bolko szerzett öröksége a királyt illeti. Ezzel elsősorban azt szerette volna Miklós tudtára adni, hogy legalább az opavai részéről mondjon le. A király jól ítélte meg a hagyomány erejét és úgy érezte, hogy Opava megszerzésével is a legendás Přemysl-ház örökösévé válik, és Arnošt tartózkodása a királyi udvarban önmagában a cseh uralkodót az ősi dinasztia örökségének védelmezőjeként mutatta. Ezen kívül sokat jelentett Opava kulcshelyzete Morvaország és Szilézia között és Felső-Magyarország közelsége, nem is említve Opava domináns gazdasági helyzetét Nysa, Opole és Olomouc háromszögében. Következésképpen Poděbradi György választás elé kényszerítette Opolei Miklóst, hogy vagy lemond bizonyos részéről, megtartva ezzel a régi örökséget, vagy szembekerül a királlyal, akinek „problémamegoldási” sike-reit már számos más eset jól illusztrálta. Az 1460. augusztus 15-én született megállapodás értelmében Miklós eladta az uralkodónak a két opavai uradalmat, Edelštejn várát és Zlaté Hory városát és minden ezen területeket érintő oklevelet, cserébe Poděbradi György megerősítette Miklós Opole, Falkenberg és Prudnik hercegségeinek birtoklását (a meglehetősen magas összeget a király csak 1465-ben fizette ki). György világossá tette mindenké számára, hogy célja Opava teljes megszerzése, s nem elégszik meg az Opolei Miklóstól megvásárolt részekkel, továbbá mindezek mellett erősíteni szeretné a királyi hatalmat a hercegség területén. Már 1461. január 17-én Olomoucban megerősítette Opava város minden régebbi kiváltságát, a terület élére királyi helytartót helyezett, s a végén elérte, hogy további területek is a birtokába kerüljenek.

Zbožný (Istenfélő) János herceg, II. Opavai Vilmos legfiatalabb fia, akit 1485-ben Boroszlóban (Wrocław) lovaggá ütötték, megosztzkodva testvérével, Hanušsal az örökségen, megkapta először Hlubčice egy részét, majd Hanuš halála után (1454) a többit is. Ezzel János herceg egyedüli birtokosa volt az Opavai hercegség majdnem felének és a hlubčicei uradalomnak. Arnošt herceggel kötött megállapodással megszerezte Fulnek főhűbérúri jogait és egy sor kisebb, eddig felosztott uradalmat, ezekhez azonban azt a kötelességet is, hogy a befolyó jövedelmekből kifizeti a legfiatalabb nagybáty, a közben boroszlói kanonokká vált II. Opavai Přemek részét. A lovag is megpróbálta visszaszerezni az edelštejni és Zlaté Hory-i uradalmat, de Opolei Bolek visszautasította, arra hivatkozva, hogy a felajánlott kiváltási összeg nem éri el az 1455-ben leégett és azóta teljesen újjáépített és modernizált vár aktuális értékét. Zbožný (Istenfélő) János székhelye Hradec vára lett. A fulneki uradalomtól már 1454-1458 között meg kellett válnia, a szokásos adósságtörlesztés miatt. 1463-ban, hogy megelőzze a király keményebb fellépését és elkerülje a saját csődjét, a herceg elhatározta, hogy eladja a kezén levő opavai területeket Opava várossal és csak Hlubčicét tartja meg. Erre az adásvételre 1464-ben sor is került, amelynél a királyt fiai képviselték. A Přemysl ház opavai dicstelen végét még jobban beárnyékolta Fulneket illető per, amit 1464-ben II. Opavai Přemek robbantott ki, s ami végül oda vezetett, hogy ez a vár is a király érdekeltségi körébe került. Poděbradi György így 1464-re megszerezte az egykori hercegség legnagyobb részét; övé lett Opava városa várával és körzetével együtt, Hradec, Edelštejn és Fulnek várai, de a király volt a legfőbb hűbérura Vikštejn, Odry és Štítina várainak. Az új szerzemények élére az uralkodó a fiait tette: kladskói (klodzkói) grófokat és münsterbergi hercegeket, Viktorint, Henriket és Heyneket, illetve Kunštáti Bočeket. Poděbradi György 1465. december. 16-án szenteltette az új birtokait illető hűbér szerződést, amely értelmében Opava város harmadát és Hradec várát három fiára ruházta át.

A királyi ház opavai helyzetének megszilárdulása a legjobbkor jött. A pápa 1462-es rendelkezése rontott Csehország belső politikai közhangulatán. Újra erősödtek a katolikus-kelyhes viták, a katolikus ellenzék szervezkedni kezdett a kelyhes király ellen. Rožmberki Jošt boroszlói püspök által szervezett kezdetben strakonicei, majd zelenohory-i unió György királysága ellen lépett fel. A királyt kiközösítették az egyházból, 1467-ben a lázadók megtagadták a béke meghosszabbítását, ráadásul soraik kiegészültek Boskovicei Tas olomouci püspökkel és a morva katolikus rendekkel. A király közben, 1467. április 19-én kompromisszum nélküli harcot hirdetett a rekatolizációt erőltető II. Pál ellen, másnap pedig kiterjesztette a harc érvényességét a lázadó világi ellenfeleire is. Ebben a történelmi pillanatban Opava a királyi hatalom felbecsülhetetlen támaszát jelentette. Észak felől Boroszló és püspöke, Jošt felkelői álltak, délről és keletről a morva katolikus unió fenyegetett, Tas püspök vezetésével, aki nem titkolta György király veje, Korvin Mátyás iránt táplált szimpátiáját; nyugat felől pedig a zelenohory-i unió nyugtalanította a határokat. A cseh király Opavában először is a katolikus hlubčicei herceg, Zbožný (Istenfélő) János semlegességére számított, elvárta Opava katolikus lakosságának segítségét és a helyi nemesség – leginkább katolikus Stoš nemzetség – tagjaira támaszkodott. Bizott a tartományi helytartó, az ugyancsak meggyőződéses katolikus násilei Bírka Bernard hűségében. Ezt kiegészítve, Edelštejn élére a hívét, utrakvista Žerotín Jánost tette. 1466 körül, Vikštejn várának a király elleni ligához csatlakozó birtokosa, Moravicei Budivoj, egy kisebb összecsapásban életét vesztette, s ezután a király a kezére jutott várat egyik hívének adta.

Teljes erejével a morva-sziléziai határvidéken a harc a következő 1467-es évben robbant ki. Boroszló városa, amely a gyűlölt kelyhes király elleni harc sziléziai harcosainak élére állt, egy Opavába küldött felhívásban háborút üzent a király fiainak és támogatóiknak. Erre a királyi helytartó, Bírka Bernard megindította sziléziai betöréseit. Az edelštejni várnagy a Frankenštejn mellett 1467. június 16-án vívott sikeres csata után rengeteg hadizsákmánnyal és tússzal vonult vissza várához, s a következőkben innen akadályozta a Morvaország és Szilézia közötti kapcsolatot. A boroszlóiak, Rožmberki Jošt vezetésével, meglepetésszerűen megtámadták és elfoglalták Edelštejnt, kiszabadítva a túszokat, s pár nap múlva földig rombolva a várat. A viszonylag modern és erős vár elvesztésével a királyi Opava védelmi rendszerét súlyos veszteség érte. A királyi reményeket átmenetileg megnövelte a boroszlói püspök, Rožmberki Jošt halálának híre (1467. december 15.), azonban majdnem súlyosbította a helyzetet a Poděbradok által Fulnek ügyében csúnyán kijátszott II. Opavai Přemek jelöltsége, aki közismerten a cseh királyi család elszánt ellensége volt. György király szerencséjére, a sors ebben az esetben nem volt ennyire kegyetlen hozzá, mert a káptalan, II. Pál pápa és Kázmér lengyel király nyomására végül Rüdeshelmi Rudolfot választotta püspökké 1468. január 20-án. Annál inkább hozott óriási változást a szembenálló felek addig viszonylag egyenlő erejébe Mátyás király nyílt beavatkozása. 1468. márciusában Korvin Mátyás Nagyszombatban hadat üzent a cseh király fiának, Viktorinnak, az osztrák tartományok elleni támadása miatt. Április második felében az ellenséges csapatok már az osztrák Láva mellett néztek farkasszemet, ahonnan május elején a cseh csapatok kezdtek Trebič felé visszavonulni. A várost Mátyás csapatai május 14-én rohamozták meg és foglaltak el. Viktorinnak hajszálon múlt a megmenekülése, amikor a folyó túlsópartján levő kolostorban rejtőzött el, ahonnan csak június 5-6-i éjszakán sikerült kiszabadulni a bekerítésből és eljutni Polnába. A magyar király lassanként elfoglalta majdnem a teljes Morvaországot, gyorsan csatlakozott hozzá a katolikus királyi városok többsége, olomouci püspök, majd Szilézia és Lutzice is. 1468 végére, amikor már úgy

tűnt, hogy a cseh királyt már semmi sem mentheti meg a teljes vereségtől, éppen Opava, a környező Přemyslek és a rettenthetetlen Bírka Bernard támogatása jelentették a legfőbb támaszt. 1469 elején Mátyás felújította a harcokat, s február 19-én már elfoglalta György király utolsó jelentős morva várát, a brnói Špilberket. Csak ez után vállalkozott György, hogy a kelet-csehországi Vilémovban meglátogassa Mátyást és négyszemközt tárgyalásokat folytasson vele. A titkos megbeszélésen született megállapodás és rövid béke értelmében márciusban a már nyilvános tárgyalásokon kötöttek volna konkrét megállapodást. A márciusi olomouci tárgyalások, amelyeken magasabb rangú képviselők hada is részt vett, semmilyen eredményt nem hoztak. Az utolsó kompromisszumos kísérlet kudarcát a katolikus liga kihasználta, hogy Mátyást cseh ellenkirállyá válassza 1469. május 3-án. Poděbrad válasza erre az volt, hogy 1471-ben a lengyel Jagellóknak ajánlotta fel trónját. Az időközben felújuló harcok során 1469. július 27-én, a Veselí nad Moravou¹ melletti csatában Mátyás serege foglyul ejtette többek között a cseh csapatok vezetőjét, Opava királyi herceget, Viktorint. Opavában Viktorin helyére Bírka Bernard lépett, aki továbbra is támogatta és irányította a cseh király ellenfelei elleni betöréseket Sziléziába. A magyar és most már cseh király is, aki még június folyamán Nysa érintésével eljutott Boroszlóba, s onnan, Luzsice és Szilézia formai hatalomátvétele után visszatért Magyarországra, felismerte, hogy a kulcs fennhatóságának fenntartásához a morva-sziléziai határvidéken Opava letörése. Éppen ezért Sziléziában hagyta a Fekete légióját, seregének legharcedzettebb részét, Hájei Ferenc vezetésével. Ugyanakkor a magyar király 1000 magyar arany forintért a saját oldalára állította a rybníki Vencel és a tēšini Přemysl hercegeket (1469. június 8.), abban a reményben, hogy egyrészt így Bírka Bernard támadásaival szemben végre szervezeten léphet fel, másrészt, hogy a két herceg átállása megszerzi a környező kisebb urak támogatását is (az utóbbi számítás nem vált be). Opava elleni következő támadást már Hájei Ferenc szervezte, amikor ősszel a boroszlói csapatokkal felégette Opava elővárosát és környékét, de november végén elvonultak anélkül, hogy el tudták volna foglalni a közeli Hradecet. A harcok ekkor már sokkal kiterjedtebb és elszigeteltebb jelleget vettek fel. A már gyakorlatilag áttekinthetetlen összeviisszaságban Mátyás király szétszórt támogatói harcoltak, a hasonlóan szétszórt ellenfelekkel, miközben Bírka Bernard rendszertelenül próbálta közös harcra buzdítani és szervezettebben fellépni Poděbrad híveit a közelebbi és távolabbi környékről. Az egyik legfontosabb helyi vezető a Vladěnini Trojan János, aki linhartovi erősségéből rendszeres támadásokat intézett a boroszlói püspök nysai birtokai ellen. Az ellene fellépő Hájei Ferenc 1470. május 7-én, koncentrált ágyúzás után elfoglalta Linhartovyt. 1470 augusztus közepén, Poděbradi György, Uherské Hradiště visszafoglalása után Olomoucba szorította Mátyást, s már-már úgy tűnt, hogy közeledik az ellenkirály uralkodásának vége. György király prágai halála 1471. március 22-én szertefoszlatta a gyors megegyezés reményeit. Mátyás visegrádi fogságában levő Viktorin rekatolizált, de szabadon bocsátásához még hiányzott a magyar király által követelt százezres váltságdíj. Az összeg összeszedéséhez Viktorint becsületszóra hagyták távozni. 1471. február 1-én, Prágában jelentette be a herceg először, hogy átállt a magyar király oldalára. Nagyjából ugyanakkor tagadta meg tőle a cseh országgyűlés a váltságdíj kifizetését. Mivel a herceg senkit nem talált, aki a szükséges összeggel kisegítette volna, a testvéreikhez fordult. Henriknek átengedte a már elpusztított Edelštejn, Zlaté Hory és a környék aranybányáinak jogait. Anyagiilag hozzájárultak Viktorin váltságdíjához a her-

¹ A történelem fekete humora, hogy a helynév jelentése: „Morava-menti vígasság”.

cegséget mindig híven szolgáló Stošék, de több más család is. A három testvér 1472. július 14-én újra megerősítette Opava összes addigi kiváltságát, kiegészítve ezt azzal, hogy mentesítették az adófizetés alól azokat, akik a herceg sarcához anyagilag hozzájárultak. A még mindig hiányos összeg hátralevő része végül Lengyelországból érkezett meg, s akkor, ezen felül, Viktorin köteles volt átadni Mátyásnak és az új kegyencének, Pernštejni Vilmosnak anyai örökségét is – Kolín nad Labemet és Ratajét.

Viktorin átállása Mátyás király oldalára – meglepő módon – alig volt hatással Opava helyzetére. Bírka Bernard 1471 nyarán valószínűleg már nem tartott lépést az országos eseményekkel s nem volt teljesen tisztában Viktorin új helyzetével, de amúgy is, már túl hosszú ideje vívott hosszú és kimerítő harcokat Mátyás támogatóival szemben, hogy hirtelen politikai irányvonalat váltson. Egyetlen kínálkozó lehetőségként a cseh trón lengyel jelöltjének legodaadóbb szorgalmazója lett, annyira, hogy a Kutná Horai gyűlés után rögtön Lengyelországba ment a követség keretében, amely hivatalosan is felajánlotta a cseh koronát Jagelló Ulászlónak. 1471. június 15-én az ifjú Jagelló elfogadta a jelölést, s hamarosan el is indult az új hazájába. A lengyel trónvárományos kezdettől fogva nagyon megkedvelte Bírka Bernardot, s hamarosan fényes karriert biztosított neki. Ezzel párhuzamosan elhidegült a viszony Viktorin és egykori opavai helytartója között. A növekvő befolyású és gazdagságú Bernard és fia Hynčik szilárdan maga mögött tudta az új cseh király támogatását, de emellett ott volt Vikštejn vára és uradalma. Poděbrad herceg annál inkább veszélyeztetve érezte magát, Mátyás király híveként. Csak részben jelentett megoldást az öreg Bernard lemondása és a prágai királyi udvarba való visszavonulása. Vikštejnben a fia rendezkedett be, kezdetben folytatva apja politikáját.

1471-1473 között több vezető opavai nemzetség konkretizálta politikai állásfoglalását, feszültebbé téve az amúgy is nyugtalan légkört. Bernardéhoz hasonlóan megtartották álláspontját a Stoš család tagjai, akik közben Fulnek várával kapcsolatos örökségi vitába keveredtek Žerotíni Jánossal. Éppen ez az ellenségeskedésig fajuló nézeteltérés járult hozzá ahhoz, hogy György király egykori harcos híve, legalább olyan elszánt támogatójává vált Viktorinnak, s rajta keresztül egykori ellenségének, Mátyás királynak. Viktorint támogatva akár azonnal neki is indult volna Stošék családi fészke, Albrechticének, de mivel Boroszló a kért segítségnek csak egy részét ajánlotta fel, az opavai herceg elállt a túlerővel szembeni kockázatos harctól. Helyette inkább csatlakozott a magyar király főbb csapataihoz, és a püspöki, boroszlói városi és swidnicei erők támogatásával a nyugtalan rybníki Vencel herceg ellen vonult. Közben már-már kezdett olybá tűnni, hogy mindkét cseh király – Jagelló Ulászló és Korvin Mátyás – keresik a megegyezést és a közös uralkodás lehetőségét a folytonos háborúk helyett. Az opavai herceg az adott körülmények között, Mátyás odaadó híveként, Ulászló szemében megmaradt a kiegyezés egy lehetséges közvetítőjének. Ulászló több olyan lépést (gesztust) is tett, amivel méltányolta Viktorin ilyen jellegű igyekezetét (leginkább a herceg második felesége révén és Opava tisztségeinek személyi kérdéseiben). A herceg növekvő befolyása megmutatkozott abban is, hogy Opava lett a három király követségeinek találkozóhelye a béketárgyalások idején. Az 1473. augusztus-szeptember folyamán összegyűlt királyi követek (Ulászló, Kázmér és Mátyás) mellett jelen voltak még: Márk, pápai legátus; Rudolf, boroszlói püspök; Szilézia és Lutzice rendjeinek követei; és szemtanúként Bírka Bernard és Vlček (Kis Farkas) Vencel, Opava egykori helytartói. Mátyás király ellenséges és növekvő követelései miatt a tárgyalások zátonyra futottak, és a szeptember végére, Benešovba hirtetett további egyeztetések, a tűzszünetet sorozatosan és kölcsönösen megsértő portyák

következtében kiobbant újabb harcok miatt el sem kezdődtek. A magyar király offenzívája Ulászlót sietős segítséget kérő követség küldésére kényszerítette a lengyel királyhoz. A Piotrkówban lévő Kázmér 24000 arany pénzbeli támogatást küldött fiának, majd 1474. június 15-én hadat üzent Mátyásnak s elrendelte csapatai mobilizálását.

Vktorin időközben eldöntötte, hogy most már végérvényesen leszámol hercegsége legnagyobb urával, s a Jagelló-párt legfőbb helyi támogatójával – Stoš Zsigmonddal. 1474. augusztusában ostrom alá vette Dívčí Hradot. A csábító falatnak számító Vikštejn miatt a herceg egyúttal megpróbálhatta hasonló módon lezárnia Bírka Hynčekkel folytatott viszályát is. Ez utóbbi esetben azonban, úgy tűnik, hogy a várat ostrommal nem sikerült elfoglalni, és az ügyet végül békés úton rendezték. A gyorsan változó eseményekbe szeptember második végében maga Mátyás király is bekapcsolódott. Uherské Hradiště sikertelen ostroma után, amikor a főrohamban a király által személyesen vezetett csapatokat visszaverték, a magyar seregek átmenetileg visszavonultak Trencsén mellé, hogy feltöltsék a tartalékokat. A következő, jól időzített és összeegyeztetett együttműködésben Viktorinnal, Mátyás erőltetett menetben Olomoucig nyomult, majd onnan, pár napi pihenő után megsegítette a herceget elfoglalni Dívčí Hradot és Vikštejnt. Az utóbbinál Bírka Hynček behódolt, elfogadva Mátyás fennhatóságát. Opavába érve a magyar király és hadvezérei, minden jel szerint megállapodtak és elhatározták, hogy a saját és Viktorin ellenfelei kezén levő erősségeket és várakat le kell rombolni. Ez elsősorban a két nagyobb család – Bírka és Stoš – várait érintette. Mátyás szemében leginkább mégis Stošek jelentette gondot (az ifjabb Bírka már úgyszólván behódolt), akik családi fészke – Branice – már a Dívčí Hrad elleni felvonulás során a király kezére került. Úgy tűnik Krnovban a magyar király szétesztotta csapatait, megbízva azokat a ellenséges várak lerombolásával. Maga ugyanakkor Albrechticéhez vonult, ahol lerombolva a helyi kisebb erősséget (tvrz), valószínűleg még ott, egyrészt fogadva a krnovi János herceg behódolását, másrészt értesült arról is, hogy az emberei (főleg a híres, itt inkább hírhedt Fekete légió) sikeresen elfoglalták Bruntál városát és elpusztították Vartnov és talán Fürstenwalde várát. A csapatait mozgósító lengyel király nem akadályozta Mátyás opavai pusztításait, ráadásul a hónap végén Kázmér egy újabb életbevágó lehetőséget szalasztott el Mátyás király létszámhátrányban lévő csapatainak megregulázására. A magyar király seregének legnagyobb részét Morvaországban Ulászló király hadai kötötték le, és további 2000, kornicei Bělík Jan vezette fegyverest kellett Mátyásnak Vencel, rybniki herceg segítségére küldeni, akít már nagyon szorongatott poděbradi Münsterbergi Henrik.

A feljebb ismertetett módon zárta le közben Mátyás király a Morva-Sziléziai határvidék politikai széttagoltságának korszakát és változtatta 1474. augusztusában – szeptemberében a Poděbrad-Jagelló párt egyik legstabilabb támaszát a saját biztos birtokainak egyikévé. Viktorin titkon ápolta reményeit, hogy az áttérésével, hazai hagyományok elárulása és több ősi nemzetség kiszolgáltatása, illetve Korvin terveinek maradéktalan támogatása révén a magyar király részéről netán végre valami kisebb jutalmat is kap (például az őt jogosan illető Opava hercegség formális birtoklásának formájában), kegyetlenül váltak semmivé a herceg teljes kiszorításával a környék politikai életéből, amikor Mátyás először közvetlenül a saját kezébe vette Opava irányítását, majd a törvénytelen fiának, Korvin Jánosnak juttatta azt 1485-ben.

Ha áttekintjük az utoljára tárgyalt évszázadnyi időszak opavai várait, legelőbb azt kell kiemelni, hogy az időközben felépült opavai rezidencia kivételével a hercegség várainak száma lényegében nem változott. Sorba véve ezeket, az első helyen a gazdaságilag

erős alapot adó kiterjedt uradalommal bíró Hradec várát kell megemlíteni. Mind katonai, mind reprezentatív szempontokból messze a legfejlettebb épületegyüttes volt a tartományban, s igazából soha senki nem tudta elfoglalni (bár nem is tettek rá komoly kísérletet). A váruradalmat irányító várnagyok (*hejtman*, a német *Hauptman*ból) közül több említésre méltó személy is akadt. Többi változó hovatartozású és méretű vár esetében még azt is nehéz megítélni, hogy milyen jellegű és mekkora építkezések, módosítások történhettek a 15. század folyamán. Azt egyértelműen ki lehet jelenteni, hogy a tartomány várainak többsége elavult, korszerűtlen épület volt, s egy-egy komolyabb támadásnak nem tudott ellenállni. Az újonnan épült opavai városi vár is egy archaikus, kifejezetten defenzív típust képviselt, és az, hogy nem esett el a háromnapos ostrom során, nem a vár építészeti „előnyeinek” volt köszönhető. Talán az Edelštejn várán zajlott 1455 körüli építkezések jelentettek a legnagyobb mértékű modernizációt a tartomány várainál. Főbb tartományi várak közé sorolható Vikštejn, Štítina, Edelštejn, a három, az aranybányákat védő (Koberštejn, Leuchtenštejn és Quingburk), illetve az 1742 után Lengyelországhoz került Hlubčice (Głubczyca) városi vára. Fulnek vára már korán a kravařei urak nevével kapcsolódott össze, s ténylegesen a legjelentősebb magánvár volt a tartományban. Egy sor kisebb várról és erősségről (mit a csehek még várnak sem neveznek, ti. tvrz), írott források híján nehéz közelebbit mondani.

Rövid településtörténet és vártipológia

A sziléziai települések megállapodása és fokozatos növekedése jelenleg a 13. század folyamán az ún. nagy vagy „csúcskolonizációval” kapcsolatban vizsgálható. Két etnikai elem kölcsönhatása és együttes beszivárgása zajlott ezen a területen: a helyi szláv és az újonnan érkező, többnyire germán lakosságé. Leginkább a még érintetlen, időnként szélsőséges viszonyú területek betelepülésének szemtanúi vagyunk, amelynek intenzitása elmossa a határokat a régi és az új települési területek között. A folyamat során a régi, még a természeti körülmények által diktált települési stratégiák és mechanizmusok először változtak és tűntek el ekkora mértékben. Elsősorban az eddigi érintetlen erdőségek folyamatos irtása új kulturális formákat hozott létre, s ez a mai napig kihat. Nyilvánvaló, hogy a külföldi bevándorlókon kívül bizonyos mértékben a helyi lakosság is részt vett a kolonizációs folyamatban, amire olyan bizonyítékok állnak rendelkezésre, mint a szláv nemesség vitathatatlan részvétele a mongol támadás során elpusztított Rychleby hegység lejtőinek újratelepítésében. Bizonyos továbbá, hogy a legtöbb esetben a vállalkozásokban résztvevők ténylegesen új leteleplők voltak, akik nem csak új falvakat és városokat alapítottak a német jogrendű területeken, de részt vettek a létező települések kiterjesztésében és az elpusztultak újratelepítésében. A legtöbbjük Csehországtól nyugatra eső sűrűn lakott területről érkezett s emiatt német nemzetiségű kellett legyen. A jelenlétük már a 12. században szóróványosan kimutatható, bár az esetek többségében ezekről kiderül, hogy a flamand vagy német eredetű világi vagy szerzetesi papság telepesei. A telepések gyakorlatilag folyamatos özöne főleg a 1220-as évektől indul meg és a mongol támadás súlyos pusztításai utáni időszakban éri el a csúcspontot. Lőrinc (1207-1232) és I. Tamás (1232-1268) boroszlói püspököknek köszönhetően elsőként a határmenti erdőségek és az attól délebbre eső régió kis területeit népesítették be. Fokozatosan a boroszlói herceg és a hűbéresei is belefognak a folyamatba, kiterjesztve ezt Javorník, Jeseník és Vidnava területeire. Dél fe-

lől (Morvaország irányából) a betelepülés már a 13. század legelejétől nyomon követhető, amire a legjobb bizonyíték Bruntál eredetileg vitathatatlanul agrár-bányaváros 1213-as alapítólevele. A magdeburgi jog csehországi területén ez így a legrégebb város. Ebből a kiindulópontból zajlott a következő évtizedekben és még inkább a század második felében a telepések agresszív benyomulása a határ-hegységbe, a fontos érclelőhelyek felé, amelyek gazdagsága nemcsak nemes-, hanem hagyományos fémekben is megnyilvánult. A települések észak felé „rohantak”, a még nevenincs patakok mentén, a szűz természet szívébe, részben a csillogó fém és az első telepések kezdeti kedvezményeik vonzása által vezetettve, de nem utolsósorban a szülőföldről való menekülés lehetősége által is, amely addigra túlnépesedett és kimerült földjeivel már nem tudta kielégíteni az emberek szükségleteit. A telepések így leginkább dél felől jöttek, Duna völgyében, Morvaországon keresztül. Bár szülőhazájukat nem lehet biztosan megállapítani, a többségük kiindulópontja – elmentően az Arany hegység (Zlaté Hory) és Jeseník vidékével, amelyeket észak felől telepítették be – Bajorország, Frankfurt, Felső Pfalz lehetett, illetve számosan jöhettek még Maim folyó és Saale medence vidékeiről. Úgy látszik, Bruntál jelentette ezen telepeshullám kiterjedésének az északi határát Szilézia területén. Elmondható, hogy Hessen, Kelet-Frankföld és Alsó Szászország telepesei a Felső-Szilézia kolonizációjában vettek részt jelentős mértékben. Például Osoblaha környékének Sziléziából érkezett telepeseinek nem Szilézia volt a szülőhazájuk (néhány kivételtől eltekintve). Számukra ez csak egy ideiglenes állomást jelentett, ahonnan még keletebbre indulhattak. Erre a helyi germán lakosság személyneveinek vizsgálatából lehet következtetni, amelyeknek párhuzamait Sziléziában, Thüringiában és bár ritkán, de Westfaliában is megfigyelték. Ezek után érthető, hogy az újonnan érkezőket számos erődítmény építésével lehet kapcsolatba hozni, bár az általuk hozott fő újdonságnak a kis erődített épületek, az ún. motték, tekinthetők. A legrégebbi kővárak építésével csak az előkelő neves családok hozhatók kapcsolatba, akik ezen váraikat gyakran megszállt területen építették. Ilyen családok közé sorolhatók sok más rég elfelejtett között Wüstehube, Fulštejn, Benešovici, illetve Lublice, Lomnice és Wartha urai. Ők voltak azok, akik kiegészítették és sűrűbbé tették a királyi várak hálózatát, amelyeket még a cseh király vagy a morva őgróf építtetett. A várhálózat fejlesztéséhez ugyancsak hozzájárultak, bár kisebb mértékben, a boroszlói és olomouci püspökök, illetve a hercegek (Šwidnica–Jawor, Těšín (Cieszyn) és később Opava) tevékenysége. Most nézzük közelebbről is ezeket az erődítményeket, de előtte tekintsük át, legalább általánosságban a tárgyalt időszak csehországi várépítészetének főbb vonulatait, s azután kísérletet tegyünk a vizsgált épületek feladatának és rangjának értékelésére. Már többször is kihangsúlyoztuk, hogy a középkori várat nem egy elszigetelt jelenségként vizsgáljuk, a településszerkezetből kiragadva, hanem a fejlődési folyamat szerves, élő részeként, amelyben az erődített lakóhely jelentős és mással nem helyettesíthető szerepet játszott a tárgyalt időszakban, függetlenül attól, hogy a régóta lakott vagy a frissen betelepített területekről van-e szó. Természetesen az erődített lakóhely nem egy hirtelen és előzmények nélkül megjelenő jelenség, hanem a régibb erődített épületek típusokhoz szorosan kapcsolható s azokból részben már a korai erősségekből levezethető. Ez a fejlődés saját útját járta végig, a sláv társadalom fokozatos átalakulása által formálva. Ez a régi típus fejlődési csúcspontját a többfunkciós erődített központok formájában érte el, amelyek egyszerre láttak el rezidenciális, közigazgatási és védelmi feladatokat. Ezek a fejedelmi udvaroknak nevezett egységek gyakran egybeépültek a karzatos egyházakkal. Ezekhez a 12. század második felétől csatlakoztak a fejedelemmel rokonságban álló arisztokrata családok és a felemelkedő új

főnemesség is. Ez a felvázolt folyamat Sziléziában is lezajlott, sajnos a kérdés alaposabb vizsgálatához szükséges régészeti források erősen változó színvonalúak, de sok esetben teljességgel hiányoznak.

A 13. század Csehországban és így Sziléziában is nagy jelentőségű változások időszaka volt, amelyek a középkori társadalom életének minden területén érezhetőek voltak. Az átalakulás felgyorsulása a Přemyslidák alatt érte el csúcspontját, azon belül is főleg I. Přemysl és fia, I. Vencel uralkodásakor. Természetesen ez a folyamat megmutatkozott a várépítészetben is; ebben az esetben ez szorosan kapcsolódott az új típusú erődített lakóhelyek – kőből épült földesúri várak – új hálózatának kialakulásához, mivel addigra nyilvánvalóvá vált a régi, föld-fa szerkezetű erősségek korszerűtlensége. A változás első jelei a 13. század második évtizedétől foghatók meg, akkor épültek az első kőerődítmények a már létező várhálózaton belül, vagy teljesen újak épültek. Az új, korszerűbb várak építése a földesúri vagyon védelmén túl a tulajdonos egyes különálló birtokrészeinek hatékony és biztonságos igazgatását, az uralkodó osztály védelmi és védekezési alapjainak megteremtését, illetve a királyság területi integritását szolgálta.

A legrégebbi nemesi várak építéséről a források a 13. század első fele előtről tudósítanak, s a század közepére már megjelent az új típusú – elsősorban a nemesség alsóbb rétegeihez köthető – erődített lakóhely: a motte. Bár a folyamat háttérben álló okok nem teljesen világosak, a motte-típusú erősségek építéséhez az egyik közvetlen kiváltó oknak Přemysl herceg és örgróf édesapja elleni sikertelen felkelése tekinthető, amely 1248-49 között zajlott le. Az ennek eredményeképpen kialakult épületek – egyes nemes családok rezidenciái – a különféle méretű uradalmak irányítási központjaivá váltak, s nem utolsósorban részévé váltak az uradalmak alakulásaiban és fejlődésében, illetve a földesurak védelmét is szolgálták. Ugyanakkor az ország védelmi rendszerének nélkülözhetetlen részévé is lettek. Elmondható, hogy a főnemesség várainak és rezidenciáinak hálózata lényegében már a 13. század második fele és a 14. század kezdetei között kialakult.

Következő jelentősebb várépítési hullám a 14. század folyamán zajlott le, leginkább IV. Károly hosszú és viszonylag nyugalmas uralkodása alatt, amikor a nemesség megtehette, hogy a várakba fekteti vagyonát. Az uralkodók, a korábbi esetekkel és IV. Károly személyével ellentétben csak ritkán bonyolódtak bele. Az új erősségek építése színterén a 15. század nem hozott semmi alapvető változást, bár számos már létező vár jelentős átépítésen esett át, részben a huszita háborúkra való reakcióképpen és még inkább a fejlődő tűzfegyverekhez alkalmazkodva. Mindenesetre az ilyen jellegű építmények ideje idővel lejárt, és bizonyos átalakítások után csak néhány érte meg a következő századokat. De még azok is a legtöbb esetben áldozatául estek az elhanyagoltság és elhagyatottság időszakának, amikor már nem jelentettek érdekességet a kialakuló ipari társadalmaknak. Csak nagyon kis százalékuk maradt fenn viszonylag tiszta formában napjainkig, egyértelmű tanújelét adva őseink tudásának, technikai színvonalának és öntudatának.

Cseh Szilézia térképének felületes megtekintése már önmagában mutatja a középkori várak magasabb koncentrációját a terület nyugati szélén. Ennek megvannak a saját történeti okai és gyökerei, amelyek oda vezettek, hogy ez a túlnyomóan hegyvidéki terület a cseh földek legsűrűbb várhálózatú régiójává alakult. Természetesen a várak nem mind azonos mintára, nem azonos okból vagy azonos időben épültek, s többségük építetője sem volt azonos. Ellenkezőleg a sziléziai várak mindenféle szempontú szélsőséges változatossága jelenti kutatók számára a legnagyobb érdekességet, s a szerzők is éppen a könyv katalógus része alapján megpróbálják levonni a tanulságokat.

A részletes vizsgálat négy fő fejlődési szakaszt alapított meg a sziléziai várak kialakulásában. A következőkben ezt a négy periódust tanulmányozzák közelebbről, a fő hangsúlyt a várak elsődleges-eredeti formáira helyezve. Természetesen vigyázni kell a kutatásokból kiinduló bármiféle hipotetikus elméletek felállításával és fontos megemlíteni, hogy a felállított periódusok között természetesen átfedések vannak.

Az első horizontot néhány kizárólag uralkodó által építtetett vár képviseli, amelyek a hagyományos települési területen helyezkedtek el. Ezek az épületek közvetlenül követték a korábbi előzményeket, amelyek záró fázisa szláv erősségek voltak. A példák között megemlíthető Hradec nad Moravicí, Cvilín, és, természetesen Těšín (Cieszyn), amely utóbbi története gyanúsán hasonlít Hradecére, de mivel Lengyelország területére esik, nem tárgya a kutatásnak. Hradec és Cvilín kezdetei kétségtelenül a 13. század közepe előttre tehető, talán valamikor a második negyedére (ez leginkább Cvilín esetében igaz). Hradec várának kőépületei viszont a század közepén épülhettek a korábbi valószínűleg szinte kizárólag föld-fa szerkezetű erősségre, amelynek még korábbi előzményei is voltak. A vár fekvése inkább hagyományosnak tekinthető, mivel egy hegyfok legkeskenyebb részén található. A felépített várat a két keskenyebb szélén két masszív, romboid-szerű, a várfalakba behúzott torony védte. A palotaszárny és a feltételezett további épületek a déli, alsóbb fekvésű várfalak mentén helyezkedtek el. A várat minden lehetséges irányból – észak és dél felől – keskeny szoros formájú sáncárcokkal védték.

A Cvilín hegyi erősségnek különleges státusa van a sziléziai várak között. A belsejének szabályos, majdnem ortogonális alaprajzát a masszív, túlméretezett (3,2-4,00 m vastag) várfalak határolják, amelyek mögött helyezkedik el a hengeres – Sziléziában a legnagyobb és a Cseh földeken is a legtermesebbek közé tartozó, 14 m átmérőjű – őrtorony. Ezt egészítette ki a többszintes palotaszárny a vár „eldugottabb” részén, és egy kút. A belső mag falai mentén viszonylag széles szabad hely található, amely legalább egy helyen biztosan védve volt a várfalokhoz hasonló arányú külső falszorossal. A vár ezen jellemzőivel a szabályos alaprajzú és a korai hengeres őrtornyú vártípusok sajátos helyi ötvözetét jelenti. Ugyanakkor a gyakran emlegetett német vagy dunai régiók befolyása itt nem nagyon játszhatott jelentős szerepet. Úgy tűnik, hogy Csehország keleti felében a korai 13. században egy sajátos kevésbé megfogható hozzáállással találkozunk a kővárak építésével kapcsolatban. Természetesen mindkét erődítménytípus feladata a király és egyidejűleg az arisztokrácia hatalmának megerősítése az újonnan szerzett területeken, s ugyanakkor mindazon alapvető funkciók teljesítése, amelyeket egy ilyen jellegű épületnek kellett ellátnia. Cvilín még további átépítéseken esett át, míg végül a harmincéves háború után végleg elhagyták.

A második időszak durván a 13. század harmadik negyedére tehető, magába foglalva mind a régi és újonnan betelepített területek erősségeit. Az uralkodók mellett már jelentősebb helyi és külhoni nemesi családok is csatlakoztak a folyamathoz, sőt néhány esetben a földesúri rendszer keretein belül együttműködtek az olomouci püspökkel is. Összesen nyolc helyszín tartozik ebbe az időszakba (Edelštejn, Freudenštejn, Luginsland, Landek, Medlice, Fulštejn, Heraltice, Přerovec), bár néhány korábban fiatalabbnak tűnő s emiatt a következő korszakhoz sorolt vár (mint pl. Slezská Ostrava, Fulnek) könnyen lehet korábbi eredetű s így a második horizonthoz is tartozhat.

A korszak jellemzője, hogy az összes uralkodói vár, amik Nizký és Hrubý Jeseník lakatlan vagy alig lakott területein létesültek több esetben különleges kapcsolatban marad-

tak a régi településterülettel. Ez magába foglalja Edelštejn, Freudenštejn és Luginsland várakat, illetve bizonyos mértékben Landek várát is.

Edelštejn alaprajzilag egy kétrészes vár, ahol az alsóbb, kevésbé kiépített ún. alsó vár elrejtőzik a különálló, kiemelkedő belső vár mögött. Ez a nem hagyományos, bár nem kivételes alaprajz más sziléziai váraknál is megtalálható (Leuchtenštejn, Medlice, de leginkább Javorník). Ha a felső várban levő kúpos kőhalmazt helyesen azonosítják egy elpusztított hengeres torony omladékaival, akkor Edelštejn kétségtelenül a hengeres őrtornyú vártípushoz tartozik, amely a Morva-Szilézia határvidék Jeseníki régiójára jellemző volt, főleg a 13. század utolsó harmadában. A hengeres tornyon túl a várhoz tartozott egy kéthelyiséges palotaszárny, amely a torony mögé épült a plató szélén körbefutó körítő falhoz. Valószínűleg lehetett egy ciszterna is, de sem ez, sem más épületeknek nem látszanak felszíni nyomai. Az alsó vár körítő fala, amely minden bizonnyal a kezdetektől fogva létezhetett, viszonylag hevenyészve épült. A várát a 15. század közepe után nem sokkal teljesen átépítették, s bár ezzel Szilézia egyik legkorszerűbb erődítményévé vált, 1467-ben földig rombolták.

A hátramaradó három várnak közös tulajdonsága, hogy mindegyik nagyjából egy mérföldnyi távolságra fekszik a királyi várostól. Ugyancsak mindegyikről feltételezhető, hogy azonos személy alapította, II. Přemysl Ottokár, bár a tényleges építkezéseket valószínűleg a helyi mesterekkel végeztette. Elsőként Feuldenštejn épülhetett a Bruntál városától a város által meghozott mérföld-törvény által diktált távolságra röviddel a 13. század közepe után. Az egyrészes toronynélküli alaprajzú épületnél a masszív (2,7 m) falak játszottak fő szerepet a védelemben, s az északi bejáratnál sajátos vágóékban záródtak. Ez az egyszerű alaprajz időszakos elrendezésre emlékeztet – gyorsan felhúzott épület nem biztonságos időre – nem túlbonyolított, de mégis tekintélyes védelmi rendszert jelentett. A helyszín megválasztása – a vár az ún. Jeseník kereskedelmi úton feküdt – jelzi a vár őrszerepét és bizonyos mértékben igazgatási és raktározási funkcióit is. Ugyanakkor fontos feladata volt a frissen alapított Bruntál város védelmében észak felől és kiindulópontként szolgált a cseh hatalom terjeszkedéséhez a hegység belsejébe. A vár a 14. század közepéig volt használatban.

Luginsland vára annak a régi települési területnek a legszélén létesült, amelynek központjává Krnov (Jägerndorf) városa vált a 13. század közepén. Az olyan jelenségek, mint a szárazon rakott alapozás nélküli fal, helyenként cölöpökkel megerősítve, a helyszíni adottságok hiányosabb kihasználása és az egyszerű, nyilvánvalóan túlméretezett alaprajz erősen régiesen hatnak és sietős, illetve tapasztalatlan munkára vallanak. A 2,8-3,0 m vastag körítő fal ovális területet zár közre. Minden jel szerint az építetők egy olyan gyorsan elkészíthető erősséget akartak építeni, amely a gazdasági és rezidenciális funkciókon túl elláthatta volna a környék védelmét is. Ez a vár, Freudenštejnhöz hasonlóan a kolonizációs folyamat kezdeti fázisának terméke volt, amelynek további biztonságát szavatolták volna az ilyen jellegű erősségek. Ezt a várat viszonylag korán hagyhatták el, még a 14. század közepe előtt.

Landek, a legkeletebbi fekvésű uralkodói vár, a korábbi szláv erődítmény maradványain épült. Bár a szerkezete nem nagyon ismert, a belseje feltételezhetően Cvilínhez hasonlóan ortogonális alaprajzú lehetett. A vár, amely az olomouci püspök és a tēšínai (cieszyni) herceg uradalmainak határán épült, nem messze a Piast család erősségétől Slezská Ostravában, szoros kapcsolatban volt Hlučín városával, s valószínű, hogy a város alapításával

egyidőben került sor a vár felépítésére is. A fekvése önmagában jelzi a vár építetőjének szándékát és a várra ruházott feladatokat. A huszita háborúk során Landek még mindig használatban volt, ugyanakkor nem biztos, hogy megérte-e a cseh-magyar háborúkat.

Egy kis uradalom központjában épült Medlice vára, már nemesi jellegű erődített lakóhely a frissen kolonizált területen. Éppen az alapítója, Brúnó püspök (1249-1283) alapján lehet sejteni, hogy a korai horizonthoz tartozik s nem a régészeti források alapján. Az alaprajza bizonytalan, kivéve a vár magját, amely Edelštejn esetéhez hasonlóan kiugrik az alsóbb fekvésű gazdasági és kiegészítő épületek elé. A vár mindkét részét kőfallal vették körül és a belső várban levő nagyméretű kőomladék is a kő mint építési anyag elterjedt használatáról tanúskodik. Medlice vára a cseh-magyar háborúban pusztulhatott el.

Fulštejn várának építkezésében az írott források két oldal részvételéről is beszámolnak: olomouci püspök és egy kiemelkedő nemesi család. A vár Osoblaha hegyfokon épült régi települési területen a 13. század közepe táján. Sajnos ez az információ kizárólag az előbb említett meglehetősen egyedülálló írott forrás alapján mondható el, mivel a 13. századi várból gyakorlatilag semmi nem maradt és a régészeti kutatások nem szolgáltatnak elegendő anyagot közelebbi típusba soroláshoz. Fulštejn várának épületegyüttese a harmincéves háborúig maradt használatban, azután már nem tartották gazdaságosnak a fenntartását.

Heraltice és Přerovec két földesúri vár példája, amelyek Opava közvetlen közelében helyezkednek el. A heralticei erősség egy kis uradalom központja, s alaprajzilag egy szabályos elrendezésű négyszögletes vár, 2 m vastag körítőfalakkal, 9,4 m átmérőjű örtoronnyal az egyik sarokban és vele szemben egy hosszú téglalap alaprajzú palotaszárnyal. Az épületegyüttes építetője kétségtelenül a közeli Cvilín várát vehette alapul, ugyanis Heraltice annak egy kicsinyített mása.

A 13. század közepén alapított Přerovec erőssége különleges helyzetben van, ugyanis viszonylag könnyű elemezni, mivel ismertek az építési fázisai. Szerkezetileg egy késői-erődítmény hagyományokra támaszkodó korai vártípus, amelynél kiemelhető a kőépítkezés hiánya és a föld-fa építkezésre helyezett hangsúly. Ezt a viszonylag archaikus régészeti anyag is megerősíti. Ugyanakkor Přerovec egy olyan inkább időleges erősség típust képvisel, amely elveszítette szerepét miután építetője megszilárdította helyzetét az újonnan betelepített területeken. Ezt a várat még a 13. század vége előtt hagyhatták el.

A legtöbb vár a harmadik horizonthoz tartozik, amely kronológiai szempontból a 13. század utolsó harmadát és a századfordulót foglalja magába. Ehhez a csoporthoz tartoznak Fulnek, Slezská Ostrava, Weisenštejn-Rabštejn, Quingburk, Leuchtenštejn, Koberštejn, Kaltenštejn, Frýdberk, Javorník és Rychleby. Ahogy elvárható az uralkodói várépítések aránya csökkent ebben az időszakban, s egyre inkább önálló nagybirtokosok nevei kapcsolhatók nagyobb szabású építkezésekhez. Ugyanakkor a királyi vagy örgrófi tevékenységgel számolhatunk az olyan váraknál, amelyek a forgalmas jeseniki kereskedelmi út védelmére épültek a keskeny, szurdokszerű Černá Opava patak völgyében vagy a Bílý Potok völgyében futó másodrendű kereskedelmi útnál. Ezek közé tartoznak a frissen épített ikervár Weisenštejn-Rabštejn és Quingburk vára. Mindhárom várra igaz, hogy alaprajzilag szorosan alkalmazkodnak a terepi adottságokhoz és mindegyiknél az építetők megkíséreltek felépíteni a sziklás felszínen egy-egy nagyobb és reprezentatívabb palotaszárnyat kiegészítve toronyszerű védelmi épülettel. Figyelemreméltó a gondosan összefaragott tömbökből épült falak vastagsága: Weisenštejn esetében ez 3,3-3,7 m; Quingburknál pedig 2,3-2,85 m. A 13. század végére való keltezésük az írott források hiányában (Weisenštejn kivételével) a jelentős régészeti leletanyag és a történeti kon-

textus alapján valószínűsíthető. A Bílý Potok völgyében épült várak eltűnése az adott kereskedelmi út mind jelentéktelenebbé válásával hozható kapcsolatba, amely még a 14. század folyamán történhetett, talán még a század közepe előtt. Quingburk vára azonban a 14. század végéig fennmaradt.

A két következő vár – Koberštejn és Leuchtenštejn – a feljebb tárgyalt várak közvetlen közelében helyezkednek el. Ugyanakkor sem az opavai herceg (I. Miklós), sem Szilézia legmagasabb rangú preláta, a boroszlói püspök, nem tekinthető ezek alapítójának. A szokatlan fekvésű Leuchtenštejn a klasszikus hengeres őrtornyos várak típusának képviselője. A 8,5 m átmérőjű őrtornyot egy épületek által határolt várudvar veszi körül. Valamikor a 13. század végén vagy a századfordulón alapíthatták, s a 15. század elején még lakott volt. Koberštejn várának eredeti alaprajza ugyancsak egyszerű hengeres őrtornyhoz (kb. 10 m átmérőjű) idomult. Az elkövetkező átépítések során egy tömzsi épületrész épült szokatlanul egyesítve a megbontott szerkezetű tornyot a palotaszárnyal. Ezt a várat is a 13-14. század fordulójára szokás keltezni, s valószínűleg Leuchtenštejn várával együtt egy évszázadra el is vesztették jelentőségüket. Javorníkhhoz hasonlóan, Koberštejn alapítása is a šwidnicai I. Bolko nevéhez köthető, akinek komoly tevékenysége mutatható ki eben a régióban 1290 után.

Fulnek várának alapítása is a később Cseh Sziléziává váló terület déli részét betelepülését megszervező uralkodó nevével hozható kapcsolatba. A vár legrégebb gótikus magjáról csak keveset lehet tudni. Kimutatható egy négyszögletes palotaszárny, amelyhez csatlakozott egy ? kaputorony, amelynek földszintjén vezetett a kocsút. Ez a kiinduló épületegyüttes a 13. század második felében, vagy az utolsó évtizedeiben jött létre, s ez szolgált alapul a további hosszadalmas átépítéseknek, amelyek a 19. századig elhúzódtak. (Mellesleg ott született Ján Ámos Komenius).

Javorník vára első formájában a 13-14. század fordulóján épülhetett a környéken elterjedt hengeres őrtornyos típusúként. Itt is figyelemre méltó az elrendezés, ugyanis a palotaszárny a hengeres, 9,9 m átmérőjű toronnyal a bejárat felé néznek, míg a gazdasági épületek mögöttük helyezkednek el. (hasonlóan Edelštejn, Leuchtenštejn vagy Medlice szerkezetéhez). A vár a Huszita háborúkig fennmaradt, akkor viszont a harcokban súlyos károkat szenvedett és emiatt utána egy késő-gótikus várkastélyt emeltek a helyén.

Az egyetlen kelet sziléziai (Těšín területén) vár egyértelműen a sziléziai főurakhoz kapcsolható, Těšín hercegeihez. Ez a Slezká Ostravában emelt erősség, régészeti kutatások eredményei szerint valamikor a 13. század utolsó harmadában épülhetett, s utána folyamatos bővítéseken és átépítéseken esett át egészen a 20. század elejéig. Feltűnő a hengeres őrtorny hiánya a vár korai magjából, amely eredetileg két toronyszerű lakószárnyból állt, később kiegészült egy harmadikkal és gazdasági épületekkel, s így három épületszárnyas kis belső udvaros zárt alaprajz jött létre.

A többi erősség mind a nemesi várakhoz tartozik. Keletről nyugat felé haladva elsőként az utóbbi években vandál módon szétvert és következetesen elbontott Štítina kerül sorra. Bár elsőre bizonytalannak tűnik, hogy várnak vagy erődített udvarháznak tartjuk az épületet, a szabályos alaprajzra való egyértelmű törekvés és az alaprajzon hangsúlyosan feltűnő négyszögletes palotaszárny – a közeli analógiák alapján (Cvilín, Heraltice és Leuchtenštejn) – elegendőnek tűnik a várakhoz való besoroláshoz. Nyilvánvaló, hogy szoros funkcionális kapcsolat lehetett a régebbi přeroveci és az újonnan épült štítinai vár között.

A soron következő nemesi erősségek Javorník régióban helyezkednek el, s ezáltal a boroszlói püspök fennhatósága alá tartoznak. Ezek Frydberk, Kaltenštejn és Rychleby vá-

rai. Amíg viszont a két elsőnél nem kérdéses az építető személye – Wüsthube család a 13. század utolsó évtizedében –, addig semmiféle írott forrás nem áll rendelkezésre Rychleby váráról. A régészeti kutatások nyomán csak feltételezhetjük, hogy kezdetei ugyancsak a 13. század végére tehetők. Mind a három várra azonban ugyanaz az egyszerű ovális alaprajz jellemző, amely egy 11,1-10,6-10,2 m átmérőjű hengeres toronyból áll és a mögötte a 2,0 és 2,6 m közötti vastagságú körítőfalhoz csatlakozó palotaszárnyból áll. Rychleby vára feltehetően a 15. század elejéig maradt fenn, Kaltenštejn a 16. század legelején pusztulhatott el, míg Frýdberk megérte a harmincéves háborút, s akkor hagyták fel.

A negyedik s egyben az utolsó horizonthoz öt fennmaradt erősség tartozik, ezek kezdetei a 14. század első felétől indíthatók: Fürstenwalde, Pustý zámeček, Zátor, Vartnov, Vikštejn. Ide sorolhatjuk a Quingburkkal való kapcsolatán keresztül egy meglehetősen kisméretű Drakov várát, amely leginkább vámállomásként szolgálhatott a jeseníki kereskedelmi úton.

A 14. század második negyede folyamán Vrbno környékén az opavai herceg egy új várát építtetett a helyi várhálózaton belül: Fürstenwaldét. A várnak hangsúlyos, toronyszerű palotaépülete volt, amely mind rezidenciális mind védelmi funkciókat ellátott, s ezt egy 2 m széles sánccal (?) vették körül, emelkedő védelmi pajzsot hozva létre. A vár a hercegség nyugati részének hivatalos központjává vált az opavai földek 1377. évi felosztása után, és a cseh-magyar háborúk során pusztulhatott el (Mátyás romboltatta le 1474-ben, mint sok egyéb sziléziai várát).

Egy másik, mindenjel szerint föld-fa szerkezetű manapság Pustý zámeček (Pusztavárként) ismert vár. A Račí Potok völgye feletti magaslaton épült, nem messze Rychleby várától. Az egyszerű alaprajzú, egyrészes, a helyi terepi adottságokat kihasználó erősség kőfalazási technika nélkül épült. A régészeti kutatás szolgáltatja adatok meglehetősen rövidéletű várként jellemzik, s fennállási idejét a 14. századra (talán csak az első felére) teszik.

A 14. század első felében vagy inkább második negyedében épült Zátor vára ugyancsak torony nélküli szerkezetet mutat, bizonytalanul rekonstruálható belső épületekkel, amelyek közé egy védelmi és rezidenciális funkciókat is ellátó palotaszárny is tartozik. A vár használata a 15. századba is benyúlhatott, bár a rendelkezésre álló régészeti adatok még nem nagyon erősítik meg ezt az elképzelést.

A két hátralevő vár – Vartnov és Vikštejn – a Cseh Szilézia középső részén található. Alapításuk valamikor a 14. század első vagy második harmadában történhetett, s mindkettő magyarra „palástfalas” várként fordítható típusba tartozik. Leginkább Vartnov várára igaz ez a besorolás, amely a típus legrégebb és legtisztább példáját jelenti (bár túl sok minden nem maradt belőle). Az épületegyüttesébe beletartozott a reprezentatív palotaszárny, egy kéttraktusos épület és talán még egy várkonyha is, mindezek egy ovális alaprajzú, kaputornyos várfal védelmébe húzva. Egy későbbi építési fázisban az épületegyüttest két részre osztották, különválasztva a palotaszárnyat az udvarával és a kúttal, s ugyanakkor át is építették a palotát. A várat Mátyás király csapatai elfoglalták és lerombolták a cseh-magyar háborúk során (1469-1474).

Vikštejn már csak bizonyos fenntartásokkal sorolható a „palástfalas” várakhoz. A meglehetősen alacsony körítőfal mögött helyezkedett el a hosszú hátsó lakószárny egybeépülve egy masszív viszonylag magas palástfallal ellentétes oldalán. Mögötte helyezkedett el egy többszintes épület, amely akár egy toronnyal is rendelkezhetett (felső szintjein boltozott termekkel), amit azonban csak a késői forrásokban említenek. A vár a 14. század közepe körül épülhetett, s ezt is Mátyás király támogatói megostromolták és elfoglalták.

A városi várak egy különálló, bár számban nem túl nagy csoportot képviselnek. Ilyenekkel találkozunk Bruntálban, Frýdekben, Opavában és Krnovban (Jägerndorf). Ezek viszonylag későn épültek – a 14-15. század folyamán –, a már kialakult városi negyedek kiegészítéseként, de többnyire a szabályos beépítettségű területekre való minden látható tekintet nélkül. Ugyan ezek egyértelműen hozzájárultak a városok védelméhez, nem lehet csak ezzel az egy céllal magyarázni felépítésüket. Valószínűbb, hogy elsősorban adminisztratív és rezidenciális központokként szolgáltak, s elviekben közel álltak a későbbi palotákhoz.

Bruntál kivételével, ahol nem lehet teljességgel kizárni, hogy a várat egy földesúr építtette, minden más esetben a várak alapítói a helyi hercegek voltak. Az opavai vár építéséhez a lökést a 14. század végén elsősorban Hradec nad Moravicí időleges elvesztése adta, és nyilván a hercegség ismételt felosztása, amely következtében szükségessé vált újabb várak felépítése Opava határain belül. A stratégiai jelentőségű fekvéssel bíró Frýdek alapítása a 14. század közepén a Piast család tēšíní (cieszyni) ágának kezdeményezéséből indult. Krnov (Jägerndorf) városi vára 1372 előtt épült és a krnovi régió önálló irányító centruma, illetve a herceg alkalmankénti székhelye volt. Bruntál, Krnov (Jägerndorf) és Opava várai gyanúsán hasonló vezérelv alapján épültek a városszerkezethez alkalmazkodva: a városfalakhoz épültek a város egyik sarkában és széles várárokkal elválasztva különálló negyedeket alkottak.

Összefoglalva a feljebb írtakat a jelenlegi tudásunk szerint az egyes uralkodók és földesurak alapításaira koncentrálni a következő kép tárul elénk. A cseh király vagy a Morva őrgróf nevéhez 11 vár köthető: Cvilín, Drakov, Edelštejn, Fulnek, Freudenštejn, Hradec, Landek, Luginsland, Pustý zámek, Quingburk, Weisenštejn-Rabštejn nagyjából egyenlő megoszlásban Opava területén. Tēšín (Cieszyn) hercege két vár építésével hozható kapcsolatba: Ostrava és Frýdek, míg Opava hercege hárommal: Fürstenwalde, Krnov (Jägerndorf) és Opava. A boroszlói püspök tudomásunk szerint két várat építtetett Leuchtenštejn és Koberštejn Nysa és Opava régiók határterületén, ugyanakkor eddig még nem lehetett tisztázni, hogy Javorník várát alapító I. Šwidnicai Bolko herceg mennyire vett részt Koberštejn építtetésében. Az olomouci püspök nevéhez viszont csak egy vár kapcsolható: Fulštejn. A többi 12 vár a nemesség kezdeményezésének terméke volt.

A nemesség kizárólag az opavai régió hagyományos települési területeken húzta fel várait beleértve annak határmenti területeit is. A nysai területen csak szórványosan figyelhető meg a tevékenységük, például Wüstehube család által megszállt birtokokon. Éppen ők építettek két szabályos várat ezen a környéken. A harmadik – Rychleby – építetője bizonytalan. Az építészetileg igényes és korszerű szerkezetek leginkább a šwidnicai I. Bolkóra mutatnak, ugyanakkor az alaprajzi sajátosságok a Wüstehube család két közeli várával mutatnak szoros kapcsolatot.

Ahogy már többször szóba került, helyi és külhoni családok egyaránt alapítottak várakat az Opavai régió területén: Benešovici család – Přerovec és Štítina; Lublicei család – Heraldice és Vikštejn; Lichtenburk család – Fulnek; Fulštejní család – Fulštejn; nyilván a Warthai nemesek vára volt Vartnovban és a Lomniceieké Zátorban. Az olomouci püspök hűbérese alapította a medlicei várat és a nem túl ismert Bruntáli György – királyi megbízatásból – Bruntálban.

A helyszín kiválasztása és előkészítése és az építkezés megszervezése kétségkívül a várépítési folyamat alapvető és legfontosabb részei. A döntően hegyes jellegű táj egyértelműen meghatározta a sziléziai várak többségének jellegét, még azoknál is, amelyek

régi településterületeken, laposabb vidékeken helyezkedtek el. A végső helyszíneket úgy választották, hogy azok a korabeli stratégiai elvárásoknak lehetőleg maradéktalanul megfeleljenek (kivéve Leuchtenštejn), és hogy a minimálisra csökkentsék a szükséges földmunkák arányát. Mivel a sziléziai várak legtöbbje jelenleg romokban hever, csak felületesen lehet megítélni az eredeti terepelrendezésről és a ténylegesen elvégzett természetes terepalakításokról. Egyes esetekben éppen a különválasztott, bekerített várterület egyes esetekben folyamatos planírozásnak esett áldozatul, ezáltal jelentősen lecsökkentve a feltárásokból adódható információmennyiséget (pl. Luginsland). Ugyanakkor több egyszerű erődítési elem – sáncok és árkok –, de több bevezető útvonal is napjainkig viszonylag jól megfigyelhető állapotban maradt (Drakov, Edelštejn, Luginsland, Pustý zámek, Rychleby). Egyes helyeken a hegyoldalak és lejtők meredekségét fokozó kőkitermelés nyomai is megfigyelhetők (Drakov, Weisenštejn). Talán csak három vár esetében létesítettek a közeli patakok vizével feltölthető vizes árkokat (Opava, Štítina, Vartnov). Ezek a vizesárok-rendszerek, főleg a štítinaihoz hasonló sáncrendszerrel, kétségtelenül módosították a terepalakulatot. Talán Slezská Ostrava ugyancsak kihasználhatta az elárasztott, mocsaras terepet.

További felszínmódosításokra a vármag kibővítésekor és a várak épületegyütteseinek kiterjesztésénél lett szükség. Leginkább a frissen „használatba vett” száraz árkok jártak komolyabb föld (szikla) munkával: sziklaalap kibányászásával (Edelštejn, Frýdberk, Kaltenštejn, Rychleby, Vartnov, Zátor) vagy ellenkezőleg, hatalmas mennyiségű törmelék felhalmozásával (Heraldice, Hradec nad Moravicí, Javorník, Vikštejn). Cvilín éppen egy kilógó példa, ugyanis ott már az első kővár szerves részét képezte a falsoros, talán éppen ez a feltételezett korábbi szláv föld-fa erősség maradványa. Ugyancsak különleges Rychleby esete, ahol a várlejtőn teraszokat alakítottak ki, amelyek művelésre is alkalmasok voltak, s éppen a művelhető területből volt a legkevesebb a környéken.

A tűzfegyverek, de leginkább az ágyúk fejlődésével párhuzamosan a 15. század folyamán több várat is jelentősen átalakítottak, feltöltött és gyakran meglehetősen nagyméretű (Edelštejn, Cvilín, de leginkább Fulštejn), vagy előreugró bástyákat építve (Cvilín). Ezekkel az építményekkel erőteljesen átalakították a környezetet és a domborzatot, az ilyen munkák során megmozgatott föld mennyisége addig soha nem látott arányokat ért el.

A hely kiválasztását és kialakításán gyorsan követte a vár felépítése. A várak épületegyüttesei a módosítások ellenére azért alkalmazkodtak a helyi viszonyokhoz: a főbb utaktól való távolság, a helyszín megközelíthetősége, vízellátás biztosíthatósága, rendelkezésre álló pénzügyi fedezet, építőanyag és a munkaerő színvonala, de az építettő rangja és öntudata, illetve az épületről való elképzelése mind szerepet játszott a leendő erősség megjelenésében.

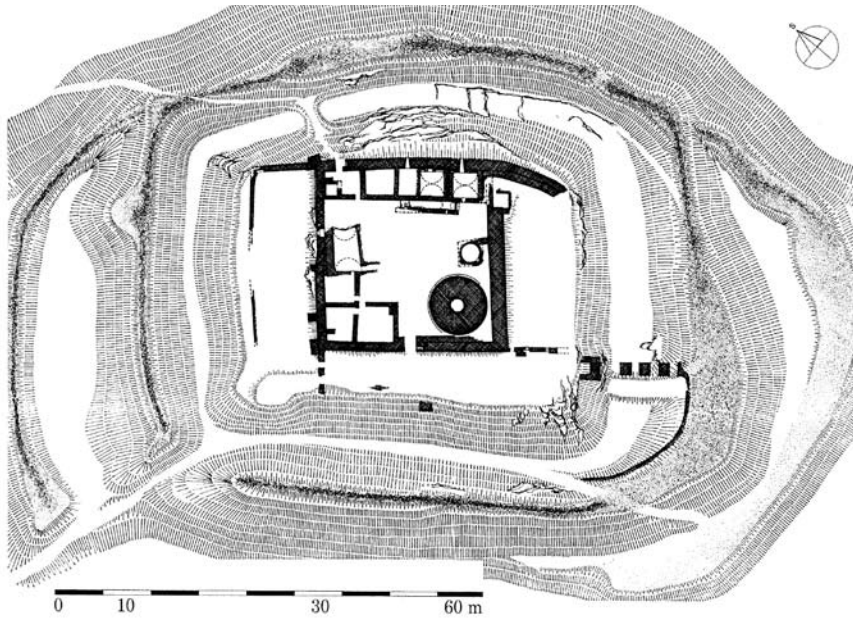
Bármilyen valószínűtlennek is tűnik sok esetben, régészeti kutatások nélkül nem lehet eldönteni, hogy a hagyományos településterületen az egyes várak építése mennyire kötődött régibb középkori épületekhez (kivéve talán Hradecet és Cvilínt). Mindenesetre az építettőnek – ahogy már W. Meyer megállapította – tekintettel kellett lenni a környék létező jogi, településszerkezeti, gazdasági és hatalmi-politikai viszonyaira és körülményeire, amelyek jelentősen leszűkíthették a mozgásterét. Ezek ugyanis elsőbbséget élveztek a terepi adottságok előtt. Másrésztől azonban, a még „kolonizáció alatt” levő területeken, ahol az irányító és a településszerkezet még fejlődés alatt állt, a vártulajdonosnak szabadságában volt megválasztani mind a helyszínt mind a tágabb környezetét a leendő erősségének a környéken, amelynek központjává a vár a későbbiekben vált. Az uralkodói

alapítású várakon kívül (Edelštejn, Freudenštejn és a Jeseníki kereskedelmi utat, illetve a határvidéket őrző várrendszer), az új várak láthatóan kevésbé látványos helyekre épültek. Fontos szerepe volt az új várak építésében az uralkodók azon igyekezetének, amellyel igyekeztek megszervezni bebiztosítani a bányász tevékenységet és a bányász-kolonizációt, ami, természetesen a biztonságos és jól működő infrastruktúrán is múlt.

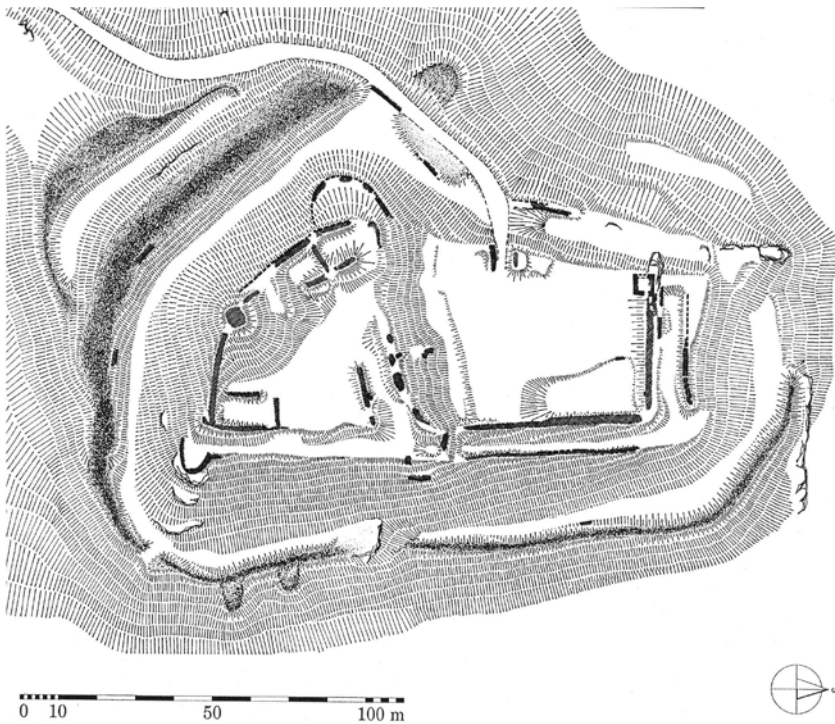
Ismertette és fordította: *Mordovin Maxim*

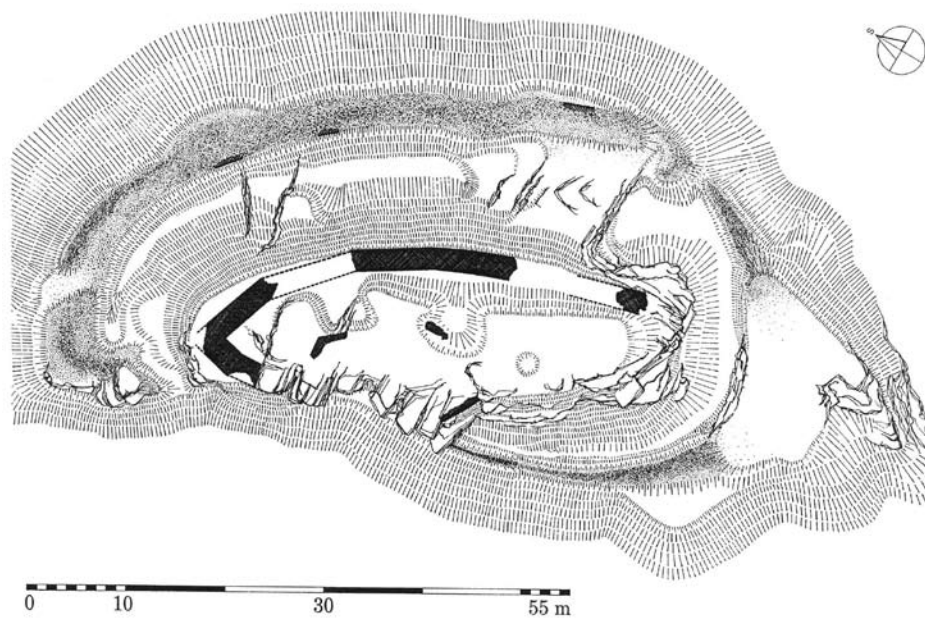
A képek jegyzéke

1. ábra – Cvilín (Kouřil – Prix – Wihoda 2000, 43, 7. ábra)
2. ábra – Edelštejn (Kouřil – Prix – Wihoda 2000, 75, 35. ábra)
3. ábra – Freudenštejn (Kouřil – Prix – Wihoda 2000, 86, 44. ábra)
4. ábra – Frýdek (Kouřil – Prix – Wihoda 2000, 114, 71. ábra)
5. ábra – Fulštejn (Kouřil – Prix – Wihoda 2000, 142, 83. ábra)
6. ábra – Fürstenwalde (Kouřil – Prix – Wihoda 2000, 153, 90. ábra)
7. ábra – Heraltice (Kouřil – Prix – Wihoda 2000, 159, 95. ábra)
8. ábra – Hradec u Opavy (Hradec nad Moravicí) (Kouřil – Prix – Wihoda 2000, 193, 120. ábra)
9. ábra – Javorník (Kouřil – Prix – Wihoda 2000, 202, 124. ábra)
10. ábra – Kaltenštejn (Kouřil – Prix – Wihoda 2000, 212, 129. ábra)
11. ábra – Opava (Kouřil – Prix – Wihoda 2000, 193, 290. ábra)
12. ábra – Rychleby (Kouřil – Prix – Wihoda 2000, 314, 215. ábra)
13. ábra – Štítina (Kouřil – Prix – Wihoda 2000, 348, 244. ábra)
14. ábra – Vartnov (Kouřil – Prix – Wihoda 2000, 355, 247. ábra)
15. ábra – Vikštejn (Kouřil – Prix – Wihoda 2000, 376, 269. ábra)
16. ábra – A felső-sziléziai hercegségek és a könyvben tárgyalt várak elhelyezkedési térképe (Kouřil – Prix – Wihoda 2002, 153, 90. ábra)

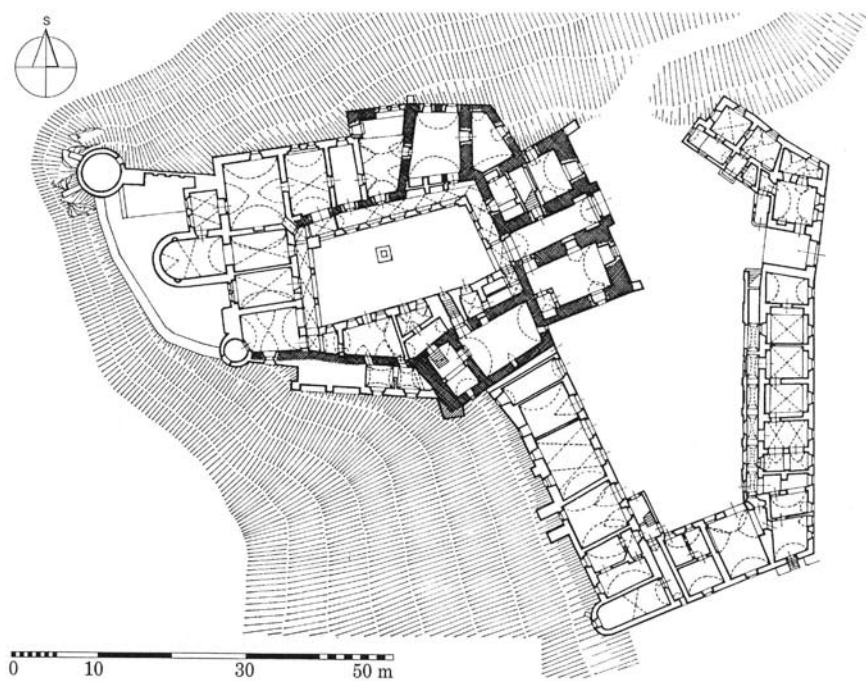
1. ábra – Cvilín
2. ábra – Edelštejn

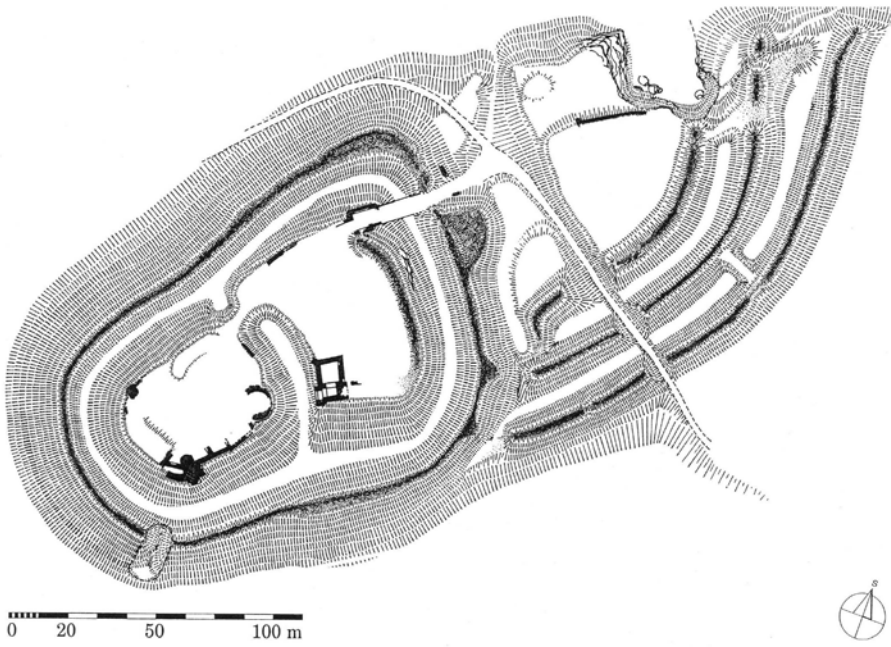

3. ábra – Freudenštejn

4. ábra – Frýdek

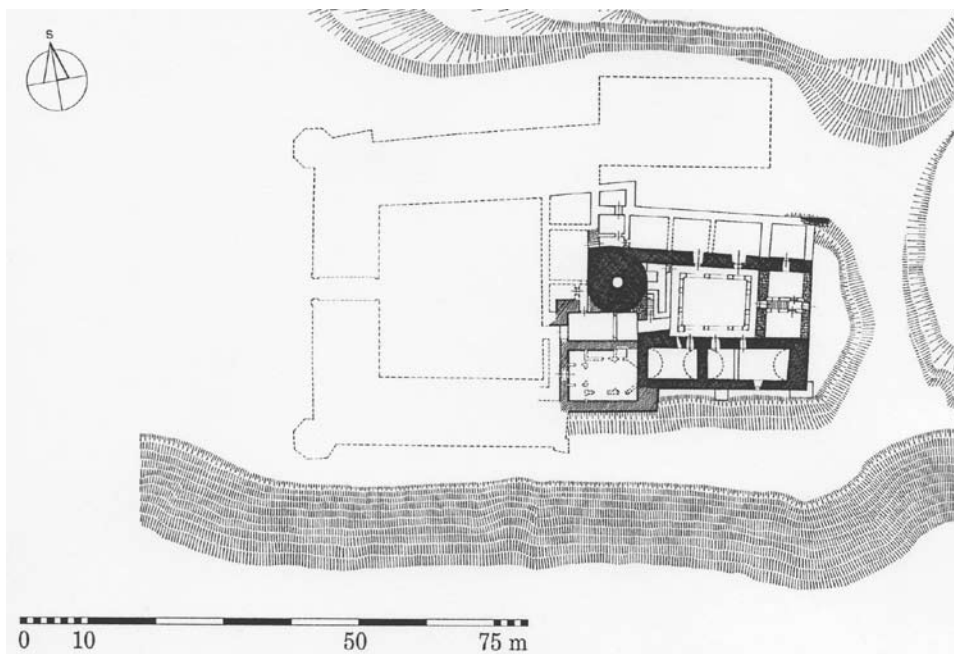

5. ábra – Fulštejn

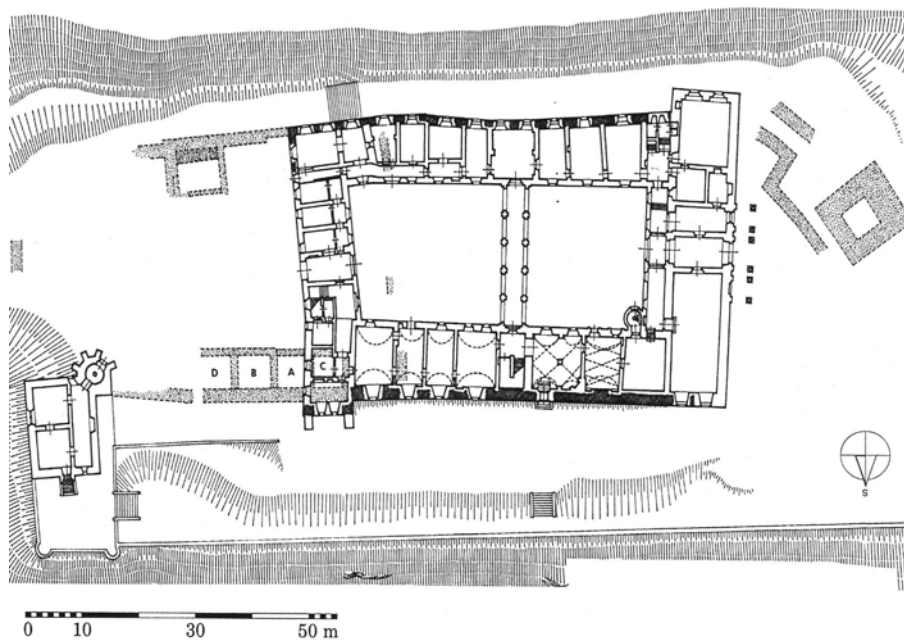
6. ábra – Fürstenwalde

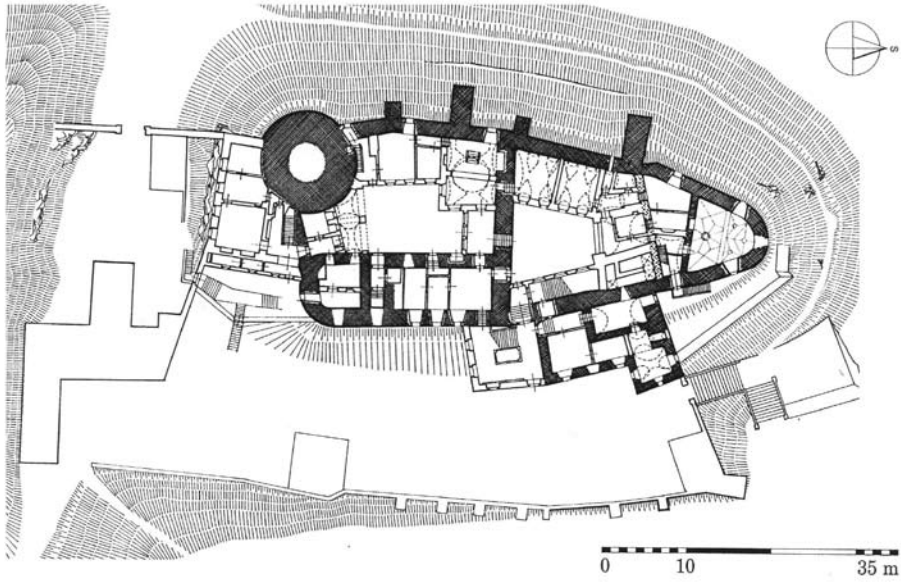

7. ábra – Heraldice

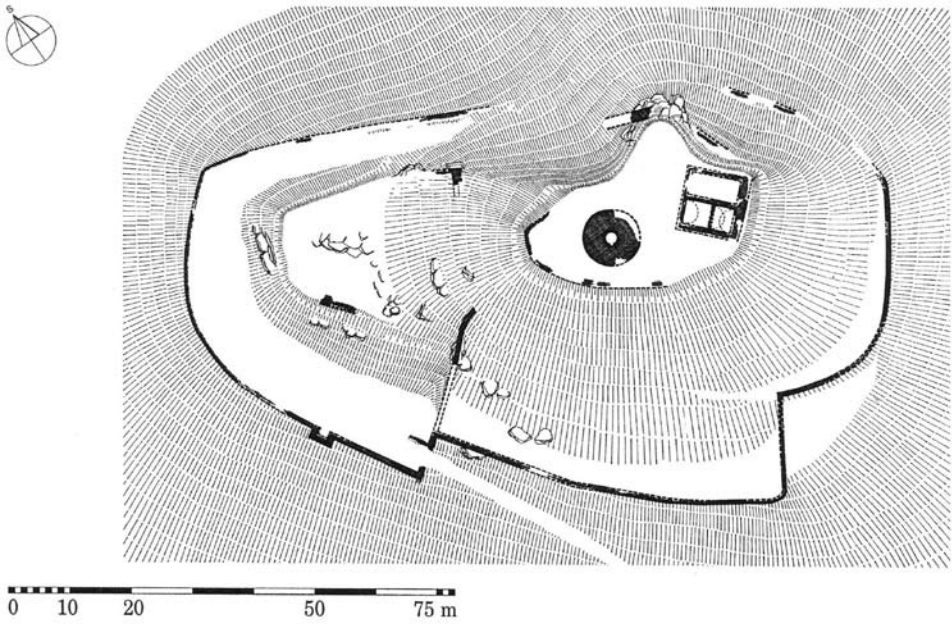
8. ábra – Hradec u Opavy (Hradec nad Moravíci)

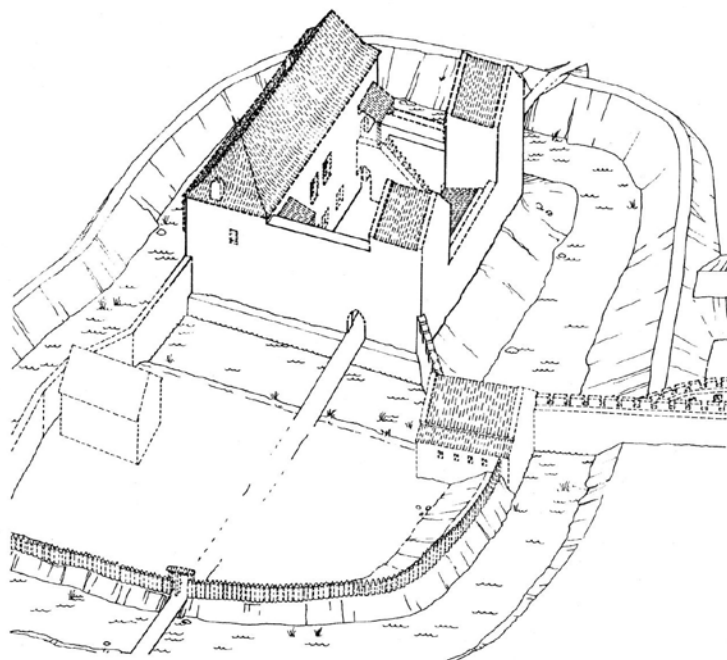

9. ábra – Javorník

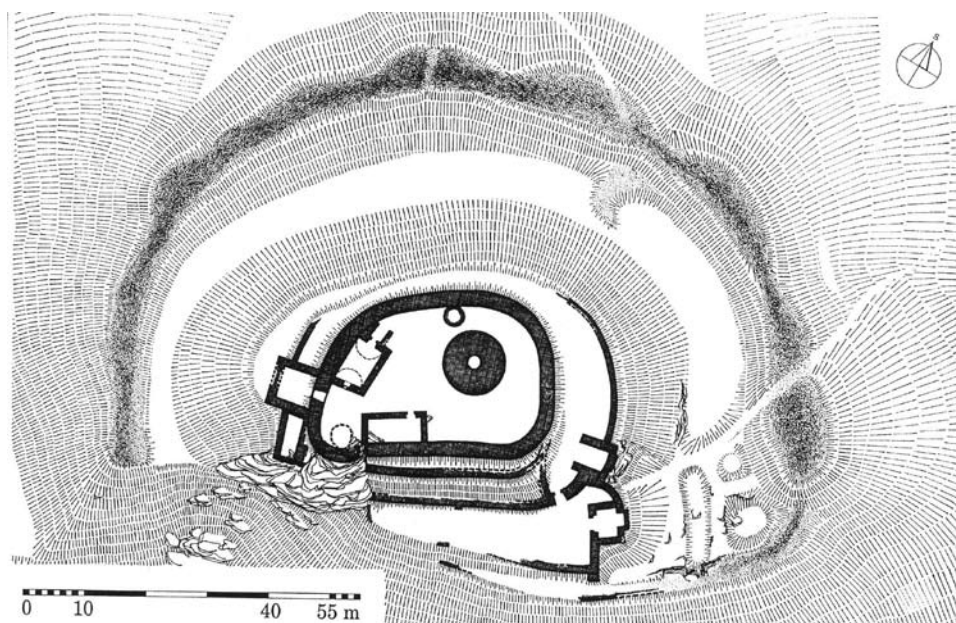
10. ábra – Kaltenštejn

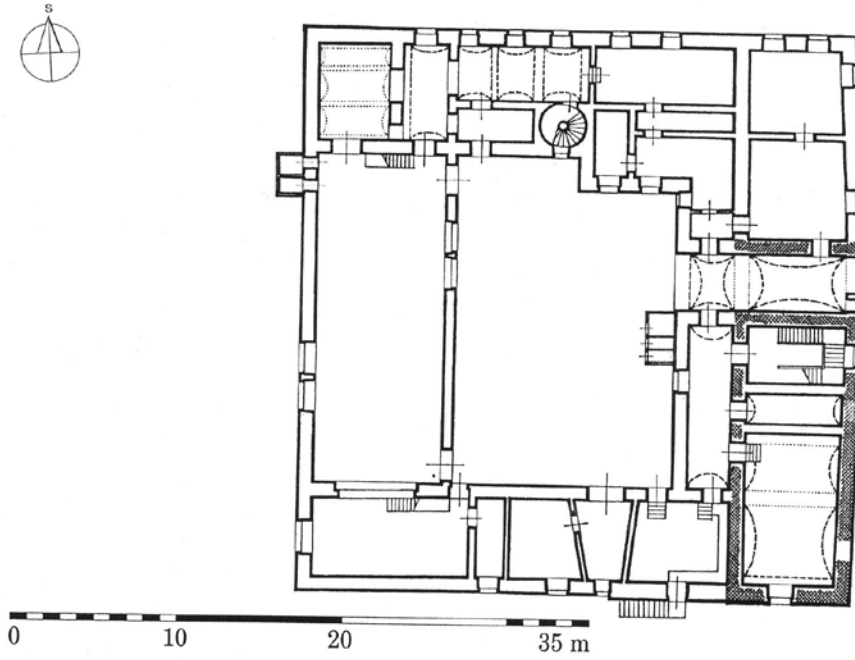

11. ábra – Opava

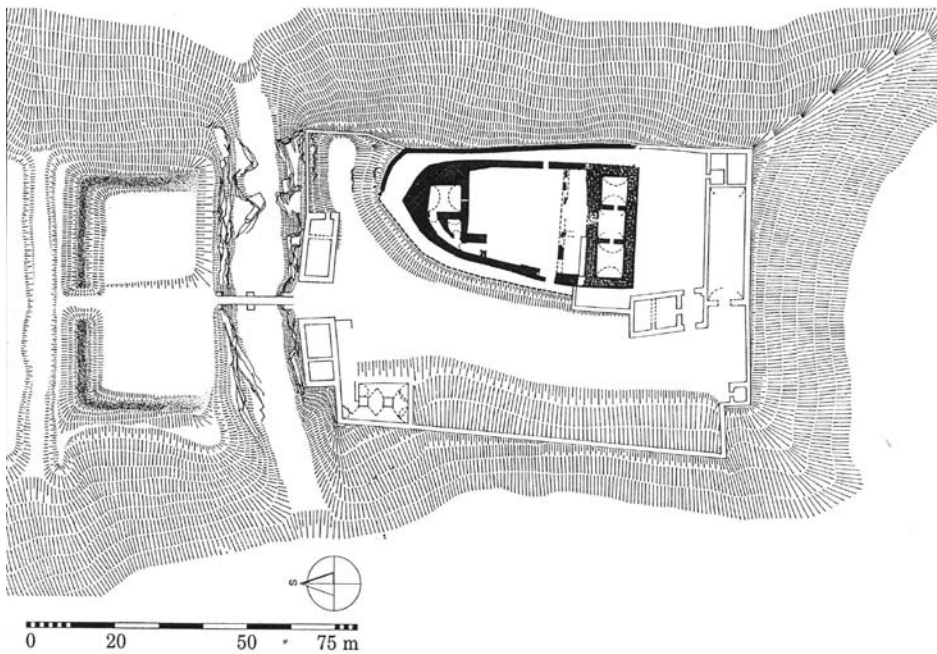
12. ábra – Rychleby

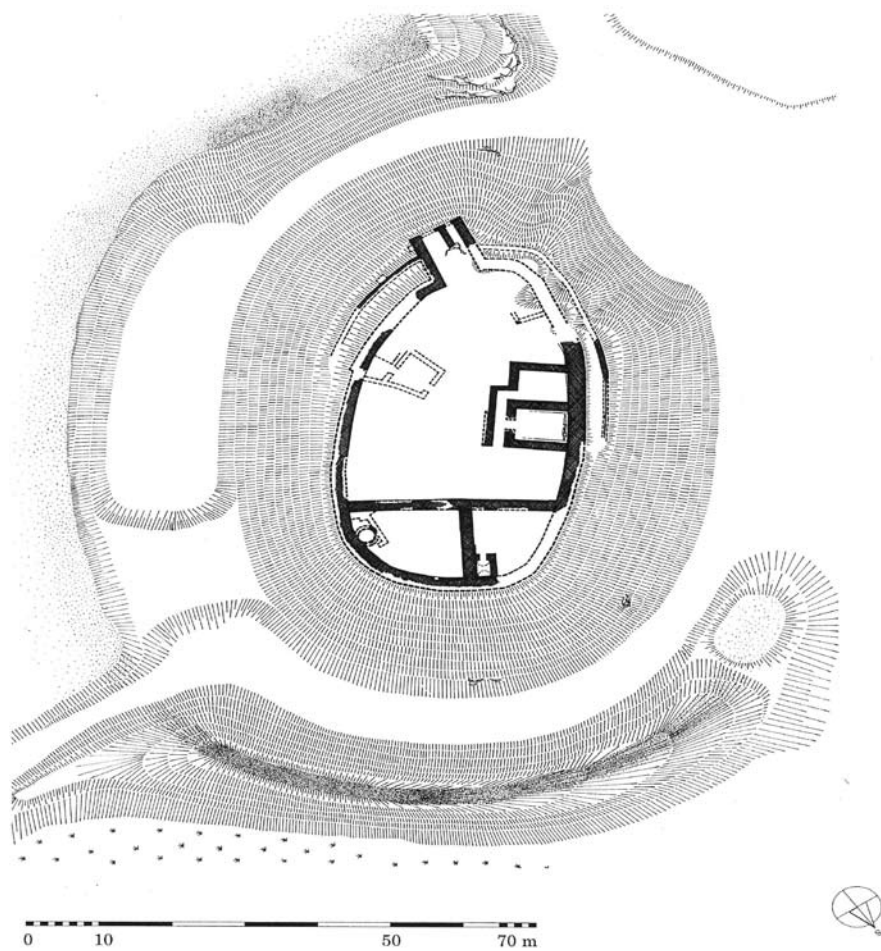

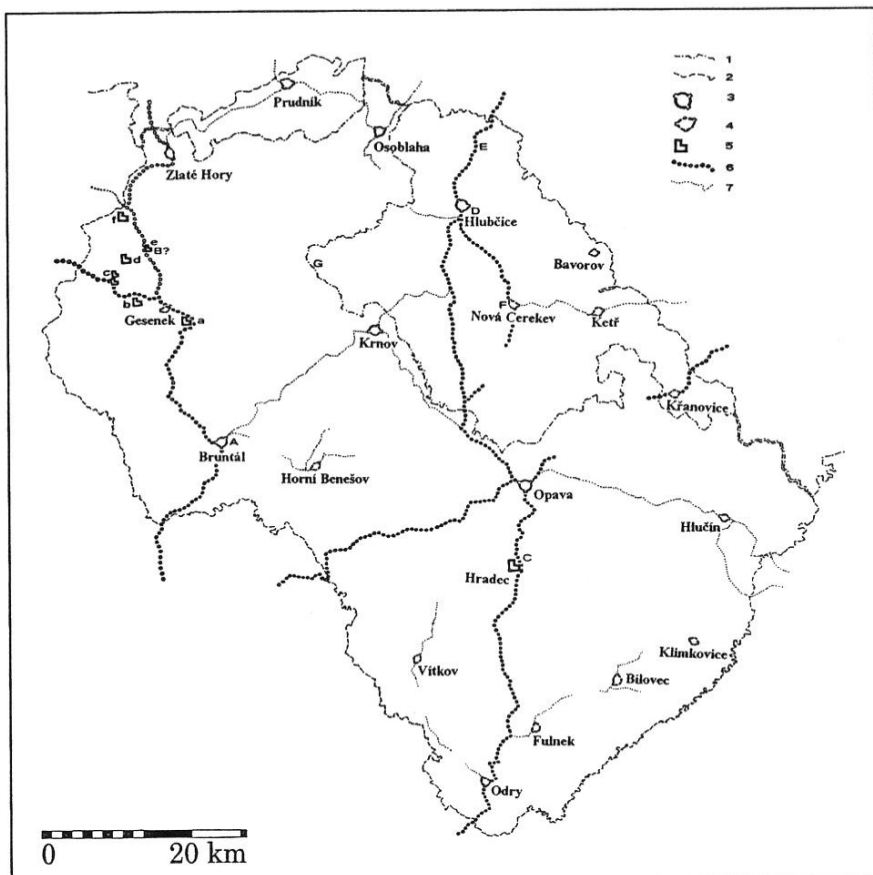
13. ábra – Štítina

15. ábra – Vikštejn

14. ábra – Vartnov

Obr. 320: Vévodství opavské ve 14. století: 1 – dnešní státní hranice, 2 – hranice opavského vévodství před rokem 1337, 3 – hrazená města, 4 – nehrazená města a městečka, 5 – zeměpanské hrady, vázané na komunikační systém dálkových cest, 6 – trasy dálkových cest, 7 – lokální spojnice. Velká písmena – celní stanice: A – Bruntál, B – Drakov, C – Hradec, D – Hlubčice, E – Závěšice, G – Opavice. Malá písmena – hrady: a – Freudenštejn, b – Fürstenwalde, c – Weisenštejn - Rabenštejn, d – Quingburg, e – Drakov, f – Koberštejn.

16. ábra (balra) – A felső-sziléziai hercegségek és a könyvben tárgyalt várak elhelyezkedési térképe